

Міністерство освіти і науки України
Ужгородський національний університет

На допомогу молодому педагогу

*для викладачів та здобувачів наукового ступеню доктора філософії (PhD)
з медицини ВНЗ України*

Ужгород, 2020

УДК 37.02 (075.8)+37.014
Н-12

*Рекомендовано вченою радою Ужгородського національного університету
протокол № 2 від 3.03.2020 року.*

Автори:

Рогач І.М. – проф. доктор мед. наук, зав. каф. соц. медицини та гігієни УжНУ, заслужений лікар України.

Рего Г.І. – кандидат педагогічних наук, доцент каф. педагогіки та психології ЗППО.

Керецман А.О. – к. м. н., каф. соц. медицини та гігієни УжНУ.

Рего О.Ю. – старший лаборант каф. соц. медицини та гігієни УжНУ.

Пішковці А.-М.М. – аспірант каф. громадського здоров'я УжНУ.

Рецензенти:

Небесник І. І. – проф. педагогічних наук, ректор Закарпатської академії мистецтв, заслужений педагог України.

Болдіжар О. О. – проф. кафедри хірургії, декан медичного факультету УжНУ, заслужений лікар України.

Зданевич Л.В. – проф. доктор педагогічних наук, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія.

Н-12

На допомогу молодому педагогу. [навчально-методичний посібник] / Рогач І.М., Рего Г.І., Керецман А.О., Рего О.Ю., Пішковці А.-М.М. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. 123 с.

У навчально-методичному посібнику представлено теоретичний, методичний та методологічний матеріал з основ дидактики викладання профільних дисциплін з медицини у ВНЗ в контексті запровадження нових стандартів освіти. Розкрито основні напрями пошуку ефективних шляхів удосконалення лекційних, семінарських, практичних та лабораторних занять.

Видання розраховане на педагогів, викладачів, які недавно займаються викладацькою діяльністю й прагнуть вдосконалити свою професійну майстерність та здобувачів наукового ступеню доктора філософії (PhD), які залучені до навчального процесу за принципами сучасної дидактики, а також, для студентів-медиків усіх курсів.

© Ужгородський національний університет
© Рогач І.М., Рего Г.І., Керецман А.О., Рего О.Ю., Пішковці А.-М.М.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	7
1.1. Система організації навчального процесу	7
1.2. Характеристика компонентів цілісного педагогічного процесу у вищій школі	8
1.3. Принципи методики викладання медичних дисциплін	10
1.4. Проблеми мотивації навчання у вищій школі	13
1.5. Принципи організації взаємодії у вищій школі	24
II. ОГЛЯД І ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПІВ І ВИДІВ ЛЕКЦІЙ	25
2.1 Характерні особливості лекції	25
2.2 Види лекцій	29
2.3 Основні етапи підготовки лекції	30
2.4 Проведення лекційного заняття	32
2.5 Основні напрями пошуку ефективних шляхів удосконалення лекційних, семінарських та практичних занять.....	34
2.6 Переваги, недоліки та можливості забезпечення дистанційного навчання	43
III. ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ РІЗНИХ ВИДІВ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА АНАЛІЗ УМОВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХ ПЕДАГОГІЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ	47
3.1. Семінарське заняття як форма організації навчання	47
3.2. Методика підготовки та проведення різних видів семінарів із медичних дисциплін	48
3.3 Навчальні заняття з домінуючою діяльністю студентів.....	70
IV. ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ ТИПІВ І ВИДІВ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ. ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ	78
4.1 Практичні заняття як основна форма домінуючої діяльності студентів	78
4.2 Методичні основи проведення практичних занять.....	79
V ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПЕДАГОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ	96
5.1 Специфіка проведення лабораторних занять з медичних дисциплін	96
5.2 Вимоги до формулювання мети навчального заняття	99
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	101
ДОДАТКИ	103

ВСТУП

Модернізація вищої медичної освіти зумовлена орієнтацією на нові стандарти вищої освіти, які є наступним поколінням стандартів, що базуються на комплексному підході і формуванні знань фахівця, закладених в основу Болонського процесу та в міжнародний проект Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур в Європі» (Tuning Educational Structures in Europe, TUNING).

Визначення та освоєння сучасного змісту вищої медичної освіти має відображати характер економічного та соціального розвитку України і замінити існуючу парадигму вищої медичної освіти, відійшовши від предметоцентризму та перейшовши до студентоцентризму.

Ключовим у сучасній вищій медичній освіті є формування особистості майбутнього фахівця з новим світоглядом та мисленням, що дозволить йому гнучко, оперативно реагувати на різноманітні запити суспільства та успішно конкурувати з іншими фахівцями на ринку праці.

У нових стандартах вищої медичної освіти з галузі знань «Охорона здоров'я», поряд з загальною характеристикою, обсягом кредитів ECTS, необхідних для здобуття відповідного ступеня вищої освіти, окреслено перелік необхідних компетентностей, які мають бути сформовані у фахівця в результаті здобуття відповідного освітньо-професійного рівня згідно Національної рамки кваліфікації і відображати погляд роботодавця (замовника) на освітню та професійну підготовку потенційного працівника. Таким чином, виникає потреба в зміні підходів до викладання та навчання студентів, використання нових підходів до процесу проектування навчальних занять, обґрунтування та добір освітніх інструментів формування компетентностей та критеріїв їх оцінювання.

Саме вимогою сьогодення є перехід до альтернативної освіти, основними параметрами якої виступають: інноваційний характер змісту та методів навчання, міждисциплінарний підхід до організації навчання,

формування у випускників клінічного та логічного мислення, креативності, вміння управляти технологіями, бути здатними до взаємодії з людьми, до формування власної точки зору для прийняття рішень, вміння комплексно та багаторівнево бачити проблему та ін.

Завданнями науково-педагогічних працівників ВМНЗ є забезпечення студентів-медиків системою інтегрованих фундаментальних та клінічних знань, вмінь та навичок, сприяння розвитку мислення та формування у них адаптаційних якостей до професії лікаря.

Отже, методологічною основою вищої медичної освіти має стати комплексний підхід до формування важливих характеристик особистості, які в свою чергу повинні відповідати тим якостям, які необхідні для посади, яку вона займає.

Мета посібника – надати методичну підготовку молодому педагогу (аспіранту), допомогти йому усвідомити функції та завдання викладача вищих закладів освіти, підвищивши рівень підготовки фахівців у медичній сфері, що потребує перегляду змісту викладання медичних дисциплін на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду, найновіших досягнень науки, що дозволяє ефективно виконувати професійні обов'язки та приймати необхідні виважені рішення. Надати можливість, оволодіти новими методиками аналізу стану здоров'я людини, з урахуванням численних чинників його формування, основами профілактики, організаційно правовими засадами діяльності системи охорони здоров'я за умов трансформації суспільства.

Посібник містить опис системи організації навчального процесу, характеристику компонентів цілісного педагогічного процесу у вищій школі. Принципи методики викладання медичних дисциплін та організації взаємодії, типи мотивації навчального процесу, методи підсилення мотивації у студентів, характерні особливості різних типів лекцій, семінарів, практичних та лабораторних занять.

Авторський колектив висловлює надію, що матеріал, який представлено у даному посібнику, стане вагомим підґрунтям для формування

світогляду молодого викладача у підготовці лікарів, виховання у них відповідальності перед суспільством за результати своєї праці та невід'ємною складовою розвитку професійної компетенції для якісного виконання обов'язків зі збереження та зміцнення здоров'я населення.

I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

1.1. Система організації навчального процесу

Система навчального навантаження ґрунтується на *європейській кредитно-трансферній системі (ECTS)*. Остання передбачає ведення системи обліку навчального навантаження однаково для всіх європейських країн.

Кредити ECTS відображають загальне навантаження студента при вивченні певного курсу або якоїсь його частини (блоку). Кредити враховують усі види навчальної роботи (лекції, семінари, лабораторні заняття, заліки, екзамени, практику тощо) і забезпечують уніфікований підхід до визначення трудомісткості освітньої діяльності студентів.

При використанні ECTS навчальний рік еквівалентний 60 кредитам. У навчальному році повинно бути не більше 12 дисциплін (6 у семестр). Якщо поділити 60 кредитів на 12 дисциплін, отримаємо навчальне навантаження на одну дисципліну на рівні 5 кредитів.

Організаційно-методичне забезпечення навчального процесу ґрунтується на розробленні навчально-методичного комплексу спеціальності і відповідних дисциплін, який включає:

- типові і робочі навчальні плани;
- типові і робочі навчальні програми за всіма нормативними і вибірковими навчальними дисциплінами;
- план наскрізної підготовки спеціалістів;
- календарні графіки аудиторної та позааудиторної роботи студентів;
- програми навчальної і виробничої практик;
- підручники і навчальні посібники;
- методичні матеріали і завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять;

- індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів з навчальних дисциплін;

- методи розв'язання практичних завдань (задач) та прийняття виважених правильних рішень.

- контрольні роботи з навчальних дисциплін для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу;

- методичні матеріали з проведення державних іспитів і належного оформлення відповідної медичної документації.

Усі ці документи повинні відповідати державному стандарту освіти України.

Пріоритетом сучасної вищої медичної освіти повинна стати особистість студента-медика, який в мовах навчально-професійної діяльності перебуває у постійному професійному та особистісному зростанні. Отож, основним завданням ВНЗ є навчити його вчитися, працювати, співіснувати та жити.

1.2. Характеристика компонентів цілісного педагогічного процесу у вищій школі

У найбільш загальному розумінні *цілісний педагогічний процес* можна представити як сукупність, єдність і взаємодію таких компонентів: цільового, процесуального, результативного та аналітико-коригувального.

* Цільовий компонент цілісного педагогічного процесу спрямований на всебічний розвиток особистості студента, стимулювання його до саморозвитку, самореалізації, забезпечення професійної компетентності, формування системи цінностей, загальної культури.

Мета професійної підготовки спеціалістів-медиків повинна передбачати:

- **виховання вільної особистості**, яка має високий рівень свідомості, почуття своєї гідності, самоповаги, орієнтується в загальнолюдських і національних духовних цінностях життя, може самостійно приймати рішення й нести за них відповідальність;

- **виховання духовно багатой особистості**, якій притаманна сукупність морально-етичних якостей, загальнолюдських цінностей (гуманізм, емпатія, свобода, добро, краса), яка має постійну потребу до пізнання й самопізнання, вияву творчості, ініціативи, активності;

- **виховання практичної компетентної особистості**, яка володіє основами економіки, комп'ютерної грамотності, іноземними мовами, культурою поведінки і спілкування, естетичним смаком.

* Процесуальний компонент цілісного педагогічного процесу забезпечується організацією здійснення поставлених завдань, конкретизацією змісту, форм, методів, конкретних засобів досягнення мети.

Структура педагогічної діяльності включає уточнення мети взаємодії, проектування дій на основі діагностування стану об'єкта, відбір змісту, форм, методів, засобів навчально-виховного процесу, взаємодію, спрямовану на сумісну діяльність, співробітництво, спілкування.

* Результативний компонент цілісного педагогічного процесу спрямований на виявлення педагогом змін і самовиявлення в інтелектуальному, чуттєво-вольовому розвитку особистості в системі життєвих ставлень, цінностей, відношень, сформованості професійної компетентності.

* Аналітико-коригувальний компонент цілісного педагогічного процесу у вищій школі пов'язаний з глибоким аналізом суб'єктами педагогічного процесу результатів і внесенням, за необхідності, певних відповідних змін для його вдосконалення.

1.3. Принципи методики викладання медичних дисциплін

Педагогіка і методика викладання спеціальних дисциплін приділяють велику увагу обґрунтуванню принципів навчання. Методика викладання медичних дисциплін також має свою систему принципів навчання.

У педагогіці, *принципами* (від лат. *principium* – основа) прийнято позначати основні положення процесу навчання і виховання. Дане визначення дозволяє нам обґрунтувати *принципи*, необхідні для забезпечення процесу викладання медичних дисциплін.

Принципи залежать від мети і завдань навчання. Вони глибоко пов'язані з загальнонауковими принципами, і є їх конкретизацією в побудові навчального процесу з медицини.

Враховуючи сучасні тенденції навчально-виховного процесу, вимоги сьогодення до підвищення професіоналізму майбутнього фахівця, основними ***принципами організації процесу вивчення медичних дисциплін*** вважаємо:

* *забезпечення позитивної мотивації студентів в ході навчально-пізнавальної та самостійної діяльності* (критеріально-ціннісний та діяльнісний підходи);

* *принцип науковості і доступності навчання;*

* *принцип єдності конкретного й абстрактного.* Досліджуючи прояв цього принципу в навчанні, відомий дидакт М.О. Данилов застерігав: «Неправильне співвідношення наочного і відверненого, конкретного й абстрактного у навчанні призводить до порушення чи затримки процесу засвоєння знань і навіть до неправильного розвитку мислення студентів»;

* *принцип історизму*, який означає розгляд сучасних проблем медицини на основі історичного підходу. Забезпечує більш глибоке розуміння майбутніми лікарями ключових проблем сучасної медицини;

* *відображення в курсі медичної дисципліни сучасних досягнень медичної науки, а також передового досвіду*, що орієнтує викладачів на постійне вдосконалювання курсу, розгляд у його змісті найважливіших тенденцій розвитку науки, її новітніх знахідок. При цьому необхідно

враховувати, що до курсу повинні входити тільки ті новації, які науково обґрунтовані, багаторазово перевірені практикою, запроваджені у діяльність медичних закладів;

* *принцип зв'язку навчання медичних дисциплін з практикою роботи медичних закладів;*

* *принцип гуманізації навчального процесу* полягає в тому, що людська особистість визначається найвищою цінністю, а утвердження блага людини є найважливішим критерієм суспільних відносин. Зміст цього принципу розкривається у рішучому повороті освітнього закладу до особистості студента, ставленні до нього як до суб'єкта власного розвитку. На основі поваги та довіри до студента створення максимально сприятливих умов для виявлення і розвитку його особистих здібностей та задатків, сприяння розвитку особистісних цілей і запитів.

Впровадження цього принципу у освітній процес передбачає перехід від монологу педагога до діалогу його зі студентом, викорінення авторитарності з навчального процесу, створення відповідних умов для самопізнання і самореалізації кожної особистості, шляхом удосконалення змісту навчального матеріалу, добору відповідних ідей, фактів, завдань;

* *принцип фундаменталізації знань з медичних дисциплін* реалізується шляхом організації розумової діяльності студентів за допомогою узагальнення, систематизації, порівняння, зіставлення, змістовного групування та оцінювання матеріалу, а також вміння застосувати одержані знання у навчально-виховному процесі;

* пріоритетне значення має *принцип систематичності та послідовності навчання*, який полягає в засвоєнні студентами медичних понять і розділів медицини з дотриманням логіки і внутрішньої побудови самої науки, забезпеченні послідовності розташування в навчальному матеріалі, фрагментів знань, які поєднані змістовно-логічними зв'язками. Реалізація даного принципу відбувається завдяки побудові і засвоєнню

навчального матеріалу з постійним рухом вперед та в одному напрямі, з використанням одного виду логічних відношень між елементами знань;

* особливого значення у викладанні медичних дисциплін набуває застосування *принципу системності*, який передбачає формування у майбутніх лікарів системних знань у процесі засвоєння теорії медицини. Системні знання будуються у свідомості студента поетапно. Тому, необхідно озброювати майбутніх лікарів не тільки фактичними знаннями з теорії медицини, але й методологічними знаннями, тобто знаннями про основні елементи теорії і структурно-функціональні зв'язки між ними;

* успіх процесу оволодіння майбутніми лікарями знань з медичних дисциплін значною мірою залежить від ставлення студентів до теорії медицини, розвитку мотиваційної сфери навчально-пізнавальної діяльності, тобто, від забезпечення *принципу свідомості й активності* студентів при керівній ролі педагога;

* *принцип діяльнісного підходу* полягає в залученні студента до різних видів розумової діяльності з метою оволодіння медичними знаннями. Тільки вміло стимулюючи його активність у цій діяльності, можна здійснити дійовий навчально-виховний процес. Важливо, щоб студент навчився виконувати специфічні дії, які стануть джерелом теоретичних абстракцій, узагальнень та понять (тобто власне теоретичних знань). Знання, набуті в процесі діяльності у формі теоретичних понять, відображають внутрішні якості предметів і забезпечують необхідну орієнтацію на ці якості при розв'язанні практичних завдань.

1.4. Проблеми мотивації навчання у вищій школі

Жодну якість особистості не можна зрозуміти й пояснити, якщо невідомо, для задоволення якої потреби виникла ця якість...

М. Неймарк

Мотиваційно-особистісний аспект навчання

Чільне місце в організації навчального процесу у вищій школі займає проблема мотивації і врахування потреб особистості студента, оскільки, мотиви й цілі є важливими детермінантами професійної діяльності. Мотиваційно-особистісний аспект, пов'язаний із формуванням позитивних навчальних мотивів, формується в період навчання, і є стрижнем особистості майбутнього фахівця та невід'ємною складовою процесу навчання і виховання студентів.

Мотивація – це не тільки мотиви, а й відповідні ситуативні фактори, що складаються зі специфіки діяльності й ситуації, впливу різних людей, тощо. Ці фактори, зазвичай, досить динамічні, мінливі, що дає можливість впливати на них і на активність людини загалом. Від сили мотиву й значущості ситуативних детермінант мотивації залежить інтенсивність мотивації.

Загальний рівень мотивації залежить від наступних чинників:

- кількості мотивів, які актуалізуються;
- на скільки виражена спонукальна сила кожного з цих мотивів;
- наявності ситуативних факторів.

Щоб посилити мотивацію студентів, викладач повинен працювати у трьох площинах:

- активізувати якомога більше мотивів;
- збільшувати спонукальну силу даних мотивів;
- задіяти ситуативні мотиваційні фактори.

Мотивація – це елемент процесу навчання, результатом якого є навчальна діяльність, яка набуває для тих, хто навчається, конкретного змісту. При добре сформованій мотивації у студента розвивається стійкий

інтерес до навчальної діяльності, і зовнішні задані цілі перетворюються у внутрішні потреби особистості.

Щоб дізнатися, наскільки розвинена у студентів мотиваційна сфера, слід оцінити їх навчальну діяльність за такими параметрами:

- *широта потреб і цілей* (якісна різноманітність мотиваційних факторів, представлених на кожному з рівнів. Відзначимо, що чим більше різноманітних мотивів, потреб і цілей, тим більше розвиненою є мотиваційна сфера особистості);

- *гнучкість* (рухливість зв'язків, що існують між різними рівнями ієрархічної організованості мотиваційної сфери, а саме, між мотивами й потребами, мотивами й цілями, потребами й цілями тощо. Більш гнучкою вважається така мотиваційна сфера, у якій для задоволення мотиваційного спонукання вищого рівня, може бути використане більше різноманітних мотиваційних спонукань нижчого рівня);

- *ієрархічність* (характеристика будови кожного окремо узятого рівня організації мотиваційної сфери).

Типи мотивації навчального процесу

Серед найбільш вживаних у навчальному процесі мотивів слід виділити наступні типи мотивації:

1. У відповідності з етапами навчального процесу виділяють:

а) вступну мотивацію (викликає інтерес студентів до навчання, активізує їх навчальну діяльність, сприяє виникненню первинного бажання овоїти її);

б) поточну мотивацію (у процесі навчання реалізує активне педагогічне спілкування між студентом та викладачем, впливає на розвиток стійкого інтересу до навчальної діяльності та підтримує цей інтерес на всіх його етапах).

Кожна з названих видів мотивації має різні способи її створення, різні методи і форми організації.

Відтак, вступна мотивація проводиться у формі бесіди, розповіді в ході якої застосовуються різноманітні прийоми, зокрема: ставлення до особистості, до ситуації, спонукання інтересу тощо.

До основних прийомів мотивації під час викладання нового навчального матеріалу належать:

- спрямування змісту навчального матеріалу на його практичне значення;
- спрямування змісту на професійну діяльність;
- демонстрація практичного використання теоретичних положень, які наводяться.

У ході поточної мотивації залежно від етапів формування навчальної діяльності використовують різноманітні методи: у процесі пояснення це може бути бесіда, лекція, розповідь; у ході виконання практичних занять опираємося на рішення задач і завдань, виконання лабораторних робіт тощо. Також, необхідно враховувати, що дуже проста діяльність не викликає внутрішньої мотивації, оскільки не дозволяє почувати себе компетентним та не дає можливості реалізувати свою майстерність. Відтак, навчальні завдання повинні бути диференційовані за ступенем складності, доступні і посилені до виконання.

2. За характером поводження учасників розрізняють:

а) внутрішню мотивацію (зазвичай, вона зменшується, якщо студент отримує негативну оцінку своєї діяльності і навпаки). До внутрішньої мотивації відносимо:

- суспільну значущість навчання;
- професійні мотиви, вказують на значення навчальної діяльності для оволодіння майбутньою професією;
- пізнавальні, пов'язані з потребою отримання нових знань.

б) зовнішню мотивацію, спрямовану на цінності, що лежать поза навчальною діяльністю:

- матеріальне заохочення;

- особисті інтереси, пов'язані з одержанням диплома;
- побоювання критики за неуспішність;
- лідерство серед студентів тощо.

Найбільш ефективними є внутрішні мотиви.

Залежно від домінування внутрішніх чи зовнішніх мотивів, психологи поділяють *студентів на чотири групи*:

- студенти з вираженою професійною і предметною мотивацією;
- з вираженою професійною, але слабкою предметною мотивацією;
- лише з предметною мотивацією;
- без предметної і професійної мотивації.

Одними з найбільш виражених причин недостатньої мотивації у студентів вищої школи дослідники називають:

- навчання не за власним бажанням;
- помилка у виборі фаху;
- нерозуміння важливості матеріалу;
- різні відволікаючі фактори;
- недовантаження або перевантаження студента;
- перевтома, відсутність концентрації;
- хвилювання та страх.

Методи підсилення мотивації студентів

Зазвичай у кожній групі є різні типи студентів, які не дуже мотивовані до навчання і часто своєю поведінкою можуть заважати іншим. Розглянемо декілька варіантів.

Наприклад, *недоброзичливі студенти* (студенти, які намагаються підірвати авторитет вчителя або знецінити його працю). Щоб попередити негативний вплив на групу, педагогу слід використати наступні методи:

- обов'язково продумати зміст мотивуючого вступу;
- в ході лекції виділяти значення навчального матеріалу;

- паралельно з подачею теоретичного матеріалу, орієнтуватися на практичну діяльність;

- наводити приклади з власного досвіду;
- намагатися зробити глибокий аналіз проблем;
- показати можливості подолання даних проблем.

Студенти, які люблять відволікатися. Для таких студентів педагогу слід мати на озброєнні різноманітні способи зацікавлення навчальною роботою на занятті.

Досить поширеною серед сучасної молоді є проблема **недо- або перевантаження**. Для таких студентів доречним буде використання:

- лише диференційованих завдань, вправ і т. д.;
- планувати, за можливості, такі заняття, на яких практикується робота групами;

- обговорювати проблеми з усіма, з окремою групою або з окремим студентом;

- намагатися обмежити обсяг матеріалу;
- приділяти на занятті достатнього часу актуальній темі;
- планувати відповідний час для вправ;
- чітко структурувати матеріал на підрозділи;
- долучати студентів до виконання завдань на самостійне опрацювання;
- чітко дотримуватися регламенту навчальної діяльності (не затягувати лекції, не забирати від студентів перерви тощо).

Також, одним із типових проявів сучасних студентів є **втома та відсутність концентрації**. Щоб запобігти проблемам з втомленими та дезконцентрованими студентами, педагогу слід:

- вибирати більш цікаві і доступні теми;
- вдало вибирати форми, методи та засоби навчання;
- проводити бесіди зі студентами.

У сучасних студентів часто виникає **страх та побоювання** («Чи впораюся я з цим взагалі?», «Чи не занадто важко це для мене?», «Чи не

бракує мені попередніх знань?», «Чи не будуть з мене сміятися або докоряти друзі (батьки, викладач)?», «Що подумають про мене інші?», «Чи не дурніший я за інших?» тощо). Щоб запобігти виникненню означених проблем, педагогу слід переконати студента в можливості досягнення ним своєї мети, виховання в ньому впевненості у собі та формування самоповаги.

Способи та механізми формування мотивації в групі

Серед відомих механізмів формування мотивації у студентів ефективними будуть:

- *похвальне слово*. Немає тієї людини, яка б не хотіла, щоб її похвалили (навіть, якщо вона цього не показує). Інколи похвала діє краще, ніж матеріальне заохочення. Але, педагогу слід серйозно продумати зміст похвального слова і висловлювати його щиро;

- *соціальна мотивація* (мотиви статусу і престижу у групі). Так само, як кожна людина прагне, щоб її хвалили, вона прагне бути значимою для інших;

- *використання прикладів з особистого досвіду*. В педагогіці давно відомо, що найкращий виховний вплив це власний приклад. Тому, найкращою мотивацією для студента буде особистий приклад педагога, який досяг позитивних результатів;

- використання принципу «зв'язок теорії з життям» теж мотивує студентів. З цією метою викладачу слід *використовувати актуальний навчальний матеріал*;

- завжди краще попередити проблеми, помилки, непорозуміння, ніж виправляти їх. Саме тому, одним із механізмів формування мотивації студентів буде *попередження помилок*;

- *обіцянка певних переваг старанним студентам* теж позитивно впливає на їх мотивацію, оскільки в основі її лежать такі людські якості, як честолюбство, меркантильність («А що мені за це буде?»);

- зв'язок емоційного з раціональним. Педагогу слід підтверджувати теорію, використовуючи цитати видатних людей, наведення конкретного прикладу, наочних засобів тощо;

- використання інтерактивних методів навчання – залучення студентів до активної діяльності на занятті.

Механізмом формування навчальної мотивації є вироблення єдиної структури цілей навчальної діяльності, які студенти мусять прийняти і спрямувати свою діяльність на їх досягнення. Це можливо тільки завдяки правильній організації педагогічної взаємодії між викладачами і студентами.

Форми роботи зі студентами, спрямовані на їх мотивацію

З метою забезпечення правильної мотивації до навчання, студентам з перших тижнів навчальної діяльності слід розкривати суспільну значущість обраного ними фаху і необхідність розвитку своїх професійних якостей. Формувати престиж та зацікавленість обраною професією можна використовуючи різноманітні форми роботи, зокрема: організовувати зустрічі та спілкування з цікавими людьми, визнаними і авторитетними спеціалістами медичної галузі, випускниками минулих років, проведення дискусій, «круглих столів», вікторин тощо. Ці форми роботи активно сприятимуть посиленню внутрішньої і зовнішньої мотивації студентів.

Зазвичай, мета навчання, детермінується кількома мотивами. Це може бути: інтерес та прагнення здобути знання, бажання уникнути нарікань з боку батьків, намагання отримати схвалення від викладачів, бути корисним для суспільства тощо. Комплекс мотивів, який спонукає студента до отримання позитивних оцінок, є унікальний і властивий тільки йому. Щоб успішно керувати навчальною діяльністю студента, педагогу слід знати, які мотиви спричиняють прагнення людини отримувати високі оцінки і, залучивши їх, підсилити спонукальний вплив мети.

Педагогу слід пам'ятати, що ***чим більше мотивів детермінує мету, тим більшою стає її спонукальна сила.***

Наприклад, якщо мета «успішно скласти іспит» детермінується тільки матеріальною мотивацією, тобто бажанням отримувати стипендію, вона матиме менший спонукальний вплив, ніж тоді, коли ця мета реалізується додатково завдяки мотивам *самоствердження* (прагненням довести собі та іншим, що я можу це зробити), *саморозвитку* (усвідомлення, що в сучасному світі важливо мати хороші знання, а не тільки престижний диплом). Отже, збільшивши кількість мотивів, можна збільшити спонукальний вплив мети.

Важливо одразу, на початку, домогтися усвідомлення студентом його мети, оскільки, правильна постановка цілей стимулюватиме студента докладати відповідних зусиль для їх досягнення.

Спонукальний вплив цілей проявлятиметься більшою мірою тоді, коли ці цілі будуть чітко сформульовані. Якщо вони загальні, неконкретизовані, то, зазвичай, і не стимулюють до діяльності, а мають тільки декларативний характер. Важливо допомогти студенту вірно сформулювати свої цілі і розробити проміжні етапи їх досягнення. Успішне проходження кожного з цих етапів буде ефективним мотиваційним фактором.

Оскільки, мета, яка задається ззовні викладачами, батьками, суспільством тощо, викликає меншу активність особистості та має меншу спонукальну силу, педагогу слід домогтися, щоб кожен студент сформулював свою власну мету самостійно. Це в свою чергу підсилить та утримає довше мотивацію студента, створивши при цьому позитивний настрій.

Просте повідомлення студенту завдань ще не означає, що він їх автоматично прийме і виконає. Тому, важливо перетворення зовнішніх завдань в індивідуальні цілі студента, які він неодмінно має виконати. Це можливо тільки за умови, що вони є етапом або засобом задоволення його потреб. Для цього необхідно, щоб студент був учасником не тільки

постановки завдання, але й аналізу, обговорення умов його досягнення тощо. Таким чином, студент виступає не пасивним виконавцем, а активним суб'єктом діяльності, що сприяє його більшій активності.

Перетворення зовнішніх завдань в індивідуальні цілі студента можливе завдяки наступним заходам:

- чітко формулювати завдання (лаконічно, зрозуміло повідомити студенту, що зробити, що опрацювати і чому навчитися);
- сформулювати мету діяльності (для чого це йому потрібно), щоб студент міг усвідомити значення навчальної діяльності;
- ознайомлення студента з засобами досягнення мети (як це зробити, за допомогою чого);
- проаналізувати можливі труднощі під час досягнення мети і окреслення способів їх подолання;
- стимулювання студента до самоконтролю.

Отже, чим активнішим буде студент у плануванні своєї діяльності, тим більш «внутрішнім» стане завдання, яке ставить перед ним викладач.

Навчальну діяльність слід подавати у трьох площинах:

- по-перше, подавати навчальні завдання, які проходять через усю програму дисципліни;
- по-друге, розгортати матеріал всередині кожного навчального завдання за етапами її вирішення;
- по-третє, розробити кожне конкретне заняття відповідно до певного етапу вирішення навчального завдання.

Навчальне завдання – важливий компонент навчальної діяльності. Щоб досягти ефективного виконання навчального завдання, студент повинен знати, для чого він повинен це вивчити, які дії повинен виконати, щоб засвоїти даний матеріал, який загальний спосіб роботи з цим матеріалом і де він може його використати.

Мета постановки навчального завдання полягає в тому, щоб студенти засвоїли загальні прийоми роботи з матеріалом, вміли поширити їх на розв'язання завдань, оволоділи ним та використовували його¹.

Мотивація є внутрішньою рушійною силою, тому, викладачеві слід керувати нею.

У результаті взаємодії трьох незалежних факторів виділяється сила мотивації й ефективність виконання завдань. Цими факторами є:

- особистісний фактор (мотив);
- фактор складності та суб'єктивності оцінки ймовірності успіху;
- ситуативний фактор (поєднання привабливості зовнішніх і внутрішніх наслідків успіху).

Також, слід пам'ятати, що **надто сильна мотивація погіршує досягнення**. Цей, на перший погляд, парадоксальний висновок, пояснюється збільшенням емоційного напруження і хвилювання, що призводить до зниження ефективності роботи. Збільшення зусиль призводить до збільшення кількості досягнень, але веде й до зниження якості виконання завдань. У свою чергу, чим вищі вимоги, чи складніші завдання, тим імовірніше, що сила мотивації негативно вплине на якість досягнень².

---

¹ До прикладу, наведемо такий вид навчального завдання як **конспектування**. Метою є засвоєння навчального матеріалу, конспектування тут виступає як система дій над заданим навчальним матеріалом. Проте мета «засвоїти навчальний матеріал» є «зовнішньою», щоб у студента з'явився інтерес до цієї роботи, студент повинен мати мотив. Зазвичай, вимога педагога «законспектувати, щоб знати», не може бути мотивом. Як було згадано раніше, все, що людина робить без мотивів, формалізується, та запам'ятовується гірше. Виконання навчальної діяльності зводиться до психомоторики, тобто переписуванню частини тексту в зошит. Проте, мета не досягається, оскільки механічне «переписування» не має своєї результативності і навряд чи є метою будь-якого викладача.

Розглянемо це завдання поетапно: мета – підготувати конспект матеріалів за темою, завдання – навчитися конспектувати в оптимальному режимі роботи, окреслення основних вимог до конспекту і повідомлення, що цим конспектом можна буде користуватися при підготовці до заняття, у відповідях на питання заліку, екзамену.

Головна мета залишилася – навчитися складати конспект. Проте, мета у даному прикладі з зовнішньої може бути сприйнята і стати внутрішньою, а отже перейти в мотив, оскільки задіяні особистісні потреби – «чомусь навчитися».

² Щоб дослідити залежність ефективності роботи від рівня мотивації Єркс Р. і Додсон Дж. у 1908 р. провели експериментальне дослідження. Вони передбачили три рівні мотивації: слабкий, середній та сильний. Відповідно завдання ранжувалися за

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі узагальнення, що викладачам вищої школи слід враховувати:

- індивідуальність мотивів студентів й тому необхідно задіяти якомога більшу кількість мотивів, щоб забезпечити комплексність мотивації при видачі навчальних завдань (внутрішня і зовнішня, вступна і поточна) слідкуючи, щоб мотивація була оптимальною;

- при виборі мотивації, слід пам'ятати про складність навчальних завдань для всіх рівнів засвоєння знань;

- також, забезпечувати мотиваційний компонент під час видачі індивідуальних навчальних завдань студентам;

- намагатися використовувати всі типи мотивацій: вступну (спрямовану на обґрунтування важливості навчального завдання, професійну значимість, майбутню професійну діяльність), поточну (під час виконання навчальних завдань), зовнішню (створену педагогом у процесі видачі завдання) і внутрішню (яка існує або сформована викладачем).

Рекомендації викладачам вищої школи щодо посилення мотивації у студентів див. Додаток А.

1.5 Принципи організації взаємодії у вищій школі

складністю: складне, середньої складності, легке.

В результаті, дослідники дійшли висновку, що в кожному випадку існує оптимальна мотивація, за якої ефективність діяльності є найвищою. У 1973 р. Ж.Нюттеном було встановлено, що цей оптимум залежить також від складності завдання.

Згодом, вчені Р. Єркс і Дж. Додсон експериментально встановили (за методикою «рекорд», коли ставили перед досліджуваними непосильні цілі або орієнтували їх на високі індивідуальні стандарти), що для складного завдання оптимальною мотивацією є слабка, тоді як для легкого – сильна. Отже, для найкращого виконання складного завдання необхідна слабка мотивація. Посилення мотивації, яка стимулює активність, може погіршувати результати діяльності, якщо вона є досить складною. Вони встановили зв'язок, що максимальне зусилля збільшувало кількість помилок, зокрема при виконанні складного завдання більшою мірою, ніж легкого.

Таким чином «Перемотивація» (надмірна мотивація) може негативно вплинути на якість досягнень. Проте, слід пам'ятати, що оптимум мотивації для кожного завдання є різним.

Основними *принципами організації взаємодії* у психології вищої школи вчені виділяють такі: діалогізації, проблематизації, персоналізації, індивідуалізації і диференціації.

Принцип *діалогізації* полягає в тому, щоб жодне з проведених занять (як практичне, так і лекційне) не перетворювалося на просте повідомлення навчальної інформації, не складалося лишень з монологу викладача. В ході занять слід виділяти час для обговорення різноманітних поглядів щодо даного питання, працювати у формі діалогу зі студентами, шукати спільну істину. Таким чином, під час творчого обговорення теоретичних і практичних аспектів проблеми, завдяки педагогічному співробітництву у студентів формуватимуться пізнавальні, професійні й соціальні мотиви.

Принцип *проблематизації* полягає в систематичному створенні проблемних ситуацій, забезпеченні умов для самостійного визначення і постановки студентами пізнавальних завдань.

Принцип *персоналізації* передбачає дотримання особистого спілкування викладача зі студентом в умовах партнерства та застерігає від того, щоб воно не підмінялося рольовим.

Принцип *індивідуалізації і диференціації* в навчальній діяльності передбачає врахування викладачем індивідуальних особливостей та інтересів студентів, створення максимально сприятливих умов для розвитку їхніх здібностей і нахилів.

II. ОГЛЯД І ХАРАКТЕРИСТИКА ТИПІВ І ВИДІВ ЛЕКЦІЙ

2.1 Характерні особливості лекції

Важливого значення для визначення сучасної методики викладання у вищій медичній освіті є інновації в технологіях навчання (оновлення методів навчання). Технологія навчання моделює шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах відповідного навчального предмету, теми. За багатьма ознаками вона є наближеною до окремої методики. Технологія навчання охоплює зміст, форми та методи навчання.

Лекція – основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, яка призначена для засвоєння теоретичного матеріалу.

Як правило, лекція охоплює основний теоретичний матеріал окремої чи декількох тем навчальної дисципліни. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою. Лекції читають професори і доценти (викладачі) вузу. У виняткових випадках читання лекцій дозволяється викладачам за відповідним рішенням кафедри.

Лекція – найдавніша з форм організації навчання університетів. З'явившись у Стародавній Греції та Стародавньому Римі, вона набула особливого поширення в європейських вишах Середньовіччя. Джерел інформації було обмаль, і викладачі або зачитували книжки студентам, коментуючи основні положення, або проголошували систематизовані відомості у вигляді писаних текстів. Студенти конспектували лекції, а потім завчали записане. Лекція домінувала у вищій школі до ХХ ст.

Наприкінці ХІХ ст. розпочалася її нищівна критика як основної форми організації навчання. Відомі педагоги вважали, що обмеження навчальної роботи студентів лише лекціями збіднює процес навчання. Так, М. Пирогов наголошував, що лекції слід читати тільки тоді, коли викладач може запропонувати студентам зовсім новий, недрукований матеріал.

Тривалий час видатні вчені визначалися саме за вмінням читати лекції. Відомими майстрами лекторської справи були Ф. Прокопович, С. Полоцький, Т. Грановський, М. Остроградський, В. Ключевський, Д. Менделєєв, К. Тімірязєв, П. Яблочков, С. Вавилов, І. Сеченов, І. Павлов, З. Фройд, М. Зеров та ін.

Лекція (з латин. *lectio* – читати) – логічно обґрунтований, послідовний, аргументований і систематизований виклад передбаченого навчальною програмою матеріалу. Як різновид навчального заняття, вона відіграє провідну роль в організації навчання, оскільки не лише започатковує знайомство студентів зі змістом навчальної дисципліни, але спрямовує їх подальшу самостійну навчальну діяльність щодо її опанування.

За своєю роллю в навчальному процесі лекція є багатофункціональною. До основних функцій лекції відноситься:

- *методологічна* (наукова) функція, яка полягає в формуванні наукового підходу до навчальної дисципліни, забезпеченні орієнтування студентів в потоці надходжень нових наукових відомостей;
- *інформативна* (освітня) функція, передбачає подання адаптованих для сприймання студентами навчальної інформації, системи знань;
- *пояснювальна* функція, полягає в розкритті сутності наукових понять, обґрунтуванні їх визначень);
- *керуюча* функція, сприяє направленню процесу засвоєння знань від первинного розуміння до узагальнення;
- *орієнтуюча* функція, розкриває генезис теорій, ідей, націлює на вибір необхідної літератури, керує самостійною навчальною роботою студентів;
- *переконуюча* функція, сприяє аргументації та логічній подачі знань, на основі чого студентами усвідомлюється наукова інформація;
- *систематизуюча* функція, полягає в структуруванні масиву знань із навчальної дисципліни;
- *стимулююча* функція, покликана викликати інтерес студента до навчальної діяльності;

– *розвивальна* функція, стимулює розвиток мислення, уваги, уяви, пам'яті та інших пізнавальних здібностей, формує у студентів вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, систематизувати набуті знання;

– *виховна* функція, важлива у формуванні особистості майбутнього фахівця та спонукає до соціальної активності.

Переваги лекційного викладу:

– інколи, у зв'язку з відсутністю фахових посібників із окремих навчальних дисциплін, лекція є основним засобом систематизації необхідних предметних знань;

– порівняно з методичною літературою, лекція має більше можливостей щодо врахування новітніх наукових досягнень, зв'язку теорії з новітньою практикою;

– позитивним є той факт, що в ході лекції викладач може враховувати специфіку аудиторії та змінювати змістові акценти;

– розгортається логіка міркувань і суджень («тут і тепер»), яка навчає студентів міркувати;

– через вірно побудований лекційний матеріал знання подаються в певній системі, яка впливає на формування аналітичних і синтезуючих можливостей студентів;

– можна зосередити увагу студентів на найскладніших питаннях, у яких їм важко розібратися самостійно;

– оскільки лекція передається студентам через призму поглядів та знань лектора, вона озброює студентів не лише знаннями, а й переконаннями, практичними вміннями критично ставитися до наукових проблем;

– через лекцію забезпечується емоційний контакт лектора та студентів, що дає можливість для зворотного зв'язку;

– економно використовує час (за 2 год. студент на лекції отримає більше інформації, ніж за такий час самостійної роботи);

– окреслює напрями подальшої самостійної діяльності.

Недоліки лекційного викладу:

- базується на репродуктивному навчанні, націлює студентів на просте відтворення знань;
- оскільки час лекції обмежений, це часто не дає можливості висвітлити усі питання належним чином;
- зазвичай, під час лекції студент є пасивним слухачем, об'єктом педагогічного процесу;
- ґрунтується на мовленні, а більшість студентів краще запам'ятовують інформацію, отриману через зоровий аналізатор;
- встановлено, що навіть після лекції, прочитаної на високому рівні, студенти через 3 год. після закінчення лекції можуть відновити в середньому до 70 % матеріалу, а через 3 дні – тільки 10 % почутого матеріалу. На лекції переважно спрацьовує короткотермінова пам'ять;
- дослідження засвідчують, що під час лекції 70 % студентів, не вникаючи в зміст навчального матеріалу, записують усе підряд (так званий стиль «писаря»), 10 % прагнуть усвідомити зміст, а 20 % узагалі займаються сторонніми справами;
- лекція переважно забезпечує засвоєння студентами навчальної інформації лише на початковому рівні розуміння і загального орієнтування в матеріалі. Проте, це є принципово важливим для подальшого засвоєння знань;
- отримання зворотної інформації про рівень розуміння розглянутого на лекції віддалене в часі;
- залежність студентів від поглядів і трактувань понять і явищ викладачами, особливо тими, що мають авторитет чи авторитарний стиль;
- одноманітність і напруженість навчальної роботи призводить до швидкої стомлюваності та зниження уваги. На першій фазі стомлюваності переважають процеси збудження над гальмуванням (шум, рухливість), а на другій – навпаки (апатія, сонливість);

- не дає можливості викладачеві ефективно управляти розумовою діяльністю студентів і велика наповнюваність аудиторій під час лекцій;
- студенти молодших курсів недостатньо володіють уміннями сприймати, осмислювати і записувати необхідний матеріал, а тому швидко втомлюються й уповільнюють темп лекції;
- лекції у ВНЗ читають викладачі, які мають вчене звання (доценти, професори), а практичні заняття проводять асистенти, тому лекційний матеріал або репродуктивно відтворюється студентами, або зовсім не використовується;
- оскільки, часто немає контакту між викладачами різних предметів зміст лекцій часто дублює пройдений навчальний матеріал.

2.2 Види лекцій

У практиці сучасного ВНЗ за своїм призначенням у навчальному процесі читаються лекції таких різновидів:

- *навчальна* (академічна, тематична, ординарна, основна) – всебічно та систематично розкриває навчальний матеріал із певної теми. Інформаційна лекція оптимальна тоді, коли матеріал знаходиться у різних літературних джерелах, які недоступні студенту, важкий для розуміння, або зовсім новий;
- *вступна* – обґрунтовує роль, основні методологічні позиції та методи науки й дисципліни у професійній підготовці, дає загальне уявлення про завдання та зміст курсу, його взаємозв'язок із іншими науками та предметами, сприяє зацікавленості ним;
- *заключна* (підсумкова) – завершує читання лекційного курсу, систематизує подані знання, підбиває підсумки, зосереджує увагу на практичному значенні здобутих знань для подальшого навчання та майбутньої професійної діяльності;
- *оглядова* – читається на випускних курсах і підсумовує все вивчене раніше до державних іспитів. Вона не є простим повторенням пройденого, а

має на меті здійснити систематизований аналіз основних категорій, понять і наукових проблем предмета;

– *настановча* – окреслює шляхи вивчення дисципліни (переважно на заочній формі навчання або перед практикою). Крім моментів вступної лекції, містить докладний аналіз літературних й інформаційних джерел, методичні поради щодо самостійної роботи над навчальним курсом;

– *консультативна* – доповнює, уточнює матеріал навчальної дисципліни, її зміст визначають запитання студентів.

2.3 Основні етапи підготовки лекції

Докомунікативна (проектна) фаза включає роботу викладача, яка переважно має змістовий і методичний характер.

Підготовка передбачає ряд важливих моментів, на яких обов'язково має зосередитися викладач:

1. Ознайомитися з навчальною програмою конкретної навчальної дисципліни, зокрема із логікою побудови курсу, змістом лекційних, семінарських, практичних та лабораторних занять. Доречно вияснити роль лекційних занять у системі усієї навчальної роботи студентів та встановити взаємозв'язок з іншими навчальними дисциплінами професійної підготовки.

2. Ознайомитися з наявними підручниками, посібниками, монографіями з навчального предмета та провести аналіз відображення в них змісту програми.

3. Визначити тему й мету кожної лекції. Мета лекції зумовлена трьома важливими обставинами:

по-перше, навчальними особливостями лекційного заняття;

по-друге, приналежністю курсу до блоку методологічно-теоретичних чи технологічних дисциплін;

по-третє, загальним рівнем підготовки і розвитку студентів.

4. Підібрати навчальний матеріал до кожної теми.

5. Сформулювати специфіку змісту – вибір змісту, основних понять, категорій, які будуть донесені до студентів у процесі лекційного заняття.

6. Обрати вид лекційного викладу: дедуктивний, індуктивний, пояснювально-ілюстративний, проблемний, інтерактивний тощо.

7. Розробити план (послідовності викладу) лекції. Найкращий варіант – коли навчальний матеріал поділяється пропорційно на 3–5 питань.

8. Підібрати та систематизувати методи, засоби, прийоми, які будуть використані під час лекції.

9. Детально підготувати текст лекції (17–20 сторінок), яка розрахована на дві академічні години. Д. Менделєєв писав: «Лекція, перевантажена фактами, нагадує вогнище, яке так завалене дровами, що починає гаснути». Доцільно слідкувати за тим, щоб речення тексту були короткими (не більше 15 слів).

10. На основі докладного тексту написати стислий конспект лекції, де вказати такі компоненти, як тема, мета, основні поняття, рекомендована література, представити зміст, способи та засоби викладу у вигляді таблиці:

- * основні питання лекції (план);
- * орієнтовне дозування часу (хронометраж);
- * основні поняття, які викладаються;
- * основні методи викладання;
- * основні засоби навчання;
- * основний зміст тексту лекції переноситься на каталожні картки (чи листки формату А 5), а в сучасних умовах – на слайди мультимедійного проектора, або інших телекомунікаційних систем у формі коротких тез, статистичних даних, опорних схем, скорочень, вказівок, які буде дано під запис, де матиме місце обговорення, заповнення таблиці тощо.

11. Створити допоміжний, резервний фонд дидактичних матеріалів для лекції (прикладі, факти з періодики, телепередач, випадки із життя, факти для підтримки позитивного емоційного настрою студентів тощо). У методичному «банку» педагога мають бути заздалегідь підготовлені

додаткові факти, методи, засоби, які можуть знадобитися йому у конкретній ситуації під час читання лекції.

2.4 Проведення лекційного заняття

Комунікативна фаза лекції – це безпосередній виклад навчального матеріалу. Відбувається з урахуванням основних структурних компонентів:

I. Вступ:

– організаційна частина: визначення рівня готовності студентів до сприйняття матеріалу;

– встановлення контакту з аудиторією, демонстрація особистого позитивного психо-емоційного стану і готовності до взаємодії, подолання бар'єрів;

– можливий стислий змістовий огляд попередньо викладеного лекційного матеріалу (5-6 хв.), до якого залучаються студенти;

– повідомлення теми й мети лекції, мотивування важливості навчального матеріалу, який вивчатиметься, для майбутньої професійної діяльності, формування у студентів позитивної установки на його засвоєння.

II. Основна частина:

– повідомлення плану лекції, літератури (за потреби), основних понять;

– актуалізація важливих теоретичних положень, на яких ґрунтується зміст виголошеної лекції, які відомі студентам з попередніх навчальних занять чи з власного досвіду. Для цього перед ними можуть ставитися питання, на які немає готової відповіді;

– викладач, під час викладу навчального матеріалу, має стежити за логічною послідовністю, чіткістю визначення ключових положень («найменша неясність у голові учителя перетворюється в нічну темряву в головах його учнів», – писав К. Ушинський), доступністю. Студенти здатні працювати (сприймати інформацію) лише за умови розуміння того, про що йдеться. Завершувати кожне питання лекції слід підсумовуючи сказане та мотивувати до переходу до наступного питання;

– в ході викладу матеріалу викладач має володіти ініціативою, стимулювати й утримувати увагу студентів, активізувати їхню мислительну діяльність, керувати процесом засвоєння знань, такими операціями, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, порівняння, розрізнення, узагальнення тощо. Орієнтуватися на те, що існує природна динаміка лекції, яка включає чотири фази: початок сприйняття (4-5 хв.), оптимальна активність сприйняття (25-30 хв.), фаза зусиль (10–15 хв.) і виразної втоми (кризи уваги). На наявність четвертої фази вказує шум в аудиторії, позіхання, голосне зітхання тощо. Таких криз уваги може бути 2-4 протягом лекції. Викладач має відчувати наближення кризи з початком фази зусиль і знизити ступінь напруження уваги, запропонувати цікавий приклад, репліку, жарт, гумористичний вислів тощо. Необхідно враховувати, що у період ослаблення уваги деякі студенти не вникають у сутність головних ідей лекції, тому викладачу слід повторити їх декілька разів під час лекційного заняття;

– надзвичайно важливо налагодити зі студентами контакти візуального (зорового) та вербального (мовленнєвого) характеру, які полягають у встановленні зворотного зв'язку і розумінні, на якому рівні сприйняття навчального матеріалу вони знаходяться, запрошенні присутніх до міркувань, роздумів («Якою є Ваша думка?», «Наскільки правомірний такий підхід?» тощо), реагуванні на спонтанні запитання;

– викладач має керувати студентами щодо ведення записів лекційного матеріалу, звертати увагу на основні моменти;

– на аудиторію впливає не лише зміст лекції, а й лінгвістичні особливості її прочитання, тобто грамотна побудова речень, використання урізноманітненого лексичного запасу, синонімів, образів, порівнянь, риторичних запитань. Проте, слід пам'ятати, що речення повинні бути зрозумілими, короткими та простими. Водночас лекція повинна виголошуватися науковою мовою й не допускати примітивізації, вульгаризації наукових положень;

– важливу роль відіграють паралінгвістичні засоби впливу на слухачів:

* **темп мовлення.** Виголошення понад 100 слів за хв. є зашвидким, а до 60 слів – уповільненим;

* **висота й потужність** (читати лекцію потрібно доволі голосно, щоб чули, і доволі тихо, щоб слухали), природна модуляція голосу, інтонація, логічні наголоси й акценти, паузи. Останні варто робити перед повідомленням важливих наукових положень, щоб загострити увагу присутніх;

– у ході лекції викладач використовує і кінетичні засоби впливу на студентів. Сюди належать зовнішність і охайність, контроль надмірної (механічної) жестикуляції. Жести та міміка мають бути логічними (визначені тим, що говориться). Поза під час виступу вибирається стійка, але не одноманітна, щоб не стомлюватися. В жодному разі не можна рухатися аудиторією, оскільки це розпоршує увагу студентів і негативно впливає на сприйняття матеріалу.

III. Завершальна частина:

– узагальнення в стислих формулюваннях основних положень лекції, логічне завершення її як цілісного утворення;

– визначення рівня розуміння (перевірка, уточнення, запитання від студентів);

– виголошення завдань для самостійної навчальної роботи студентів, семінарських і практичних занять;

– змістове орієнтування на наступну лекцію.

Характеристика особи викладача

Викладач у процесі підготовки та проведення лекцій має демонструвати такі якості й уміння:

1. **Ерудованість.** Обізнаність із найновішими досягненнями науки, яка викладається.

2. **Емоційність.** Це має бути особлива інтелектуальна емоційність, яка активізує слухачів.

3. **Самоспостереження та самоконтроль** за власним способом викладання, його ефективністю, аналіз рівня уміння читання лекції.

4. **Емпатійність**. Відчувати, що студенти під час лекції виконують важку працю й можливості їхньої здатності до сприйняття інформації не однакові. Не дратуватися від якихось нелогічних дій чи запитань з їх боку.

5. **Впевненість і природність**. Голос, міміка, пози, жести не повинні бути штучними, надуманими, демонстративними, але переконливими.

6. **Педагогічна чутливість**. Розуміння причин бар'єрів, які можуть виникати під час лекції: перцептивних (недостатнє врахування закономірностей сприйняття слухачами – неадекватний темп, погана дикція, незрозумілість висловлювань); значенневих (наявність у студентів упередженості щодо актуальності пропонованого для них навчального матеріалу); логічних (розходження в поглядах на трактування фактів, понять тощо). Прагнення їх подолати.

2.5 Основні напрями пошуку ефективних шляхів удосконалення лекційних занять

І. Активізація пізнавальної діяльності студентів за допомогою проблемного викладу.

Викладач, створивши проблемну ситуацію, спонукає студентів до мислительних дій її розв'язання, крок за кроком підводячи до цілі. В умові поданої проблемної задачі є суперечності, які потрібно знайти і розв'язати.

☺ **Проблемні лекції** сприяють розвитку теоретичного мислення, пізнавального інтересу до предмета, забезпечують професійну мотивацію, корпоративність.

На проблемній лекції ставиться й вирішується за допомогою студентів навчальна проблема. Виклад навчального матеріалу розпочинається постановкою перед студентами певних навчальних і наукових проблем (Див. Додаток Б.).

Прийоми створення проблемних ситуацій:

1. *Розкриття лабораторії наукового пошуку.* Хрестоматійним прикладом цього прийому є використання його К. Тімірязевим під час читання публічних лекцій про життя рослин. Поставивши перед слухачами запитання: «Чому корінь і стебло ростуть у протилежні сторони – одне в землю, інше в повітря?», він розповідав про декілька спроб учених пояснити це явище (гіпотези про роль світла, силу тяжіння тощо), тим самим запрошуючи присутніх стати учасником міркувань і мислительних експериментів.

2. *Показ боротьби ідей, теорій концепцій в історичному та сучасному плані.* Наприклад, під час вивчення «Історія медицини» викладач повідомляє про появу та сутність декількох основних теорій походження хвороб і ставить проблему про можливість їхнього співіснування.

3. *Безпосередня постановка проблеми.* Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Громадське здоров'я та ООЗ» викладач ставить таку проблему: «Чи можливо в нашій країні в сучасних умовах забезпечити об'єктивну адресну медичну допомогу малозабезпеченим і бідним громадянам?».

4. *Виклад інформації, яка містить суперечні або протилежні думки.*

Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Деонтологія та біоетика» педагог повідомляє, що здійснення евтаназії в деяких зарубіжних країнах викликало і позитивні, і негативні відгуки в ЗМІ. Чому?

5. *Звернення уваги на те чи інше життєве явище (ситуацію), яке потрібно пояснити.* Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Громадське здоров'я та ООЗ» викладач запитує в студентів: «Чому вузькоспеціалізований лікар часто змушений виконувати невласиві йому професійні функції лікаря загальної практики?».

6. *Повідомлення фактів, які важко зрозуміти.* Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Деонтологія та біоетика» педагог

розповідає, що в нашій країні серед населення водночас зростають рівні освіченості, вандалізму й екологічного безкультур'я. Чим це пояснити?

7. *Зіставлення життєвих знань із науковими.* Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Медична психологія» викладач повідомив такий факт: «Під час зборів практичний психолог рекомендував батькам у спілкуванні з підлітками користуватися “Я-повідомленням”, на що один із батьків відповів, що постійно розповідає про свою позицію сину, але результату – жодного».

8. *Постановка завдань із кількома можливими шляхами розв'язання.* Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Громадське здоров'я та ООЗ» викладач звернувся до студентів, щоб вони поміркували над такою проблемою: «Якими шляхами здійснювати профілактику тютюнозалежності підлітків?».

9. *Прогнозування нового, ще не здійсненого.* Наприклад, під час вивчення навчальної дисципліни «Громадське здоров'я та ООЗ» викладач звертається до студентів, щоб вони поміркували, чи зміняться соціалізаційні процеси (і як) в Україні, коли вона стане членом ЄС?

На основі певної ситуації в бесіді зі студентами формулюється й розглядається проблема. Це може здійснюватися такими способами, як *проблемний виклад* (коли за браком часу педагог акцентує проблеми й сам розкриває шляхи їх вирішення) чи *частковий пошук* (студенти міркують, висловлюють припущення, аналізують інформацію тощо).

☺ **Бінарна лекція** (лекція-дискурс) – проблемний виклад навчального матеріалу в діалозі двох викладачів. Застосовується бінарна лекція у медичній освіті як спроба реалізації міжпредметних зв'язків при вивченні найбільш важких проблем. Наприклад, залучення до ведення лекції викладачів кафедр нормальної біології та біохімії та ін. (Див. Додаток Б). Лекція буде ефективною, якщо лектори володіють інтелектуальною і особистісною сумісністю, розвинутими комунікативними вміннями, здатні

до швидкої реакції та імпровізації. Реалізуються два варіанти такого типу лекції.

1. Моделюються реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома спеціалістами. Наприклад, викладач сестринської справи і викладач психології спілкування пояснюють тему “Догляд за важкохворими“. Перевагами такої лекції є актуалізація наявних у студентів знань, необхідних для розуміння діалогу та участі у ньому; створення проблемної ситуації, розгортання системи доведення тощо. На такій лекції виховується культура дискусії, вміння вести діалог сучасного пошуку і приймати рішення.

2. Один викладач пояснює основний навчальний матеріал, другий задає проблемні запитання, акцентуючи увагу на головних моментах теми, активізуючи при цьому мислення студентів, залучаючи їх до мислительної діяльності лектора.

☉ **Провокування.** У ході лекційного викладу педагог намагається викликати в студентів сумнів у знаннях, теоріях, судженнях учених або і власних висловах, доводячи їх до абсурду. Провокує дискусії, здійснює «блискавичне» дослідження за допомогою «мозкового штурму».

☉ **Розробка алгоритму.** Цей прийом надає проблемності навіть тій лекції, яка спрямована на формування у студентів професійних знань.

II. Використання можливостей зорового сприйняття інформації.

☉ **Лекція-візуалізація** (з латин. – зоровий). Використовуючи програму Power Point, викладач готує лекцію-презентацію для її мультимедійного представлення (або через інтерактивну дошку) (Див. Додаток Б). Оптимальний обсяг – до 40 слайдів.

- пропонована інформація має бути чіткою й однозначно відображати вузлові моменти та відповідні логічні зв'язки лекції;

- вона повинна містити мінімум тексту, переважно наповнюватися фотографіями, малюнками, ілюстраціями, нескладними схемами, таблицями, графіками, моделями тощо;

- зображення мають подаватися великим планом;
- при належному технічному обладнанні можна в ході лекції-презентації використовувати фрагменти відеофільмів, телепередач із Інтернету;
- між слайдами повинен простежуватися змістовий зв'язок;
- при створенні слайдів уникати надмірного використання ефектів й анімованої графіки;
- текст повинен контрастувати з фоном;
- на останньому слайді необхідно розмістити загальні висновки;
- читання лекції-презентації зводиться до вільного, розгорнутого коментування підготовлених матеріалів, у якому студенти беруть активну участь, а також виконання певних завдань на інтерактивній дошці.

Схеми і таблиці. Лекційна наочність особливо необхідна при узагальненні та систематизації знань. Найкраще, якщо викладач малює та створює схеми прямо на дошці, в демонстраційному режимі.

III. Пошук різноманітних прийомів свідомого сприйняття студентами лекційного матеріалу та підтримки їхньої уваги.

У практичній діяльності викладачів нагромаджено значну кількість таких методичних прийомів:

☉ *лекція із заздалегідь запланованими помилками.* Вони, зазвичай, мають бути нескладними й не у великій кількості. Викладач на початку заняття повідомляє список можливих видів помилок (змістові, методичні тощо). Завдання студентів – фіксувати їх на полях конспекту під час лекції. На розбір помилок викладач відводить 10-15 хв. наприкінці заняття. Така лекція одночасно виконує стимулюючу, контрольну і діагностичну функції (Див. Додаток Б).

У ВМ(Ф)НЗ матеріалом для такої лекції можуть стати помилки лікарів (діагностичні, поведінкові, етичні та ін.);

☉ *лекція у вигляді консилиуму чи прес-конференції.* Викладач пропонує письмово поставити йому запитання з оголошеної теми. Протягом

3-4 хв. студенти формулюють їх і передають викладачеві. Він 5 хв. групує запитання й дає на них відповіді у вигляді зв'язного тексту. Може відзначати глибокі, змістовні, гарно сформульовані запитання (Див. Додаток Б).

Такий вид лекції можна проводити будь-коли:

- на початку теми: для виявлення інтересів групи або потоку, їх установок, можливостей;

- в середині - для залучення студентів до вузлових моментів курсу і систематизації знань;

- у кінці - для визначення перспектив розвитку засвоєного змісту;

- перед екзаменом - для узагальнення розділу, теми або курсу в цілому.

Слід наголосити студентам, що запитання повинні бути проблемними, виходити за межі навчальної програми з даного навчального предмету, для їх формулювання доречно використовувати додаткову літературу;

☺ **вікторини під час лекції.** Заняття може розпочинатися зі стислого змістового огляду попередньо викладеного матеріалу у вигляді коротких вікторин з метою контролю знань і повторення. На це витрачається 5-7 хв. Викладач готує короткі запитання та задає їх студентам. Це може відбуватись у вигляді рольової гри «Брейн-ринг». Студенти поділяються на дві команди (переважно за рядами). Їм надається право почергово (або на швидкість) відповідати. На дошці фіксуються результати за правильні відповіді. Після закінчення викладач стисло підбиває підсумки;

☺ **обмін запитаннями.** Прийом подібний до вікторини. Викладач поділяє студентів на дві групи, кожна з яких готує запитання з тлумачення понять, які вивчалися на попередніх лекціях, і на початку чи наприкінці пари задають їх одна одній і дають відповіді;

☺ **лекція - бесіда**, або «діалог з аудиторією», найбільш поширена і порівняно проста форма активного залучення слухачів в навчальний процес. Вона припускає безпосередній контакт викладача з аудиторією. (Див. Додаток Б.).

Перевага даного типу лекції полягає в тому, що вона дозволяє привертати увагу слухачів до найбільш важливих питань теми, визначати зміст і темп викладу навчального матеріалу з урахуванням особливостей аудиторії. Участь студентів в лекції-бесіді забезпечується питаннями до аудиторії, які можуть бути як елементарними, так і проблемними. Питання можуть як випереджати інформаційний блок, так і резюмувати зміст блоку;

☺ **лекція-дискусія** припускає організований викладачем вільний обмін думками в інтервалах між логічними розділами лекції;

☺ **ознайомлення з поняттями** потребує попередньої підготовки. Наприкінці попередньої лекції викладач дає студентам домашнє завдання: вписати зі словників визначення основних понять наступної лекції. Під час наступного заняття він ознайомлює з поняттями звертаючись до зібраної інформації та її розуміння;

☺ **робота з планом лекції**. На початку заняття викладач повідомляє лише першу частину плану. Після її розгляду він звертається до аудиторії з проханням визначити, у якому змістовому напрямі можливе подальше читання лекції. Тобто, студенти спільно з викладачем формулюють решту пунктів плану;

☺ **лекція з текстовою опорою** (з путівником). Викладач у скороченому вигляді розробляє тези лекційного матеріалу (т. зв. Мікроконспект лекції), тиражує та роздає студентам перед заняттям. Під час лекції він розгорнуто коментує матеріал, даючи змогу студентам записувати тлумачення на розданих листках (у спеціально пропущених місцях).

☺ **лекція-конспект**. Студенти наперед, відповідно до завдань викладача, шукають матеріали і складають опорні конспекти лекції. Під час заняття педагог постійно звертається до інформації, яку підшукали студенти, і коментує її.

☺ **лекція з паузами**. У періоди, коли настає криза уваги (через 30-35 хв. викладу), педагог пропонує студентам обговорити прослуханий матеріал, зачитати записані основні думки й обмінятися враженнями.

Така робота відбувається попарно. Ті, хто сидить поруч, працюють за таким алгоритмом:

1-ша хв. – один висловлює свою думку, другий слухає;

2-га хв. – навпаки;

на 3-й хв. викладач вибірково запитує когось із аудиторії та продовжує заняття;

☺ **лекція-консультація** проводиться, якщо тема носить суто практичний характер. (Див. Додаток Б.). Може проходити декількома способами:

1. Викладач 50-70 % часу заняття подає навчальний матеріал, а потім відповідає на запитання студентів.

2. За декілька днів до лекції педагог повідомляє її тему й пропонує підготувати письмові запитання. На занятті він роз'яснює тему, дає відповіді та залучає студентів до дискусії.

3. Програмована консультація. Викладач під час лекції пропонує студентам відповісти на підготовлені запитання, після чого аналізує відповіді й обговорює неточні та неправильні формулювання.

Під час формулювання студентами запитань можуть виникати труднощі, якщо:

- вивчення нового матеріалу не викликає труднощів;
- слухачам здається, що вони все знають;
- тема повністю нова, і студенти не уявляють її труднощів;

☺ **лекція зі зворотним зв'язком**. Після закінчення логічного фрагмента лекції чи наприкінці заняття, викладач зачитує (чи демонструє проектором) закриті тести. Студенти в цей час заповнюють попередньо роздані картки. Результати даного тестування педагог може враховувати в поточному контролі;

☺ **ознайомлення з літературою**. Доречно проводити на вступній лекції. Ознайомлюючи студентів із основною літературою навчальної дисципліни викладач демонструє кожну книжку, коментуючи її зміст,

розповідаючи про авторів, або робить це за допомогою мультимедійної презентації;

☺ у практиці вищого медичного (фармацевтичного) навчального закладу особливе місце займає **клінічна лекція**. Її застосовують у таких випадках:

- якщо з'явилися нові наукові досягнення або напрями в науці, які не ввійшли у навчальні підручники;

- з метою внесення корекції у зміст навчального матеріалу підручника;

- при наявності різних підходів до проведення діагностики чи лікування хвороби, у яких студентам важко самотійно розібратися. Лекція присвячується інформуванню про найновіші здобутки науки з аналізом і коментуванням цих надбань для професійної діяльності;

☺ **конспектування**. Викладач навчає студентів (особливо молодших курсів) правильно (структуровано) записувати лекційний матеріал, виділяти в ньому головне та здійснює перевірку конспектів задля оцінювання уміння конспектувати;

☺ **продовження початого**. З деякими нескладними для самотійного опрацювання питаннями теми лекції викладач пропонує студентам розібратися самим. Він націлює їх на подальшу роботу, пропонує змістові напрями та літературні джерела для опрацювання, а також рекомендує залишити певну кількість сторінок у зошиті, щоби згодом тезисно записати результати праці.

2.6. Переваги, недоліки та можливості забезпечення дистанційного навчання

У наш час в умовах нових економічних відносин, трансформаційних процесів в суспільстві і жорсткої конкуренції на ринку праці особливе значення мають знання, уміння та практичний досвід фахівця. Проте, однією з головних перешкод, що виникає на шляху тих, хто бажає навчатися є брак

часу або в силу певних причин не може це робити в масових установах. У ситуації, в якій сьогодні опинилася Україна і весь світ, ми бачимо, наскільки важливо забезпечити можливість студентам здобути необхідні знання і навички, не перебуваючи в стінах закладу.

Наразі, багато аспектів нашого життя переноситься в Інтернет мережу, прискорюючи тим самим темпи розвитку інформаційного суспільства і долаючи географічні бар'єри. Не стає виключенням і освіта.

Дистанційне навчання – новий освітній досвід, що з'явився в Україні зовсім недавно, але вже встиг отримати своє місце в педагогічному середовищі.

Дистанційне навчання – це сукупність сучасних технологій, що забезпечують доставку інформації в інтерактивному режимі за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій від тих, хто навчає (викладачів), до тих, хто навчається (студентів).

В Україні датою офіційного початку запровадження дистанційного навчання можна вважати 21 січня 2004 року, коли наказом № 40 Міністерства освіти і науки України було затверджено «Положення про дистанційне навчання».

Основними принципами дистанційного навчання є інтерактивна взаємодія у процесі освітньої діяльності, надання студентам можливості самостійного освоєння необхідного матеріалу, а також, забезпечення консультативного супроводу їхньої дослідницької діяльності.

Основну роль у здійсненні дистанційного навчання відіграють сучасні інформаційні технології.

Дистанційне навчання включає в собі сукупність наступних заходів:

- забезпечення студентів необхідним учбовим матеріалом;
- забезпечення інтерактивної співпраці викладача і студента для надання їм фахової консультації;
- створення засобів контролю успішності студента;

- можливість швидкого доповнення курсу новою інформацією, коригування помилок.

Дистанційна форма навчання має як свої переваги, так і недоліки. До переваг можемо віднести:

- *гнучкість* – можливість викладення матеріалу курсу з урахуванням підготовки, здібностей студентів;
- *актуальність* – можливість упровадження новітніх педагогічних, психологічних, методичних розробок, створення навчальних Web-ресурсів, запрошення висококваліфікованих викладачів, фахівців-практиків з різних країн;
- *зручність* – можливість навчання у зручний для студента час, у певному місці, відсутність обмежень у часі для засвоєння матеріалу;
- *модульність* – розбиття матеріалу на окремі функціонально завершені теми;
- *можливість одночасно забезпечувати навчальною інформацією будь-яку кількість студентів*;
- *інтерактивність* – активне спілкування між студентами групи і викладачем, що значно посилює мотивацію до навчання, поліпшує засвоєння матеріалу.

До недоліків дистанційного навчання відносимо:

- *необхідна сильна мотивація*, оскільки, майже весь навчальний матеріал студент повинен освоїти самостійно, а це вимагає достатньої сили волі, відповідальності та самоконтролю;
- *нестача практичних вмінь та навиків*. Особливо це стосується студентів-медиків, оскільки, досить проблематично якісно організувати навчання без можливості проведення практичних занять.
- *не сприяє розвитку комунікабельності*, оскільки, при дистанційному навчанні особистий контакт студентів один з одним і з викладачами мінімальний, а то і цілком відсутній.

- *проблема ідентифікації студента*. Поки найефективніший спосіб простежити за тим, чи студент самостійно здавав іспити чи заліки, – це відеоспостереження, що не завжди можливо.

З урахуванням надзвичайної ситуації та загальнодержавних протиепідеміологічних заходів, а також в рамках реалізації права на автономію, адміністрація закладу може запропонувати різні підходи щодо організації та обліку реалізації освітнього процесу, у тому числі здійсненого з використанням дистанційних технологій.

В умовах карантину педагоги працюють зі студентами, що перебувають удома, шляхом використання технологій дистанційного навчання з урахуванням матеріально-технічних можливостей ВНЗ.

Для здійснення обміну навчальними матеріалами учасники навчального процесу можуть застосовувати будь-які пристрої та інструменти, зокрема мобільний телефон, за допомогою якого можна організувати спільноту в соціальних мережах, мобільних додатках тощо. Матеріали можна надсилати електронною поштою, розміщувати на веб-сайті закладу.

Дистанційна освіта розширює і оновлює роль педагога, робить його наставником-консультантом, який координує пізнавальний процес, постійно удосконалює ті курси, які він викладає, підвищує творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень та інновацій. Для ознайомлення студентів з теоретичним матеріалом, ілюстративним чи графічним зображенням педагог може надати студентам, лінк на відео для перегляду, check-list для закріплення знань і творче завдання. Також, пояснення можна проводити через Skype (premium пакет Skype дозволяє підключати до 30 осіб і мати зв'язок хорошої якості).

III. ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ РІЗНИХ ВИДІВ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА АНАЛІЗ УМОВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХ ПЕДАГОГІЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

3.1 Семінарське заняття як форма організації навчання

Семінар (із латин. – розсадник знань) – один із основних видів навчального заняття, який передбачає самостійне поглиблене опрацювання студентами теоретичного матеріалу навчальної дисципліни та підготовку доповідей, рефератів, повідомлень, суджень.

Семінарська форма навчання виникла в Стародавній Греції та Римі. Але в європейських університетах вона відновилася тільки з XVII ст. Основним завданням семінарів стала праця студентів над літературними джерелами, які стали доступними для масового читання з розповсюдженням книгодрукування. Керували ними видатні вчені, які залучали студентів до дослідницьких занять. Тому вони набували пошукового характеру, а їхня тематика доповнювала той матеріал, який подавався під час лекцій.

Завдання семінарів:

- поєднати лекційну форму навчання із систематичною самостійною роботою студентів над підручниками, посібниками, першоджерелами тощо;
- виробляти досвід пошуково-дослідницької діяльності;
- орієнтувати студентів на підвищення культури навчальної праці;
- формувати вміння писати на основі логічно структурованого матеріалу доповіді, реферати, виголошувати їх, аргументувати власну точку зору щодо предмету обговорення;
- формувати інтерес до окремих наукових і навчальних проблем;
- забезпечувати засвоєння знань, умінь і навичок;
- здійснювати контроль теоретичних знань студентів;
- коректувати їхні знання, уміння й навички.

Семінари сприяють формуванню у студентів навичок самостійної роботи з науковими джерелами, виявляють індивідуальні здібності й нахили

студентів, привчають точно формулювати свою точку зору, логічно розмірковувати, добирати докази, контролювати власні емоції, бути толерантними до позиції інших.

3.2 Методика підготовки та проведення різних видів семінарів із медичних дисциплін

Загалом у ході професійної підготовки медиків використовують семінари двох типів:

1) із поглибленим вивченням лекційного курсу задля ґрунтовного опрацювання найважливіших методологічно значимих тем;

2) які мають дослідницький характер і своєю тематикою не пов'язані з лекціями, передбачають поглиблене самостійне вивчення студентами окремих наукових проблем.

У практиці навчальної роботи, залежно від форми проведення, виділяють такі різновиди семінарів:

1. Просемінар – навчальний семінар

Його завдання – навчання студента під керівництвом викладача способів самостійної роботи, підготовка виступів, доповідей, рефератів, написання тез, анотацій тощо.

Цей вид використовується переважно на I курсі, коли студенти вперше розпочинають підготовку до циклу семінарів певної навчальної дисципліни.

Структура заняття:

– формулювання викладачем теми та мети заняття (формування певних умінь, необхідних для роботи на семінарах);

– забезпечення студентів дидактичними та методичними засобами реалізації мети (посібники, підручники, технологічні картки, інструкції, завдання тощо);

– ознайомлення студентів із алгоритмом формування умінь;

– здійснення на практиці всіх етапів формування умінь;

– перевірка викладачем ступеня оволодіння студентами методикою та технікою роботи.

Якщо першокурсники не здобули необхідних умінь на просемінарах, то вони постійно стикатимуться з труднощами на власне семінарах.

Просемінари практикуються й тоді, коли студенти (через об'єктивні причини) не підготувалися до семінару й викладач пропонує скористатися літературними джерелами, періодичними виданнями для самостійної роботи. Іноді педагог використовує поєднання просемінару та семінару, тобто частину заняття студенти можуть користуватися конспектами, джерелами, консультуватися з ним, а потім за опрацьованим навчальним матеріалом відбувається власне семінар.

II. Семінар у вигляді бесіди (семінар «запитання-відповідь», семінар обміну інформацією).

Студенти самостійно готуються до заняття відповідно до теми, плану та рекомендованої літератури.

Структура семінару:

- вступне слово викладача;
- тема поділяється на невеликі за обсягом, але органічно пов'язані між собою питання, які можуть мати проблемний характер і які педагог задає студентам;
- поширені, аргументовані відповіді студентів;
- студенти задають виступаючим і викладачеві запитання, уточнюючи незрозуміле;
- завершення обговорення питання та перехід до наступного;
- підбиття підсумків бесіди та заняття загалом;
- виставлення оцінок.

III. Семінар виголошення доповідей

Попередньо студенти вибирають і готують реферати відповідно до запропонованого переліку та вимог (указується спосіб викладу, обсяг).

Структура заняття:

- вступне слово викладача;
- виголошення реферату та співповіді;
- виступи опонентів;
- обговорення промов;
- рецензування виступів;
- підсумки;
- виставлення оцінок.

Завдання доповідача – переконати слухачів у вагомості зібраної ним інформації, акцентувати увагу на головних положеннях.

Вимоги до виступів студентів на семінарах:

- доповідь повинна мати мету та структурований план (вступ, глибоке й аргументоване висвітлення питання, узагальнення, висновки);
- виступ має бути переконливим, чітким з осмисленим донесенням найважливіших сторін проблеми;
- доповідь має бути стислою (5–10 хв.).

Окрім підготовленого реферату (виступу) доповідач має орієнтуватись у темі семінару, оскільки запитання, які йому задають викладач і студенти, передбачають володіння всім навчальним матеріалом заняття.

Для активізації пізнавальної діяльності студентів під час підготовки та проведення такого виду семінару практикується завчасне визначення ролей, які вони виконуватимуть під час заняття.

Доповідач має висловити ті положення, факти й поняття, які загалом представляють головну концепцію, яка існує з цього питання.

Співдоповідач добирає факти, приклади й аргументи до основного виступу, щоб доповнити його.

Опонент незалежно від доповідача готує реферат із того самого питання, але з критичної (неординарної) точки зору.

Експерт має кваліфіковано порівняти висловлені позиції, вказати позитивні сторони виступів.

Асистент відповідає за надання допомоги для підготовки до семінару (забезпечення наочності, мультимедійного представлення тощо).

IV. Семінар-конференція

За змістом більш широкий і може бути присвячений обговоренню певної соціально-медичної проблеми, нових книг, праць учених тощо.

Студентів слід заздалегідь ознайомити з предметом (питанням, книгою) та планом конференції.

Структура заняття:

- вступне слово викладача, стисла характеристика теми та мети конференції;
- виступи студентів із доповідями, презентаціями (можуть бути й мультимедійні), повідомленнями, доповненнями;
- обговорення почутого та побаченого;
- підсумки;
- виставлення оцінок.

V. Семінари-диспути.

Диспути й дебати – одна з найдавніших форм навчання у вищому навчальному закладі (поряд із лекцією), у якій студенти можуть демонструвати свої знання й уміння та відстоювати їхню правомірність.

Для обміну думками, публічного обговорення суперечливих питань, зіткнення різних поглядів педагог може використовувати такі форми навчання як: *дискусія* (з латин. – розглядаю, досліджую), *диспут* (із латин. – досліджую, сперечаюся), *дебати* (з фр. – сперечатися), *полеміка* (з грец. – військова майстерність) тощо.

Основою обговорення стають певні поняття універсальної цінності здоров'я, які посідають найвищі щаблі в системі суспільних цінностей і пріоритетів поряд з поняттями щастя, благополуччя, способи та засоби дії, різні варіанти пояснення явищ, прогнози розвитку, протилежні оцінки та напрями досягнення результату. Семінар-диспут може бути присвячено події, яка нещодавно відбулась і є актуальною для розуміння. Головна мета заняття

– з'ясувати позиції, переконання учасників та умінь відстоювати й аргументувати власні судження.

Позитивні сторони диспуту:

- сприяє усвідомленню кожним учасником навчальної проблеми;
- спонукає до аналізу різних аспектів обговорюваного питання;
- спонукає до висловлення значної кількості самостійних думок, часто нових, неочікуваних припущень, а не просте відтворення знань;
- сприяє уточненню та формуванню особистих переконань і поглядів;
- формує уміння сприймати думку опонентів, розуміти її, вміння вести колективне обговорення;
- формує уміння проголошувати публічні виступи, знаходити аргументи, захищати свою позицію, використовувати невербальну комунікацію;
- надає можливість висловлюватися критично, спільно коригувати виголошену думку, формувати спільні рішення.

Недоліки диспуту:

- активність проявляють лише студенти, що добре навчаються;
- емоції, які виникають під час диспуту, можуть відволікати від навчальних проблем;
- аргументи часто носять емпіричний характер;
- під час суперечки можливе відхилення від заявленої теми.

Методика проведення диспутів за сценаріями:

1. «Карусель»

Використовується для розгляду окремих питань теми семінару. Водночас активізує усіх учасників. Студентам пропонують об'єднатися у два кола (однакові за кількістю осіб) та сісти один навпроти одного, щоб утворити два кола внутрішнє та зовнішнє. Перше залишається нерухоме, друге – ні. Можливі два варіанти дискусії:

- а) відбуваються «попарні суперечки»;

б) студенти із зовнішнього кола рухаються, сперечаючись по чергово з представниками внутрішнього кола, які мають власні неповторювані аргументи.

2. «Визнач позицію»

Належить до елементарних і нескладних диспутів. Студентам по чергово пропонується ряд дискусійних тверджень (наприклад, «*Краще зберігати, зміцнювати чи відновлювати здоров'я?*» тощо). Після короткотривалого обдумування вони визначають свою позицію й розходяться в різні кутки аудиторії, де прикріплені написи: «Погоджуюся», «Не погоджуюся», «Сумніваюся». Викладач пропонує новоствореним групам висловлювати аргументи на захист власної позиції.

Після викладу міркувань можливий перехід студентів до іншої позиції з поясненням свого вчинку.

3. *Круглий стіл*

Підгрупа студентів (до 5 осіб) на рівних проводить бесіду-дискусію з оголошеної проблеми. Вони обмінюються думками, намагаються вирішити «гострі кути» питання. Студенти з аудиторії уважно слухають учасників круглого столу й після закінчення їхньої дискусії беруть активну участь у виробленні спільної резолюції на основі почутого.

Завдання викладача:

- вибрати тему обговорення, яка була б цікавою та неоднозначною для всіх присутніх;
- підібрати активних і найбільш здібних студентів, які здатні перед загалом слухачів переконливо викладати власну думку;
- розмістити учасників круглого столу так, щоб їх бачили та чули всі присутні в аудиторії;
- на проведення круглого столу відводити не більше половини тривалості заняття;
- спонукати студентів до дискусійного обговорення резолюції.

4. «Акваріум»

Як різновид дискусії, ця форма застосовується в роботі з матеріалом, зміст якого пов'язаний із суперечливими підходами, конфліктами, розбіжностями. Передбачає таку технологічну карту заняття:

- постановка проблеми перед аудиторією;
- викладач поділяє студентів, які сидять колом, на групи;
- на обговорення проблеми та вироблення спільної позиції відводиться 5-6 хв.;
- викладач чи самі студенти обирають того, хто виступатиме від групи;
- визначені представники збираються в центрі аудиторії й відстоюють свою позицію, прагнучи переконати інших у її правильності;
- група вболіває за свого представника, але допомагати дозволяється лише записками, де сформульовані вказівки (щоб не здійснювати зайвого галасу);
- у певних ситуаціях викладач дає можливість представникам груп узяти «тайм-аут» для консультації;
- обговорення припиняється після закінченого встановленого часу або досягнення консенсусу;
- критичне обговорення цілою групою.

5. Диспут навчальний (звичайний, традиційний)

Відрізняється від попередніх тим, що базується не на груповій формі організації навчальної роботи, а на індивідуальній участі студентів. Потребує більших зусиль для підготовки та проведення і може повністю займати семінарське заняття.

Проектна та підготовча діяльність щодо організації диспуту:

- окреслення теми та мети семінарського заняття;
- визначення проблеми, яка може бути винесена на обговорення у дискусійному форматі. Це основа диспуту. Викладач сам має уявити її місце в соціально-медичній системі й уявляти шляхи її вирішення;

– формулювання теми диспуту щодо визначеної проблеми. У практиці викладання медичних дисциплін існує декілька підходів, зокрема:

* тема диспуту формулюється як проблемне питання, яке не передбачає однозначної відповіді («Які чинники найбільш суттєво впливають на рівень народжуваності. Чи є аборт медико-соціальною проблемою?»).

* у темі диспуту може бути запропонована альтернатива бачення чи розуміння проблеми – її підтримка чи заперечення («Чим обумовлені відмінності у показниках смертності за віком, статтю, серед населення різних країн»);

* визначення проблеми, яка має два найважливіші альтернативні варіанти можливого трактування проблеми («Суїцид: вияв найвищої сміливості чи крок у нікуди?», «Протиправна поведінка підлітків: спосіб самовираження чи наслідок впливу соціальних чинників?»);

– тема диспуту має бути лаконічною, зрозумілою, сформульованою гостро та безкомпромісно. Це дасть змогу студентам висловлювати різні думки, на основі власних переконань і життєвих позицій;

– якщо планується провести диспут протягом усього заняття і вирішити на ньому комплексні завдання узагальнень чи систематизації знань, їх закріплення чи перевірки, то до його підготовки викладач може залучити студентів. Для цього створюється ініціативна (креативна) група з 3–5 осіб. На підготовку кожного наступного диспуту формується група в іншому складі;

– у підготовчий період креативна група допомагає викладачеві у підготовці питань диспуту. Залежно від проблеми, їх може бути 5–8. Питання формулюються в певній послідовності, логічно пов'язано. Вони мають стимулювати розкриття основних категорій теми та допомагати розібратись у проблемі, визначити й оцінити ставлення до неї. За змістом питання повинні носити проблемний характер;

– креативна група також здійснює добір і систематизацію матеріалів із проблеми диспуту, складає список як теоретичних, так і фактологічних рекомендованих джерел. Може проводити попереднє опитування

(анкетування, інтерв'ю) студентів, фахівців та інших категорій населення. Формулює правила проведення майбутнього диспуту, які є найбільш актуальними власне у цій академічній групі;

- тема диспуту й основні питання оголошуються за тиждень до його проведення. Щоб учасники виявили свої знання та переконання, стихійного соціального досвіду недостатньо. Вони мають ґрунтовно підготуватися;

- важливий аспект – вибір приміщення. Воно має бути затишним і просторим, але не завеликим. Учасники (оптимальна кількість – не більше 25 осіб) повинні сидіти довільно, невимушено;

- ефективність проведення диспуту значною мірою залежить від модератора. Окрім викладача, ним може стати найбільш ерудований, активний, авторитетний учасник креативної групи.

Проведення диспуту:

1. На початку педагог (модератор) оголошує тему та мету. Ознайомлює аудиторію з правилами чи «Пам'яткою учасника диспуту».

Залежно від ситуації вони можуть бути такими:

- у нас немає спостерігачів – усі беруть участь;
- у суперечці народжується істина;
- перш ніж говорити, подумай;
- май мужність визнати правоту інших;
- говори стисло, ясно, щиро та чесно;
- крик – ознака безсилля;
- дай можливість іншим висловити свою позицію тощо.

2. Вступне слово модератора, повинне містити стисле повідомлення статистичної інформації, аналіз літературних фактів, відомого вислову, цитати чи життєвої ситуації, проведеного опитування тощо. Таке звернення до студентів має налаштувати їх на розуміння суті питання та визначення ставлення до нього. Перше, поставлене студентам запитання, має спонукати їх до дискусій.

3. Основна частина. Модератор послідовно дає студентам запитання, які розкривають тему диспуту. Стимулює їх до обміну і ствердження думок. Основна роль у веденні диспуту належить модератору, який має виконувати наступні функції:

а) уважно слухати виступаючих, запам'ятовувати їх думки, намагатися відчувати настрій учасників;

б) після завершення смислових етапів диспуту (особливо після обговорення кожного питання), аргументовано та стисло підсумувати виголошені позиції та погляди, генерувати важливі ідеї;

в) без нав'язування власних думок, не оцінюючи судження студентів та не перебиваючи їх на півслові, модератор повинен тактовно спрямувати висловлювання учасників у русло проблеми, що обговорюється;

г) стимулювати інтелектуальну активність студентів, заохочувати усіх учасників до виступів. Для цього можна використати наступні прийоми:

- за допомогою жестів, міміки реагувати на твердження, створюючи таким чином «емоційне обличчя» диспуту;

- запрошувати до розмови та підтримувати нерішучих студентів;

- «провокувати» активних студентів, доводячи до абсурду певні ідеї;

- підбадьорювати студентів до висловлювань сміливих, самостійних, оригінальних думок;

- здійснювати переадресацію реплік і запитань у свій бік учасникам, які їх задали, запрошуючи до розвитку певної думки інших студентів;

г) не виявляти власної позиції, відвертої прихильності до тих чи інших суджень, не заперечувати висловів учасників, полемічних випадів, реплік із місця;

д) вчасно «підігрівати» чи «охолоджувати» учасників;

е) стежити за емоційним ритмом диспуту, гальмувати бурхливість обговорення, долати паузи, незацікавленість, емоційне відчуження учасників;

є) контролювати темп і регламент диспуту, поволі згортати його та наближати до логічного фіналу.

4. Завершальне слово модератора. Воно має бути яскравим, переконливим, із узагальненням виступів, які прозвучали під час диспуту.

Модератор має подякувати всім учасникам за активність, самостійність і сміливість у висловах, бажання оприлюднити і відстоювати власну позицію, тактовність у поведінці.

Роль модератора може виконувати і добре підготовлений студент. Тоді роль викладача у процесі підготовки та проведення диспуту, полягатиме у забезпеченні загального та методичного керівництва, допомозі в пошуку матеріалів, порад щодо формування теми і питань для обговорення.

Педагог має пам'ятати, що в ході диспуту в жодному разі йому не можна:

- заперечувати вислови учасників;
- робити підсумки після виступу кожного учасника та оцінювати їх;
- намагатися допомогти модератору чи підказувати йому що робити.

У кінці заняття викладач має підвести загальні підсумки, виділити найцінніші ідеї для розгляду поставленої проблеми, виявлену спільність суджень, аргументованість. Спрямовувати студентів до подальших роздумів щодо розглянутих питань.

6. Оксфордські дебати

Цікава форма проведення диспутів за сценарієм, яка полягає в формалізованому обговоренні, побудованому на основі виступів учасників-представників двох протилежних команд-суперників і заперечень до них.

Фактично проведення дискусії у формі оксфордських дебатів за своєю сутністю є рольовою грою з чітко виписаними ролями та сценарієм організації.

Підготовка дебатів:

1. Попередньо, викладач повинен обирати тему семінарського заняття, яке буде проходити у вигляді оксфордських дебатів.

2. Обрати, хто буде виконувати роль голови. Це має бути студент, який зможе організувати та провести дебати.

3. Обраний голова вибирає з-поміж студентів секретаря, в обов'язки якого входить запис доповідачів, інформування про тривалість їхніх виступів, попередження про закінчення відведеного часу, документування тощо.

4. Також, голова повинен визначити основну тезу дебатів, що має бути стверджувального та переконувального характеру. Теза має бути проблемною, актуальною, гострою та безкомпромісною.

5. До початку дебатів, студентів слід поділити на групи:

- ті, хто погоджується з головною тезою (група пропозиції);
- ті, хто не погоджується з нею (група опозиції);
- ті, хто не сформував чіткої позиції (група слухачів, т. зв. «болото»).

6. Представники груп «пропозиції» й «опозиції» попередньо повинні підготуватися до дебатів, добре ознайомившись з темою. Навіть, якщо погляди, які вони виголошуватимуть, не узгоджуються з їхніми особистими думками, вони повинні бути якомога переконливішими. Тому підбір аргументів та спосіб їх представлення мають вагоме значення. Всі студенти, які не беруть активну участь в дебатах, а виконують роль «публіки» теж повинні ознайомитися з інформацією щодо дебатів.

7. Голова наперед ознайомлює учасників із регламентом дебатів, якщо вони відбуваються вперше, проводить вправління у формуванні умінь виголошувати промови:

а) «промовець на кріслі». Мета – зняття напруження перших секунд виступу. Модератор просить кожного учасника стати на стілець і виголосити одне речення, промовивши перед цим: «Пане голово, шановне товариство...». Звертається увага на позу, жестикуляцію, зоровий контакт та інтонацію промовця;

б) «аргумент». Мета – розвиток умінь обґрунтовувати. Модератор роздає учасникам аркуші з тезою. Їхнє завдання – пошук аргументів, які підтверджують її (наприклад, «Куріння збільшує ризик розвитку раку легень», «Вживання імбиру пришвидшує метаболізм» тощо). Після кожного

виступу модератор разом із учасниками обговорює аргументи і переконливість їх виголошення.

8. Голова визначає 5 основних промовців із кожної групи.

9. Важливе значення має місце проведення дебатів, тому слід добре підготувати приміщення. Крісла слід розташувати так, щоб було видно, де розміщені групи «пропозиція», «опозиція» та «публіка».

Хід проведення дебатів:

1. У зал заходять голова, секретар та основні промовці. Публіка вітає їх оплесками.

2. Представники «пропозиції» займають місця праворуч від голови, «опозиції» – ліворуч, «публіка» – позаду й у центрі. Попереду стоять основні доповідачі.

3. Центральне місце в приміщенні належить голові та секретареві. Промовці під час виступу стають попереду своєї команди або підходять до кафедри.

4. Після того, як усі учасники зайняли свої місця, голова вітає публіку, нагадує тезу дебатів, представляє основних промовців і секретаря.

5. Доповідачі, відповідно до встановленої черги, виходять наперед або підходять до кафедри й розпочинають свій виступ словами: «Пане голово...», а учасники звертаються «пані/пане».

6. Учасники дебатів викладають свої погляди, захищаючи або заперечуючи основну тезу. Голова надає слово промовцям згідно із послідовністю:

Голова

1) 1-й промовець пропозиції (8 хв)	2) 1-й промовець опозиції (8 хв)
3) 2-й промовець пропозиції (6 хв)	4) 2-й промовець опозиції (6 хв)
5) 3-й промовець пропозиції (6 хв)	6) 3-й промовець опозиції (6 хв)
7) 4-й промовець пропозиції (6 хв)	8) 4-й промовець опозиції (6 хв)
9) 5-й промовець пропозиції (6 хв)	10) 5-й промовець опозиції (6хв)

Виступ кожного з основних учасників Оксфордських дебатів має своє змістове спрямування:

1-й промовець:

має визначити трактування тези, пояснити незрозумілі формулювання, представити три основні аргументи своєї групи, лише частково їх обґрунтовуючи. Звернутися до визначення тези іншої групи та викласти власне її розуміння. Навести три контраргументи, та частково їх обґрунтовувати;

2-й промовець:

повинен поширено розкрити перший аргумент своєї сторони та звернутися до першого контраргументу опозиції, щоб довести його неспроможність;

3-й промовець:

має обґрунтувати другий аргумент своєї сторони й заперечити другий контраргумент опозиції або показати відсутність його зв'язку з темою дискусії чи несуттєвість;

4-й промовець:

обґрунтовує третій аргумент своєї сторони заперечуючи третій контраргумент опонентів;

5-й промовець:

повинен підсумувати аргументи своєї сторони. У випадку, якщо його попередники не повністю виконали власні функції, то він має згадати контраргументи й з опозиції. Закріпити основні моменти своєї сторони й обґрунтувати їх значення. Ця роль є доволі важлива, оскільки виступ останнього промовця є підсумковим.

7. Роль «секретаря» полягає в тому, що він стежить за тривалістю промов, нагадує, скільки часу залишилося до кінця виступу, кладучи перед доповідачем аркуш із відповідними відомостями.

8. Під час дискусії учасники можуть запитувати або інформувати, підводячись зі своїх місць, піднімаючи праву руку, після чого кажуть:

«Запит» або «Повідомлення». Доповідач або голова мають право приймати або відхиляти зауваження жестом (невербально) або словами «Так, прошу» чи «Ні, дякую». Повідомлення чи запит повинні містити не більше 2–5 речень. При відхиленні зауваження потрібно мовчки сісти.

9. Якщо залишається час, після доповідей зазначених промовців, кожен із присутніх може взяти участь у дебатах, але попередньо повинні повідомити про це секретаря. Особи із числа «публіки» можуть підтримати «пропозицію» чи «опозицію». Порядок доповідей той самий, що й у випадку основних промовців.

10. Додаткові промовці виходять до кафедри (або до команди, яку підтримують), і виступають за черговістю основних дебатів. Час оголошення доповіді може тривати не більше 2 хв. Голова стежить за збереженням рівноваги виступів на підтримку «пропозиції» й «опозиції».

11. Голова має право попросити вийти з приміщення, де відбувається дискусія, тих учасників, які порушили правила поведінки. Проте, повинен бути нейтральним щодо проблем, порушених у дебатах.

12. Дискусія припиняється, якщо більше ніхто не бажає виступити або за вимогою голови.

13. Останній етап дебатів – голосування. Його веде голова, допомагає секретар. Голова має нагадати учасникам, що вони повинні обирати ту сторону, яка подала кращі аргументи, а не ту, з поглядами якої погоджується.

Закінчуючи семінарське заняття, викладач підводить загальні підсумки, виділяє головні ідеї, які прозвучали під час дебатів, їх аргументованість. Коротко аналізує найбільш вдалі моменти у виконанні ролей студентами. Націлює їх на подальше вивчення проблеми.

Семінар у формі оксфордських дебатів може проводитися й експромтом, за скороченою тривалістю. В такому випадку, викладач сам виконує функції голови, призначає секретаря, формує пропозицію та опозицію, пропонує тезу в межах теми заняття. Для підготовки командам виділяється 3–4 хв. Після виступу перших промовців викладач оголошує

паузу на 2–3 хв., щоб вони зосередилися на змісті аргументів пропозиції й опозиції і відповідно на можливостях їх критики.

Якщо у першому, повному варіанті проведення дебатів цінується дотримання урочистих ритуалів, розмірена послідовність етапів, то у другому – імпровізація і швидкість реагування на вислови конкурентів.

VI. Семінар-мозковий штурм (мозкова атака, брейн-стормінг – Brainstorming).

Таку форму проведення семінару започаткував у середині ХХ ст. американський психолог А. Осборн. Як вид навчальної роботи, мозковий штурм характеризується розділенням процесів генерації ідей і їх аналізу в часі і або між учасниками («генераторами ідей» та «експертами»), спрямований на пошук нестандартних шляхів вирішення питання.

Під час проведення семінарських занять, брейн-стормінг здатен стимулювати творчу колективну активність учасників до продукування максимально можливої кількості різноманітних (нестандартних, деколи абсурдних, фантастичних) ідей для розв'язання проблеми.

Ця форма роботи може бути застосована:

- для перевірки та закріплення знань;
- повторення й узагальнення вивченого матеріалу;
- пошуку ідей щодо вирішення соціально-педагогічних проблем, планування дій, проектів;
- проблемного навчання на етапі висунення гіпотез тощо.

Хід проведення «Мозкового штурму»

Студенти розподіляються на дві підгрупи.

Перша – «генератори ідей». В підгрупі вибирається один студент, який фіксує всі ідеї. Учасники цієї групи впродовж 3-х хвилин пропонують якомога більше методів експрес-контролю засвоєння матеріалу під час лекції проте, вони не мають права обговорювати між собою варіанти ідей.

Друга підгрупа – «аналітики». Отримавши від першої підгрупи список ідей і, не додаючи нічого нового, розглядають кожну пропозицію, вибираючи найбільш доцільні. Потім їх групують і пояснюють.

Брейн-стормінг може використовуватись як метод (короткотривало) і протягом усієї тривалості заняття.

За період існування в практиці навчання ВНЗ сформувалося декілька технологізованих моделей мозкового штурму:

1. Брейн-стормінг

1. Напередодні заняття в межах теми, яку вивчають студенти, й залежно від мети, викладач визначає зміст проблеми.

2. Проблема формулюється у вигляді запитання і записується під час заняття на дошці. Наприклад, «Як активізувати самостійну навчальну роботу студентів?». У запитанні проблема має бути описана в термінах «того, що дано» (самостійна навчальна діяльність) і «що потрібно знайти» (шляхи її активізації). Викладач повинен чітко уявити, в якій площині студенти генеруватимуть ідеї (наприклад, пошук поліпшення умов самостійної роботи, її ефективних засобів, методів здійснення тощо). Ці напрями він може сформулювати у вигляді цілей брейн-стормінгу. Це допоможе йому під час проведення мозкового штурму. Якщо проблема складна, її можна розглядати в декілька етапів, почергово висувуючи перед студентами ряд запитань.

3. Початок роботи передбачає введення студентів у сутність питання, аргументація - необхідність його обговорення. Викладач знайомить їх із особливостями мозкового штурму, наголошуючи на творчих завданнях і забороні критикувати висловлені ідеї.

4. Також, важливо оголосити основні правила, яких мають дотримуватися студенти. Орієнтовно викладач може запропонувати:

- бути розкутим у своїх міркуваннях;
- будь-яка думка є слушною і має право на існування, навіть фантастична чи смішна: «Кажі усе, що спаде на думку»;
- важливою є кількість ідей;

- у нас немає спостерігачів – усі беруть участь в обговоренні;
- розвивай ідеї попередників, це заохочується;
- не критикуй і не коментуй пропозиції інших;
- декілька окремих пропозицій підряд від одного учасника не бажані тощо.

5. З числа студентів обирається секретар (протоколіст) який знаходиться в центрі, переважно біля дошки (фліпчарту) за столом, щоб чути й записувати ідеї всіх виступаючих. Залежно від кількості студентів, складності теми, темпу мозкового штурму тощо, може бути декілька секретарів.

6. Якщо група велика за кількістю, можна виділити окрему мікрогрупу «експертів», які слідкуватимуть за ходом генерування ідей, а потім будуть брати активну участь у другій частині брейн-стормінгу, в оцінці ідей.

7. Після проведення організаційних моментів, розпочинається власне мозковий штурм. Щоб ввести студентів у його атмосферу, викладач допомагає їм зняти напругу і водночас налаштуватися на інтенсивну інтелектуальну працю. Це може бути якась нескладна медична задача, запитання, актуалізація необхідних знань тощо.

8. Початок генерування ідей. Студенти по чергово пропонують свій спосіб вирішення проблеми або розвивають думку, яку висунув попередній виступаючий. Модератор наполягає на тому, щоб учасники висловлювали свою думку стисло.

9. Секретар повинен швидко записувати основні ідеї, навіть якщо вони сформульовані нечітко.

10. Студентам дозволяється декілька виступів, але не підряд.

11. Викладач слідкує за оптимальним темпом виголошення ідей без тривалих пауз («ланцюгова реакція»). Постійно заохочує студентів до виголошення думок, не коментуючи й не даючи їм змістової оцінки. Лише мімікою, жестами, увагою та загальноприйнятими словами («Це цікаво», «Неочікувано», «Супер» тощо) схвалює їхню активність і будь-яку ідею.

12. Якщо пропонування гіпотез відбуваються уповільнено і заходить у «глухий кут» (переважно це є свідченням того, що студенти ставлять бар'єри власній фантазії та судженням, бояться критики, контролюють себе тощо), викладач використовує ряд прийомів. Наприклад:

– пропонує студентам розширити площину міркувань: поглибити думки («Давайте поглянемо на проблему глобально», «Уявіть себе на місці...»), змінити їх напрям («А чи має це відношення до нашої проблеми ...?»), увійти у нереальну ситуацію («Як би це явище виглядало і вирішувалося через 50 (100) років?»), «Як би цю проблему вирішували американці, японці, французи і т. д., враховуючи їх менталітет?»);

– спонукає студентів розвивати та змінювати ідеї одногрупників.

Поєднання або часткова зміна думок, висунутих раніше, часто веде до висування нових, відмінних від первинних.

13. У другій половині заняття, після того, як більшість студентів висловились, обговорення припиняється. Викладач може уточнити ті висловлювання, які не зовсім зрозумілі за своєю сутністю.

14. Протоколіст підводить підсумки, виголошуючи всі запропоновані ідеї. Краще, якщо вони будуть записані на дошці (фліпчарті).

15. Викладач організовує експертизу ідей. Вона може проводитися індивідуально, підгрупами чи парами або фронтально. За визначений час, якщо ідей багато, вони можуть бути згруповані за спільними змістовими ознаками й оцінені за певними критеріями (простота, тривалість, затратність, складність, ефективність вирішення тощо). Під час фронтальної роботи, якщо записи зроблені на дошці чи великому аркуші паперу, їх групують за допомогою кольорової крейди, стікерів, різнокольорових фломастерів тощо. Експертиза може відбуватись як в письмовій, так і в усній формі.

16. При наявності групи експертів, вони отримують завдання обрати із загальної кількості ідей найоригінальніші та найраціональніші, а потім – найоптимальніші з урахуванням специфіки творчого завдання та мети його вирішення.

17. Підведення підсумків. Викладач відзначає працю всіх учасників брейн-стормінгу й наголошує на тих основних ідеях, які вдалося відшукати внаслідок спільної роботи під час заняття.

II. Генерування ідей

Модифікований варіант мозкового штурму на основі групової форми організації навчальної діяльності студентів.

1. Спочатку, академічна група поділяється на мікрогрупи.
2. Модератор роздає мікрогрупам робочий аркуш, на якому учасники почергово мають записати у рядок три ідеї відповідно до поставленої проблеми (формулюється як у мозковому штурмі). Кожен сам вирішує, чи заносити цілком нові ідеї, чи модифікувати попередні.
3. У процесі заповнювання аркуша команда не спілкується.
4. Після цього учасники ознайомлюються із записаними ідеями й групують їх у подібні тематичні блоки на великому аркуші (фліпі).
5. Представники мікрогруп повідомляють узагальнені ними думки.
6. Після презентації всіх ідей, шляхом консенсусу чи голосування фронтально, здійснюється відбір найкращих, наприклад, трьох. Кожен із членів групи має три голоси. Він може голосувати за ідеї всіх команд, тобто, віддати свій голос за три, дві чи одну концепцію (тоді певна думка може отримати усі три голоси одного студента).
7. Викладач проводить підсумки, аргументуючи важливість названих ідей.

III. Фокус-групова методика

Обговорення ідей у групах за адаптованим до навчального процесу методом фокус-групи.

Метод фокус-групи (focus group) полягає в узагальненні результатів групового інтерв'ю, що зосереджується на певній проблемі.

Зберігаючи формальні зовнішні ознаки, фокус-групова діяльність у процесі вивчення соціально-медичних дисциплін передбачає залучення водночас усього загалу студентів академічної групи до творчої інтерактивної

праці щодо пошуку реалізації ідей окресленого питання. Робота фокус-груп дозволяє вирішити ряд завдань, головними з яких для навчального процесу є збір інформації про те, що студенти думають, уявляють про ту чи іншу проблему; перевірка власних висновків і знань у порівнянні з іншими.

Методика підготовки та проведення заняття з використанням методу фокус-групи:

1. Викладач оголошує тему, визначає конкретну мету проведення фокус-групової роботи.

2. Формулює основної проблеми у вигляді запитання (як у мозковому штурмі).

3. Викладач і/або креативною групою, яка йому допомагає розробляє короткий сценарій фокус-групової діяльності.

4. Пояснює напрям змістової роботи.

5. Поділяє академгрупу на мікрогрупи чисельністю не більше 7 осіб.

6. Педагог обирає координатора (модератора) й асистента-модератора (аналітика). Це повинні бути студенти, які є достатньо комунікативні, уміють досягати взаєморозуміння з учасниками фокус-групи, їх слухати, чітко орієнтуються у ході обговорення, мають хорошу пам'ять. Координатор зобов'язаний добре розбиратись у темі, що розглядається, але не створювати враження всезнаючого.

7. Викладач розсаджує мікрогрупи компактно, щоб усі учасники могли бачити один одного, але не заважали один одному.

8. Коротко пояснює регламент проведення та вимоги до звіту про результати роботи у мікрогрупах. Усі модератори отримують сценарій проведення фокус-груп.

Сценарій складається з:

– вступної частини (початок роботи), що передбачає постановку загального запитання;

– основної частини, що містить формулювання ряду додаткових запитань (3–4), які переважно будуються від загального до часткових;

– завершального етапу, що складається з короткого повторення основних ідей.

Модератор гнучко користується сценарієм і може доповнювати його запитаннями, необхідними в рамках обговорювання проблеми.

Асистент-модератор протоколює усі виголошені ідеї.

9. Після закінчення виділеного на обговорення часу, усі мікрогрупи приступають до оформлення короткого звіту щодо висунутих думок. Їх кількість визначена (наприклад, не більше 3-х). Вони можуть бути коротко записані на дошці чи великих аркушах. Головну роль у цій підсумковій роботі відіграють модератор і його асистент.

10. Виголошення результатів і їх фронтальне обговорення.

11. Підсумкове слово викладача, яке містить оцінку організованості самостійної роботи в групах і відзначення праці модераторів і асистентів, змістових знахідок.

VII. Спецсемінари

Особливий різновид семінару, який проводиться на старших курсах. Він не передбачає лекційного курсу, а спрямований на формування у студентів умінь і навичок здійснення наукових досліджень.

Тематику спецсеминару, кількість годин, відведених на його проведення, перелік провідних тем доповідей і список літератури розробляє й затверджує кафедра. На вступному занятті викладач акцентує увагу студентів на значущості теми спецсеминару, ознайомлює з його організацією, дає методичні рекомендації щодо підготовки повідомлень (обсяг, структуру тощо) та розробку технологічних карт (як, у якій послідовності слід на практиці реалізовувати матеріал, зібраний під час дослідження). На цьому ж занятті кожен студент (або група з 2–3 осіб) обирає відповідну тему й опрацьовує її.

Структура спецсеминару:

– вступне слово викладача;

- виступи студентів (згідно з попередньо встановленим графіком) із науковими повідомленнями, ознайомлення з технологічними картами;
- відповіді на запитання одногрупників і викладача, обговорення окремих аспектів проблеми;
- конспектування студентами основних висновків поданих матеріалів, рекомендованої літератури за вказівкою доповідача;
- узагальнення отриманих під час заняття знань, підбиття підсумків;
- оцінювання праці студентів.

Отже, спецсемінари дають змогу старшокурсникам не лише продемонструвати вміння дослідницької навчальної роботи, а й набути досвіду організації навчальної діяльності однокурсників.

3.2 Навчальні заняття з домінуючою діяльністю студентів

За переважаючою діяльністю суб'єктів навчання, навчальні заняття, які проводяться у ВНЗ можна умовно поділити на дві групи:

- ті, в яких головну інформативну роль виконують викладачі (лекція, консультація),
- і ті, в яких студенти відіграють головну роль, формуючи, закріплюючи, узагальнюючи, систематизуючи знання, застосовуючи їх у практичній роботі, демонструючи уміння та навички (семінарські, практичні, лабораторні, індивідуальні заняття).

Другий різновид навчальних занять стає основним передусім для студентів-медиків, адже сприяє остаточному формуванню їх знань, умінь, компетентностей. Від рівня їх проведення значною мірою залежить якість професійної підготовки майбутніх фахівців.

Саме це спонукає викладачів здійснювати пошук способів удосконалення семінарських, практичних, лабораторних, індивідуальних занять. Перетворювати їх на засіб активізації мислительної та практичної

діяльності студентів, зробити все для того, щоб вони відчували результативність власної навчальної роботи під час підготовки до занять і в ході їх проведення, відчували своє професійне зростання в теоретичному та практичному напрямках.

У практиці викладання медичних дисциплін нагромаджено значний досвід проведення семінарських, практичних, лабораторних, індивідуальних занять. Поряд із традиційними формами цих навчальних занять практикуються інтерактивні, ситуаційні, ігрові й інші технології.

Окрім того, постійно відбуваються інноваційні пошуки в напрямі удосконалення семінарських, практичних, лабораторних, індивідуальних занять щодо охоплення працею усіх учасників заняття та їх об'єктивного оцінювання. До цього спонукає запровадження у вищій школі кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Останнім часом у ВНЗ застосовуються комп'ютерні (інформаційні) технології навчання, до яких відносять технології, що використовують спеціальні технічні інформаційні засоби (ЕВМ, аудіо, кіно, відео). Коли комп'ютери стали широко використовуватись в освіті, з'явився термін «інформаційні технології навчання».

Технічні інформаційні технології – це процеси підготовки і передачі інформації, засобом якої є комп'ютер та інші технічні засоби. Вони розвивають ідею програмованого навчання і відкривають дійсно нові, ще не досліджені варіанти навчання, пов'язані з унікальними можливостями сучасних комп'ютерів і засобів телекомунікацій.

Комп'ютерні технології спрямовані на:

- підготовку особистості до інформаційного суспільства;
- формування умінь працювати з інформацією;
- розвиток комунікативних здібностей;
- формування дослідницьких умінь та умінь вибору оптимальних рішень;
- забезпечення великим об'ємом якісної інформації.

Комп'ютерні технології можуть застосовуватися у таких трьох варіантах:

I-й варіант – технологія як “проникнення” (застосування комп'ютерного навчання з окремих тем розділів);

II-й варіант – як основа (застосування при вивченні базових тем);

III-й варіант – як монотехнологія (коли весь процес навчання діагностика, управління, моніторинг, провадиться за допомогою комп'ютера).

Концептуальними положеннями комп'ютерних технологій є такі:

- навчання – спілкування з комп'ютером;
- пристосування комп'ютера до індивідуальних особливостей студента (принцип адаптивності);
- діалоговий характер навчання;
- керованість і корекція викладачем процесу навчання;
- здійснення взаємодії студентів з комп'ютером за всіма типами: суб'єкт, об'єкт, суб'єкт-об'єкт, об'єкт-суб'єкт;
- оптимальне поєднання індивідуальної і групової роботи;
- створення психологічного комфорту при спілкуванні з комп'ютером;
- необмежене навчання: зміст, його інтерпретація і додатки;
- комп'ютерна технологія базується на використанні деякої формалізованої моделі змісту, котрий представлений програмними засобами, записаними у пам'ять комп'ютера, і передбачений можливостями телекомунікаційної мережі.

Головною особливістю змісту освіти засобами комп'ютерних технологій є багатократне збільшення “підтримуючої інформації”, наявність інформаційного середовища.

Комп'ютерні засоби навчання називають інтерактивними, вони мають здатність реагувати на дії студентів і викладачів, вступати з ними в діалог, що і складає головну особливість методик комп'ютерного навчання.

Комп'ютер може виконувати функції:

- викладача (вчителя);
- джерел навчальної інформації;
- наочності;
- індивідуального інформаційного простору;
- тренажера;
- засобу діагностики і контролю.

Комп'ютер може виконувати функції робочого інструменту, оскільки він виступає в якості:

- засобу підготовки текстів та їх збереження;
- текстового та графічного редактора;
- обчислювальної машини;
- засобу моделювання.

Також, може виконувати функцію об'єкту навчання:

- при програмуванні;
- при створенні програмних продуктів;
- при застосуванні різних інформаційних середовищ.

У комп'ютерній технології викладач залишає за собою наступні функції:

- організація навчального процесу на рівні предмету, групи;
- організація внутрішньо-групової активності і координації;
- індивідуального спостереження за студентами, надання їм допомоги;
- індивідуального навчання;
- підготовки компонентів інформаційного середовища.

Дана робота вимагає як від викладача, так і від студентів комп'ютерної грамотності.

До структури комп'ютерної грамотності входять:

- знання основних понять інформатики і обчислювальної техніки;
- знання сучасних операційних систем та володіння їх основними командами;

- знання сучасних оболонок та операційних засобів.

Рекомендації щодо виготовлення мультимедійної презентації:

1. Необхідно використовувати так звані **рубані шрифти** (наприклад, різні варіанти Arial або Tahoma), причому **розмір шрифту** має бути досить великий: від 35 до 60 пунктів і більш для заголовків і від 25 до 50 пунктів для основного тексту. Бажано не користуватися курсивом або шрифтами із зарубками, оскільки при цьому сприйняття тексту інколи погіршується. В деяких випадках, краще писати великими літерами (тоді можна використовувати менший розмір шрифту). Інколи добре виглядає жирний шрифт.

2. Варто враховувати, що на великому екрані текст і малюнки будуть виглядати так само, як на екрані комп'ютера. Часто для підписів до малюнків або таблиць виставляється дрібний шрифт (менше 10 пунктів) з обмовкою: «на великому екрані все буде видно». Це помилка: звичайно шрифт проектуватиметься більший, але і відстань до глядача буде значно більшою, тому його буде складно читати.

3. Важливо підібрати **правильне поєднання кольорів** для фону і шрифту. Вони повинні **контрастувати**, наприклад, фон – світлий, а шрифт – темний, або навпаки. Краще використовувати перший варіант, оскільки тоді текст читається краще. Проте, не завжди можна назвати вдалим поєднанням для презентацій чорний текст – білий фон, оскільки при цьому в очах часто починає рябити (особливо якщо шрифт дрібний).

Не доречно використовувати фотографії як фон, це викликає труднощі з підбором шрифту. В цьому випадку треба або використовувати більш-менш однотонні, інколи ледве розмиті фотографії, або розташовувати текст не на самій фотографії, а на кольоровій підкладці. Інколи доцільно використовувати «тематичний» фон, поєднуючи кольори, що несуть смислове навантаження і тому подібне.

4. Пам'ятаймо, що **слайдів не повинно бути багато**, інакше вони будуть дуже швидко мінятися, і часу для запису у слухачів не залишиться.

При тривалості заняття 80 хвилин, слайдів повинно бути 40 – максимум 50, так аби зміна відбувалася кожні 2 (1,5) хвилини.

5. Слайди не треба перенавантажувати ні текстом, ні картинками.

- Важливо пам'ятати, що недоречно дослівного «передруковувати» текст лекції на слайди. Слайди, що переобтяжені текстом, не мають гарний вигляд і не приносять користі, оскільки їх не дуже читають.

- Також, не доречно розташовувати на одному слайді більше 2 – 3 малюнків, оскільки інакше увага слухачів розсіюватиметься.

- Не варто вставляти в презентації великі таблиці: вони важкі для сприйняття – краще замінювати їх графіками, побудованими на основі цих таблиць. Якщо все ж таблицю показати необхідно, то краще залишити якомога менше рядків і стовпців, привести лише найнеобхідніші дані. Це також дозволить зберегти необхідний розмір шрифту, аби навчальна таблиця не перетворилася на таблицю медичну для перевірки зору.

- При тій легкості, з якою презентації дозволяють показувати ілюстративний матеріал, звичайно ж, хочеться продемонструвати якомога більше картинок. Проте не варто зловживати цим.

- Швидше за все, не всі слайди презентації будуть призначені для запам'ятовування. Тому, варто використовувати різне оформлення (шрифти, кольори, спеціальні значки, підписи) слайдів лише для перегляду і слайдів для запам'ятовування. Це полегшить сприйняття матеріалу, оскільки слухачам часто важко зрозуміти, що треба робити в даний момент: чи варто слухати лектора або перемальовувати зображення із слайду.

6. Слайди мають бути синхронізовані з текстом лекції. Презентація повинна доповнювати, ілюструвати те, про що йдеться на занятті. При цьому вона не повинна ставати ані головною частиною лекції, ані повністю дублювати матеріал. Керувати показом слайдів має сам доповідач, проте, якщо це неможливо, бо проектором управляє інша людина, слід попередньо показати їй конспект лекції і вказати, де і коли потрібно переключати слайди.

7. Цікавий ефект, який дозволяє підсилити дійсно важливі для розуміння суті заняття малюнки чи схеми, полягає в їх показі не в остаточному варіанті, а **виведенні поступово** (як при малюванні на дошці). Це дозволить пояснити, як замалювати схему або малюнок і сприятиме кращому запам'ятовуванню, розвитку логіки.

8. У презентації **не варто використовувати музичний супровід**, звичайно, якщо це не несе смислове навантаження, оскільки музика сильно відволікатиме і розсіюватиме увагу – важко одночасно слухати лектора і музику. Це стосується й анімаційних ефектів: вони не повинні використовуватися як самоціль.

Слід пам'ятати, що використання великої кількості різних ефектів – не завжди краще рішення. Найчастіше нелегкі для читання написи, що швидко з'являються і відразу зникають, не викликають нічого окрім роздратування.

Анімація припустима для демонстрації динамічних процесів, змалювати які інакше просто не можливо (наприклад, для поетапного виводу на екран малюнка).

Звичайно, всі приведені поради не універсальні. Бувають випадки, коли музичний супровід корисний для презентації, а фотографічний фон підсилює ефект.

Останній аспект, пов'язаний з презентаціями, – це програми, в яких вони створюються. На сьогоднішній день презентації швидше за все асоціюватимуться з програмою "Microsoft PowerPoint".

Звичайно, є і альтернативи. Проте при створенні мультимедійних презентацій до навчальних занять, інші програми не можуть скласти реальну конкуренцію "Microsoft PowerPoint" з наступних причин.

PowerPoint поєднує:

1. **Дуже широкі можливості** (робота з текстом і зображеннями, можливість вставки відео - і аудіо фрагментів, анімація).

2. **«Інтуїтивно зрозумілий інтерфейс».** Навчитися роботі з програмою можна без підручників, просто витративши декілька годин, натиснувши на різні кнопки – одразу ж будуть помітні результати внесених змін.

3. **Універсальність.** Оскільки PowerPoint входить до пакету програм "Office", то створена презентація програватиметься практично на будь-якому комп'ютері. А, враховуючи, що PowerPoint є розробкою компанії "Microsoft", то знайти програму для створення презентацій більш інтегровану в найбільш поширену у нас операційну систему "Windows" навряд чи вдасться.

Однак при роботі з PowerPoint необхідно пам'ятати про ті мінуси, які є в цієї програми. Їх, принаймні, три:

1. **Проблеми з інтерактивністю:** складно створити презентацію, що добре функціонує без лектора. Хоча це не так важливо, якщо використовувати презентацію лише для проведення заняття, труднощі починаються при розміщенні презентації в Інтернеті.

2. **Файли презентації досить великі за обсягом,** що накладає певні вимоги на технічні характеристики комп'ютера. Презентації з великою кількістю малюнків і анімації розміром більше 100 – 200 мегабайт можуть дуже повільно завантажуватися, працювати неправильно або взагалі не працювати.

3. При створенні і показі презентації важлива **версія "PowerPoint"**. Краще всього мати справу з програмами з пакету "Office 2000" і пізнішими версіями. При цьому легко працювати із зображеннями, більше анімаційних можливостей. Особливо важливо стежити за тим, яка версія "Офісу" стоїть на тому комп'ютері з якого програтиметься презентація, оскільки презентація створена в новішому варіанті програми може працювати неправильно в більш ранніх версіях.

IV. ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ ТИПІВ І ВИДІВ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ. ПРОЕКТУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

4.1 Практичні заняття як основна форма домінуючої діяльності студентів

Практичні заняття з'явилися у ХІХ ст. як супровід до лекцій під час викладання точних і природничих наук. На них студенти розв'язували задачі, формували певні вміння.

Практичне заняття (із латин. *practicos* – діяльний) – навчальне заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами теоретичних положень дисципліни та формує вміння й навички їх практичного застосування.

Основна його дидактична мета – закріплення та деталізація наукових знань, а головне – вироблення у студентів практичних умінь і навичок.

Практичні заняття:

- 1) забезпечують розуміння студентами необхідності володіння базовими теоретичними знаннями;
- 2) поглиблюють та уточнюють знання, здобуті на лекціях і в процесі самостійної роботи;
- 3) сприяють усвідомленню необхідності вироблення умінь і навичок, які мають професійну спрямованість;
- 4) забезпечують студентів оволодінням раціональних методів освоєння умінь та навичок;
- 5) розвивають творчі здібності майбутніх фахівців;
- 6) забезпечують систематичний контроль виконання студентами самостійних, практичних завдань.

Загалом практичне заняття має таку орієнтовну структуру:

- 1) вступна частина. Оголошення викладачем теми та мети практичного заняття, визначення форм роботи, часу на проведення окремих її видів,

нагадування основних правил та вимог, оголошення завдань на наступне заняття зі стислою аргументацією (це зумовлене тим, що на початку заняття студенти уважніші). Вступна частина має проходити динамічно;

2) викладачем чи добре підготовленим студентом проводиться стисле узагальнення найголовніших науково-практичних положень, які мають бути базовими для подальшої роботи. Їх зміст залежить від складності навчального матеріалу. Після цього педагог відповідає на окремі теоретичні запитання, які виникли в студентів, може порекомендувати необхідні літературні джерела або перенести докладне пояснення на консультацію. Цей процес також має проводитися оперативно;

3) запланована практична частина. За встановленим регламентом студенти виконують завдання, які їм підготував викладач;

4) підсумки заняття. Завершальне слово викладача щодо знань і вмінь, яких набули студенти.

4.2 Методичні основи проведення практичних занять

В основі практичних занять з медичних дисциплін лежать бесіда, виступи, розгляд медичних ситуацій, тренінг, мікрОВикладання, дидактичні ігри тощо. Переважання певних видів діяльності під час заняття зумовлює вид практичного заняття. Розглянемо методичні особливості їх проведення.

I. Практичне заняття за сценарієм семінару у вигляді бесіди (семінари «запитання – відповідь», обміну інформацією).

II. Практичне заняття за сценарієм семінару виголошення доповідей. На відміну від семінару, студенти презентують не фундаментальні наукові доповіді, а значно коротші виступи практичного спрямування.

III. Практичне заняття на основі кейс-навчання (кейс-стаді, ситуаційне навчання). (Див. Додаток В, Г, Д, Е). «Кейси» як спосіб навчання вперше почали використовуватися на початку ХХ ст. в Гарвардському університеті під час підготовки юристів, медиків, економістів.

Назва кейс-навчання походить від англійського терміну «case-study», що буквально перекладається як «вивчення ситуації (випадку)». В його основі лежить аналіз конкретних ситуацій, тобто глибоке і детальне дослідження реальної або імітованої ситуації, що виконується з метою виявлення її окремих і (або) загальних характерних особливостей.

Кейс-навчання розвиває здатність студентів приймати професійні рішення.

Зміст кейсів передає сутність основних медичних понять, проблеми та дилеми з якими стикається медик в своїй професійній діяльності.

Використання кейсів під час практичних занять *має ряд переваг:*

- формує реалістичний погляд на медичні проблеми;
- дає змогу студентам комплексно аналізувати основні медичні явища та поняття;
- загострює увагу студентів на актуальних питаннях професійної діяльності, залучає до аналізу та розв'язання проблемних ситуацій;
- надає можливість студентам дискутувати про теоретичні узагальнення на основі конкретних випадків, застосовуючи для цього аналізу теоретичні знання;
- формує у студента вміння і навички аналізувати (визначати складові елементи, яким чином вони розміщені й пов'язані між собою), синтезувати (отримувати невідомі раніше дані), оцінювати (розбиратись у проблемі, знаходити помилки, зважувати прийняті рішення), розуміти (переводити інформацію в більш значиму форму, пояснювати її, передбачати, робити висновки), ідентифікувати (використовувати вивчені терміни, поняття, категорії, способи дій), використовувати знання для розв'язання нових завдань і нових ситуацій;
- допомагає здійснювати пошук певних можливих варіантів виходу із ситуації, що формує в студента «банк» умінь, фактів тощо, які можуть знадобитися йому в професійній діяльності.

Але необхідно звертати увагу і *на слабкі місця* застосування кейсів:

- зміст кейсів часто буває неконкретним, розпливчастим, позбавленим реальності, може бути відсутня істотна інформація, яка б давала можливість провести вдумливий аналіз та обґрунтувати прийняття конкретного рішення;
- даний вид діяльності вимагає значної кількості часу на занятті;
- потребує від викладача високого рівня організаторських умінь, знань і досвіду, щоб мати змогу допомогти студентам зрозуміти, проаналізувати кейс і прийняти адекватне рішення, відмовитися від стереотипних поглядів.

Загалом практичне заняття на основі застосування кейс-стаді має таку структуру:

1. Вибір викладачем теми заняття, мети його проведення та різновиду кейса, який оптимально їй (темі) відповідає.
2. Добір викладачем (або студентами) кейса або його створення.
3. Початок заняття. Повідомлення викладачем змісту заняття, актуалізація необхідних теоретичних знань.
4. Ознайомлення з кейсом, постановка завдань щодо роботи з ним, акцентування уваги на його різновиді та цілях. Найкраще, щоб він був у друкованому вигляді.
5. Навчальна діяльність студентів у проблемному полі залежить від різновиду кейса:
  - а) студенти заповнюють ті графи таблиці (за поданим зразком), які необхідні для розгляду та вирішення кейса;
  - б) для заповнення таблиці студенти виконують ряд операцій і дій (це може бути фронтальна, групова, парна робота):
    - аналіз ситуації (поділ на дрібні частини, деталізація, визначення знаного та невідомого в кейсі);
    - пошук додаткових відомостей або джерел їх отримання (за необхідності);
    - інтерпретація, порівняння або протиставлення явищ, описаних у ситуації;

- висловлення припущень про причини виникнення такого становища;
- аналіз наслідків або їх припущення;
- розв'язання завдань різними шляхами;
- представлення рішення в усному або письмовому вигляді (звіти, схеми, таблиці тощо залежно від описаної ситуації).

6. Завершення роботи в проблемному полі. Звіт груп про пророблене, аргументація правильності рішення кейса.

7. Підсумки заняття. Аналіз і відтворення правомірного процесу рішення відповідно до теорії.

У роботі з кейсами необхідно враховувати їх різновиди та вимоги до створення.

Виділяють такі види (варіанти) кейсів:

– *кейс-вивчення* (case-study method). З метою аналізу і синтезу проблеми та прийняття рішень студентам дається великий обсяг матеріалу, та детальний опис проблеми;

– *кейс-проблема* (case-problem method). Основний час відводиться на розробку варіантів рішення чітко визначеної у змісті проблеми та її детального обговорення;

– *кейс-випадок* (case-incident method). Цікавий тим, що у даному виді досліджувана ситуація відображена переважно не в повному обсязі. В центрі уваги знаходиться процес пошуку й отримання інформації. Таку форму роботи вважають найбільш наближеною до практики, бо в процесі професійної діяльності саме отримання інформації складає суттєву частину всього процесу прийняття рішення. Проте, робота з таким кейсом потребує багато часу;

– *кейс визначених проблем* (stated-problem method). Полягає в тому, що студенту дають готові рішення і їх обґрунтування, а його завдання полягає в ознайомленні зі структурою процесу прийняття рішення на практиці, аналізі та оцінці їх результативності та можливої розробки альтернативних рішень.

Вимоги до створення якісного кейса:

1. ***Оптимальність.*** Опис проблемної ситуації повинен бути реалістичним, проте, не обтяженим деталями та зайвою інформацією, щоб не бути за розміром дуже великим і не забирати багато часу.

2. ***Життєвість.*** Кейс має бути оснований на живому прикладі із напруженим сюжетом, цікавою фабулою, драматизмом, аби студенти не відчували його надуманість і штучність.

3. ***Сучасність.*** Важливо, щоб студенти сприймали кейс як новину, а не як історичну подію.

4. ***Емпатійність.*** Кейси мають викликати співпереживання в різноманітних ситуаціях реального життя, тому у кейсі має бути описано ситуацію центральних персонажів. Це в свою чергу може стати важливим елементом у процесі прийняття рішення.

5. ***Зрозумілість.*** Завдання і опис проблеми чіткий і зрозумілий студентіві.

6. ***Врахування досвіду та знань.*** Оскільки в реальному житті приймаються рішення, керуючись прецедентами, минулими діями, логічно, щоб кейс включав раціональні моменти попередніх рішень, на основі яких можна будувати нові.

Різновидом ситуативного навчання є *розв'язування медичних задач.*

Задача обов'язково складається з двох основних компонентів:

1) медична ситуація (анамнез), яка фактично відображає реальну подію, обставини, збіг умов, професійні дії тощо, тільки переказана, показана чи описана. Вона є умовою задачі;

2) завдання, яке необхідно вирішити.

Найважливіша позитивна риса задач полягає в тому, що вони допомагають зосередити увагу студента на головних характеристиках, не відволікаючись на другорядні, а також ідентифікувати їх у дійсності.

Медичні задачі найчастіше використовуються для перевірки знань, для визначення дій фахівця чи власних кроків в окресленій ситуації.

Розв'язування медичних задач, як і кейс-навчання, потребує від студентів вдумливої аналітичної роботи й аргументації правильності відповідей на поставлені питання.

IV. Практичне заняття зі створення медичних проектів

Проект (із латин. – кинутий наперед) – задум організації чого-небудь. На початку ХХ ст. дидактично та методично обґрунтував цей вид заняття американський педагог В. Кілпатрик, маючи на меті зблизити процес навчання з життям.

При фаховій підготовці медиків теж можна використовувати розробку проектів.

Для нього характерна наявність:

- конкретної мети, щодо вирішення означеної проблеми, яка має мати елемент новизни;
- заходів і ресурсів, що спрямовані на досягнення цієї мети;
- очікуваних результатів і кінцевих продуктів;
- добре спланованого графіка роботи та бюджету.

Позитивні сторони використання проектів:

- через виконання проектів студенти навчаються бачити в дійсності та діяльності актуальні проблеми, чітко їх формулювати;
- за відведений час студенти комплексно виконують пізнавальну, дослідницьку, конструювальну роботу щодо визначеної проблеми;
- навчає створювати навчальний (освітній) продукт, а не просто засвоювати матеріал певної теми;
- вчить студентів співпрацювати, виробляє значну кількість навчальних і професійних умінь.

До застережень у використанні проектів у навчанні слід віднести:

- недостатню аналітичну роботу студентів, зумовлену браком необхідної достовірної інформації, звуженим баченням проблеми;
- формальні підходи до вирішення медичних проблем.

Структура практичного заняття з розробки медичних проектів:

1. На початковому етапі студенти працюють з ідеєю для проекту та визначають основних виконавців проекту. У площині повідомленої викладачем медичної проблеми обирають напрям майбутнього проекту. Його тематика та спрямування можуть бути різноманітними.

2. Студенти в групі поділяється на мікрогрупи. У цих підгрупах обирають назву власного проекту (вона може бути для всіх мікрогруп однаковою, тобто фронтальною, або окремо визначеною в рамках обраного спрямування), його гасло.

3. Робота над складанням медичного проекту в мікрогрупах:

а) аналіз проблеми, можливих ідей її вирішення, потенціалу основних учасників проекту. Проблема коротко та чітко формулюється (декілька речень чи пунктів). Інформаційний матеріал для її аналізу може збиратися напередодні заняття, в результаті домашньої самостійної роботи, перегляду фільмів тощо. Стисло характеризується ситуація, яка потребує позитивних змін, вказується цільова група, що їх потребує. Ідеї проекту розкриваються через оцінку їх можливостей і ризиків .

б) формулювання мети проекту (вона звучить стисло й узагальнено і вказує на кінцевий продукт). Вона має відображати основну проблему, тих, чий питання вирішує проект, а також шляхи реалізації. Конкретизують мету завдання, які повинні бути вимірювальними та реальними. Кожній проблемі чи потребі має відповідати хоча б одне завдання;

в) визначення термінів та етапів реалізації проекту;

г) розробка заходів реалізації проекту (з вказівкою відповідальних, термінів виконання, місця проведення тощо) у вигляді таблиці;

г) складання кошторису реалізації проекту для всіх запланованих видів діяльності (необхідні кошти, джерела фінансування, матеріальне обладнання тощо) у вигляді таблиці;

д) визначення очікуваних результатів у доступних вимірних показниках.

4. Оформлення медичного проекту (змістове представлення усіх компонентів засобами слайд-шоу, стіннівки, презентації тощо). Проблема, ідеї, аналіз потенціалу учасників, заходи, очікувані результати можуть ілюструватися фотографіями, малюнками, фрагментами фільмів тощо.

5. Презентація й аргументація мікрогрупами власних проектів. Якщо проблема є комплексною, проекти мікрогруп можуть представляти частину спільного великого проекту.

6. Експертиза поданих проектів за заздалегідь визначеними критеріями: корисність, реальність здійснення, затратність, можливість практичного використання, відповідність законодавству тощо.

7. Підведення підсумків заняття. Відзначення викладачем творчості, пошуку студентів, знахідок для практичного вирішення проблем.

Медичні проекти, розрізняються за тривалістю їх підготовки, зокрема:

- розраховані на реалізацію протягом навчального заняття («міні-проекти»);
- охоплюють серію навчальних занять;
- орієнтовані на додаткову до навчальних занять самостійну позанавчальну дослідницьку діяльність студентів (за попереднім завданням викладача);
- розробляються і здійснюються в ході навчальних і виробничих практик.

V. Практичне заняття з використанням мікрвикладання (ділової імітаційної гри).

Мікрвикладання – це цілеспрямоване та систематичне відпрацювання в студентів викладацьких умінь і навичок.

Для цього виду практичних занять властиво:

- діяльнісний характер відтворення знань з методики викладання. Студенти, проводячи фрагмент заняття, демонструють уміння доцільно використовувати набуті знання та досвід, який спостерігали у ході власної професійної підготовки;

– виникнення ситуацій необхідності прийняття незапланованих рішень. Студентам доводиться швидко реагувати на неочікувані випадки (організаційні, змістові), запитання тощо;

– відтворення та повторення знань із навчальних дисциплін щодо яких проводиться мікрвикладання. Студенти пригадують основні поняття, використовують їх у незвичній ситуації;

– створення сприятливого середовища для формування у студентів умінь із усіх необхідних видів діяльності: проєктувальної, організаційної, інформаційної, методичної, корекційної, аналітичної;

– інтерактивний характер навчання. Студенти, спостерігаючи й обговорюючи дії товаришів, краще їх сприймають, осмислюють, алгоритмізують.

До складнощів проведення мікрвикладання належить:

– несприйняття товариша у ролі педагога, невиконання певних його вказівок, апатія тощо, що призводить до невпевненості «викладача» у правильності своїх дій та негативно впливає на його переконливість;

– непристосованість аудиторій для групової роботи, тренінгів тощо. Відсутність необхідного обладнання (фліпчартів, медіа-проектора, електронної дошки тощо);

– утруднення студентів у проєктувальній діяльності, брак креативності;

– неспроможність викладача відстежувати підготовчу роботу студентів.

Структура заняття:

1) вступна частина, під час якої викладач зосереджує увагу студентів на певному компоненті педагогічної діяльності, який передбачений темою заняття;

2) виділення окремої мікроситуації щодо заявленого компонента;

3) повторення теорії та перевірка сформованості в студентів уявлень, як правильно здійснювати цю ситуацію;

4) протягом 5-10 хв. студент проводить міні-заняття, показуючи уміння (демонстрація може протоколюватися призначеним секретарем (секретарями) або зніматися на відео);

5) присутні оцінюють уміння студента, який був у ролі викладача, користуючись орієнтовними схемами аналізу, розданими педагогом відповідно до виду заняття, коментують його дії, роблять зауваження.

При написанні аналізу студент має дотримуватися таких правил:

- ставитися з повагою до того, що зробив товариш;
- відзначити успіхи в його діях і повідомити про досягнення;
- схвалити творчий підхід, самостійні оригінальні рішення;
- не забувати, що єдиного правильного рішення та підходу немає, можливі й інші варіанти. Навести студентіві приклади того, як виправити помилки;

- висловлюватися потрібно стисло та точно.

Студент, дії якого аналізуються, має орієнтуватися на правила сприйняття критичних зауважень:

- уважно вислухати;
- не вступати в суперечку з тими, хто висловлюється;
- прислухатися до зауважень, пам'ятати, що усі вони спрямовані на вдосконалення професійних умінь;

6) студент повторює свої вміння, врахувавши всі побажання та зауваження;

7) педагог робить висновки щодо набутих студентами умінь, а також відзначає участь у роботі всіх присутніх;

8) протоколи мікрозанять із висловленими на полях зауваженнями зберігаються й можуть вкладатись у портфолію як свідчення розвитку викладацьких умінь студента.

Зразок протоколу:

1. Хід мікрОВикладання.

2. Основні дії щодо поставленої мети.

3. Зауваження щодо продемонстрованих умінь

VI. Тренінгове навчальне заняття.

Тренінг (з англ. – навчання, дресура, тренування) – форма заняття, заснована на використанні інтерактивних методів навчання, за якої створюються умови для поглиблення, усвідомлення й отримання нових знань та формування практичних умінь і навичок.

Тренінг сприяє навчанню обміном інформацією один із одним та вмінню висловлювати власну думку, говорити та слухати, приймати рішення, обговорювати й спільно вирішувати проблеми, розвивати особистісні та соціальні навички.

Під час використання тренінгу виділяють два важливих аспекти, тісно пов'язані між собою: діловий і соціально-психологічний, які потребують особливої уваги педагога під час його підготовки та проведення.

Діловий аспект містить:

- роботу над змістом інформації;
- виконання учасниками різноманітних завдань практичного характеру;
- осмислення інформації на основі теоретичного обґрунтування.

Соціально-психологічний аспект передбачає:

- формування у студентів упевненості у собі, зниження тривожності у спілкуванні, що має забезпечити позитивну атмосферу навчальної діяльності;
- врахування бажань та вагань учасників, їх почуттів та переживань, симпатії й антипатії, довіри та підозри, відчуття безпеки та ризику.

Тренінгове заняття носить комплексний характер і загалом нагадує «калейдоскоп» різноманітних дій. Воно передбачає варіативне використання значної кількості форм, методів, прийомів для формування цінностей, навичок і вмінь, створення атмосфери співпраці та взаємодії, зокрема:

- моделювання життєвих ситуацій;
- рольові ігри;
- керовані дискусії;

- проблемні ситуації;
- мозковий штурм;
- групову роботу;
- обговорення;
- тренінгові вправи;
- метод кейсів;
- відеоперегляд;
- роботу в колі;
- презентацію тощо.

До позитивних сторін тренінгового заняття можна віднести:

– створення неформального, невимушеного спілкування студентів між собою та з викладачем, що відкриває перед групою безліч варіантів для розв’язання навчальних проблем;

– як суб’єкт спілкування кожен студент здатен формувати такі комунікативні уміння: ініціювати спілкування, зацікавлювати, привертати до себе увагу, встановлювати контакти, дотримуватись етичних норм і ділового етикету, переконувати тощо. Наявність таких умінь забезпечує результативність майбутньої професійної діяльності;

– активізація усього потенціалу студента: обсяг і рівень його компетентності (освітньої, інтелектуальної, соціальної, емоційної). Для студента навчання під час тренінгу має характер не споживацького, а активного навчання;

– стимулювання самостійності студентів, здатності до прийняття рішень;

– постійна взаємодія та співпраця учасників.

До застережень у використанні тренінгу в навчальних цілях потрібно віднести:

– необхідність ґрунтовної підготовчої роботи щодо оптимального підбору інформації, засобів, методів і їх логічного поєднання у веденні процесу узагальнення та систематизації знань, а не їх розпорошення. Дуже

яскраві вправи та діяльність із окремих компонентів можуть призвести до того, що студенти за «деревами не побачать лісу», не збагнуть сутності теоретичного матеріалу;

- переважання емоцій над мислительною діяльністю. Студентів захоплює зовнішнє представлення, відчуття розкутості, бажання поспілкуватись і побавитися з товаришами, а поза увагою залишаються навчальні завдання тренінгу, рефлексивні процеси;

- залежність результативності заняття від особистості й умінь тренера, кількості учасників та умов проведення.

Методичні вимоги до проведення тренінгових занять:

1. *Вибір тренера* (це може бути і викладач, і студент), який структурує й відповідає за проведення тренінгу та реалізацію завдань навчальної дисципліни. Його завдання – сформувати групу в єдину команду спілників, персонально зацікавлених у розв'язанні питань, які обговорюються. Він забезпечує сприятливу атмосферу для обміну досвідом, вільне визначення проблем, відвертий розгляд можливих шляхів їх вирішення.

2. *Врахування і дотримання присутніми ідейних засад:*

- створення комфортних умов для реалізації усіма учасниками активної позиції у спілкуванні;

- кожен студент повинен мати можливість висловитися, бути почутим іншими (задля цього приймаються правила), перетворитись із потенційного в актуального суб'єкта спілкування;

- створення позитивної емоційної атмосфери співдіяльності;

- активність групи, постійна участь у пропонованих тренером формах роботи;

- дослідницька, творча позиція студентів, самостійність висловлювань, суджень, дій;

- актуальність і значущість отриманих знань для професійно-особистісного та групового досвіду.

3. Дотримання організаційних умов проведення тренінгу:

- обладнання зручного приміщення для заняття, наявність технічного та матеріального забезпечення;
- оптимальна кількість учасників – 12–15 осіб (до 25).

Є два підходи до проведення тренінгу:

- 1) *структурований* – група працює за чітким планом;
- 2) *напівструктурований* – тренер варіює методи залежно від ситуації, яка складається в групі, дає можливість студентам визначати напрями та засоби проведення. Застосування такого підходу вимагає від нього досконалого знання матеріалу та вільного володіння методиками групової роботи.

Традиційно в навчальному процесі застосовують структурований підхід.

Структура та хід тренінгового заняття:

I. Структурні вправи (етапи, які є обов'язковими на кожному занятті й мають проводитись із дотриманням зазначеної послідовності) – 15 % часу:

1. Вступ. Повідомлення теми, мети, завдання, знайомство учасників (якщо є потреба) – 5 % часу.

2. Прийняття принципів (правил) роботи групи (5 % часу): золоте правило імені; точність початку та закінчення заняття; рівноправність; активність; безпека, конфіденційність; свобода вибору; підтримка та допомога з боку групи кожному; зворотний зв'язок; щирість; «тут і тепер»; висловлювання від себе особисто, правило «піднятої руки» тощо.

Принципи обирають самі студенти, оскільки вони мають забезпечити комфортність їхньої праці, стимулюють відвертість учасників.

3. З'ясування очікувань учасників тренінгу (5 % часу). Важливо, щоб кожен висловив думки щодо того своїх очікувань. Така процедура надає можливість учасникам усвідомити цілі та взяти на себе відповідальність за їхню реалізацію.

II. Основна частина тренінгу:

1. Актуалізація проблеми та визначення рівня поінформованості, її актуальність і важливість для учасників та суспільства. Для цього тренер може ставити групі запитання, проводити мозкові штурми, використовувати анкети, тощо (10–30 %).

2. Інформаційний блок. Під час проведення тренінгу відомості надаються на різних етапах і в різних формах. Це можуть бути інформаційні повідомлення тренера, роздаткові матеріали, результати напрацювань учасників у малих групах тощо (20–40 %).

3. Набуття практичних навичок. Беручи участь у різноманітних формах роботи під час тренінгу, учасники отримують практичні й інтелектуальні уміння та навички (20–60 %).

III. Заключна частина тренінгу (5 %). Завершення роботи. На цьому етапі тренер й учасники обговорюють результати праці, діляться думками та враженнями, з'ясовують ступінь реалізації своїх очікувань, закріплюють отримані знання.

Після закінчення тренінгу викладач підводить підсумки заняття, наголошуючи на досягнутих результатах.

VII. Практичне заняття у формі майстер-класу.

Майстер-клас – одна з ефективних форм розповсюдження педагогом власного досвіду.

Поняття «майстер-клас» трактується вченими по-різному, переважно, як особлива форма навчального заняття, яка заснована на діях показу і демонстрації досвіду творчого та якісного вирішення певних професійних завдань.

Основною умовою успішного й ефективного майстер-класу є наявність педагога – майстра своєї справи, фахівця, що досяг високого рівня в певній сфері діяльності, має яскраву індивідуальність, власний підхід до професійної діяльності, заслужив визнання.

Особливості майстер-класу:

- передача досвіду;
- поєднання теорії та практики;
- наочність, образність, творчість;
- тісна взаємодія педагога зі студентами;
- показ отримання результату безпосередньо перед учасниками;
- простота, доступність;
- відсутність повчальності;
- зацікавленість учасників у відтворенні демонстрованих дій;
- активна діяльність студентів, ініціативність;
- спроба та бажання зробити, як майстер, навіть краще;
- порада та підтримка;
- креативна, високоінформативна, діяльнісна та результативна форма, що об'єднує небайдужих учасників.

Отже, головне завдання майстер-класу – передати продуктивні способи діяльності (прийоми, методи, методики, технології тощо) від висококваліфікованого фахівця до студентів.

При підготовці до майстер-класу після визначення цілей і завдань, важливо розробити план його проведення, передбачити послідовність своїх дій і часові рамки їх здійснення. Оскільки майстер-клас – це творчість педагога-майстра, то він може мати різноманітні варіанти реалізації. Але переважно його сценарій складається з таких етапів:

1. Підготовчо-організаційний. Вітання, вступне слово майстра.

Постановка цілей і завдань, необхідних цільових установок, розкриття змісту заняття в цілому і його окремих складових частин. Можливий і незвичний початок заняття з проблемної ситуації, яка мотивує творчу діяльність кожного.

2. Актуалізація знань учасників. Цей етап дає можливість виявити рівень знань учасників заняття про проблему (методику, технологію тощо), наявність у них умінь, прагнень розширити уявлення про визначену тему. Усі

бажаючи висловлюють свою точку зору щодо питання, для вирішення якого і проводиться майстер-клас.

3. *Основна демонстраційна частина.* Показ методів, технологій, які використовуватимуться під час майстер-класу. Індивідуальне створення запланованого.

4. *Коментуюча частина.* Керівник майстер-класу пояснює ті елементи своєї роботи, які, на його думку, найбільш важливі і носять оригінальний характер. Методичні рекомендації педагога для відтворення його дій.

5. *Діяльнісний (творчий) етап.* Учасники повторюють дії педагога, виконують передбачені ним завдання. У ході цього етапу можуть відбуватися самоконструкція (індивідуальний задум) і соціоконструкція (створення групового результату).

6. *Афішування* – представлення виконаних робіт (текстів, малюнків, схем, проектів, рішень, відеозаписів і т. д.) учасниками та майстром-педагогом, ознайомлення з ними.

7. *Обговорення* заняття, його ролі у здобутті умінь.

8. *Підведення підсумків* керівником майстер-класу.

Результативність заняття значною мірою залежить від стилю роботи педагога-майстра. Він має виступати у ролі помічника, порадирика, не піддавати критиці зроблене студентами, а спрямовувати їх у процесі афішування реально оцінювати свої дії, порівнюючи з іншими.

V. ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПЕДАГОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

5.1 Специфіка проведення лабораторних занять з медичних дисциплін

Лабораторні заняття (від латин. laboro – трудитися, долати труднощі) – це заняття, в основі яких лежить самостійна навчальна робота студентів, експериментальне вивчення теорії, оволодіння методами науково-дослідницького збагачення досвідом і підготовкою до практичної діяльності.

Вони виникли як необхідність опанування точними, природничими та технічними науками. Заняття проводились у спеціально обладнаних лабораторіях.

Лабораторні заняття фіксуються в навчальному плані. Вони передбачають поділ академічної групи (чисельністю понад 20 осіб) на дві підгрупи.

Основні завдання лабораторних занять:

1. Поглиблення й уточнення знань, здобутих на лекціях і в ході самостійної роботи.
2. Формування професійних умінь, а також навичок планування діяльності, аналізу й узагальнень.
3. Опанування комп'ютерної техніки.
4. Здобуття первинного досвіду професійної діяльності.

При викладанні медичних дисциплін лабораторні заняття передбачають:

- I. Безпосереднє ознайомлення з професійною діяльністю.

Структура такого заняття:

- викладач наперед пропонує студентам тему, основні завдання спостереження;
- відвідування студентами медичного закладу;

– спостереження за запропонованою програмою (можлива й певна робота) та запис основних моментів, які відповідають темі та завданням;

– звіт (письмовий чи усний) за результатами заняття. Матеріали можуть бути долучені в портфоліо;

– підбиття підсумків.

II. Заняття, які потребують самостійної роботи студентів під наглядом викладача (наприклад, із комп'ютером).

Структура заняття:

– попередня підготовка (вивчення студентами теоретичного матеріалу та підготовка навчально-матеріальної бази, документації, методичних вказівок для самостійної роботи під час заняття);

– вступне слово викладача щодо теми та мети заняття. Попередній контроль підготовленості студентів до виконання лабораторної роботи;

– початок самостійної праці студентів. Виконання конкретних завдань відповідно до запропонованого викладачем плану або за інструктажем. Під час цього етапу студенти можуть звертатися за консультацією до педагога;

– оформлення результатів зробленого, звіту тощо;

– перевірка викладачем виконаних завдань і їхнє оцінювання.

Завдання під час лабораторних занять можуть ставитись і фронтально, й індивідуалізовано.

Вимоги до складання плану-конспекту практичного, семінарського, лабораторного занять

Процес підготовки навчальних занять є доволі складним і комплексним. Вимоги до попередньої роботи викладача:

– докладний аналіз теми заняття, змісту та логіки вивчення навчального матеріалу, формулювання мети;

– визначення обсягу й особливостей знань, які мають засвоїти студенти, необхідність демонстрування предмета, явища, зображення, схеми

тощо. Перелік уявлень, фактів, законів, гіпотез, які повинні вивчатися під час заняття;

– відбір відповідних форм, методів, прийомів, дидактичних засобів та аналіз їх можливостей щодо реалізації мети заняття;

– визначення на якому попередньому пізнавальному досвіді студентів відбуватиметься вивчення кожного питання теми.

Головні етапи підготовчої роботи викладача:

I. Логічне структурування змісту навчального матеріалу.

Оскільки, навчальний матеріал поділяється на певні частини навчальною програмою і безпосередньо самим викладачем, його структурування може бути:

– формальним – на економні й оптимальні відрізки для швидкого заучування;

– логічним – на економні й оптимальні відрізки на основі внутрішніх логічних зв'язків, відношень, понять, предметів та образів.

Логіка подачі навчального матеріалу переважно дедуктивна: спочатку розглядаються загальні поняття, а потім часткові.

Логічне структурування допомагає усвідомлювати і формувати системні знання, а також безпосередньо впливає на цілетворення в підготовці практичних, семінарських, лабораторних занять. Воно проявляється у двох аспектах:

- 1) визначенні дидактичної мети заняття загалом;
- 2) формулюванні цільових завдань до окремих структурних компонентів заняття.

II. Цілетворення. Мета і цільові завдання навчального заняття.

Мета – ідеальне, уявне передбачення результату діяльності. Вона фактично скеровує всю навчальну роботу під час заняття.

Мета повинна бути конкретною (зрозуміло висвітлювати хто і що має роботи); вимірюваною (передбачати певний обсяг праці); прийнятною

(орієнтуватися на прагнення її виконання); реалістичною (обсяг роботи має базуватися на можливостях її реалізації); визначеною у часі (скільки триватиме робота).

Загалом мета має бути діагностичною, тобто сформульованою так, щоб містила в собі інформацію про конкретний кінцевий результат навчання під час заняття.

5.2. Вимоги до формулювання мети навчального заняття

Зміст мети має:

– обумовлювати результат, тобто спрямовуватися на формування діагностичної особистісної якості. Зокрема, це можуть бути знання, уміння, навички, компетентності, відношення, пізнавальні процеси та властивості тощо;

– процесуально спрямовуватися на особистість студента. Ці дії можуть відображати окремі ланки процесу засвоєння знань і фіксуватися словами «сформувати», «узагальнити», «відтворити», «систематизувати», «застосувати», «визначити рівень» тощо. В жодному разі мета не повинна відображати дії викладача, які здійснює лише він – «пояснити», «повідомити», «роз'яснити» і т. д.;

– коротко та лаконічно формулюватися.

Під час заняття викладач працює з певною кількістю понять, термінів, явищ, які формують системні знання про основний предмет теми. Така діяльність має свої цільові завдання, зміст і форму руху змісту до результату (мети). Зміст цільових завдань (тобто, проміжних результатів) і їхня кількість визначається структурою змісту матеріалу, який необхідно вивчити під час заняття. Вимоги до формулювання цільових завдань аналогічні до формулювання мети.

Якщо результат навчання повністю збігається з його метою та завданнями, то можна зробити висновок про високу ефективність навчальної роботи у вигляді такого твердження: мета заняття повністю досягнута.

Усе, що використав викладач у ході проведення заняття (зміст, засоби та методи навчання, ФОПД), було доцільним, а тому й раціональним.

III. Структурні компоненти плану-конспекту практичного (семінарського, лабораторного) заняття:

1. Титульна сторінка (навчальна дисципліна, тема; прізвище викладача; група; дата, рік).

2. Зміст плану-конспекту:

а) вступна частина:

– тема та мета заняття;

– перелік основних понять, які будуть розглядатися під час заняття;

– план (перелік основних питань, які розглядаються під час заняття);

б) табличне представлення заняття.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
2. Вороненко В. Ю, Вдовиченко Ю. П., Толстанов О. К., Мойсеєнко Р. О., Вернер О. М., Краснов В. В. Питання розробки освітніх стандартів підготовки фахівців у лікарській резидентурі. *Медична освіта*. 2016. № 2. С. 69–72.
3. Галушко В. П. Сучасні методи навчання в підготовці керівних кадрів / В. П. Галушко, І. А. Міщенко [Міжнародний збірник наукових праць]. [Вип. 1 (13)]. 2011. С. 2–10.
4. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології. [навчальний посібник]. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
5. Кузьмінський А. Педагогіка вищої школи. [навчальний посібник]. К.: Знання, 2005. 486 с.
6. Максименко С. Д. Педагогіка вищої медичної освіти [підручник]. К.: Центр учбової літератури, 2014. С. 109-116.
7. Нагаєв В. Методика викладання у вищій школі. [навчальний посібник]. К.: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
8. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років. 2014. URL: <http://uoz.cn.ua/strategiya.pdf> (дата звернення 01.09.2019).
9. Ортинський В. Педагогіка вищої школи. [навчальний посібник]. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
10. Педагогіка вищої школи. . [навчальний посібник]. [Курлянд З.Н., Хмелюк Р.І., Семенова А.В. та ін.]; за ред. З.Н.Курлянд. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2005. 399 с.
11. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку медичної освіти в Україні на 2019-2021 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-2019-%D1%80> (дата звернення 05.10.2019).

12. Резван О. Методика викладання у вищій школі. Харків, ХНАДУ: «Міськдрук», 2012. 152 с.
13. Розроблення освітніх програм. [методичні рекомендації]. Авт.: В.М. Захарченко, В.І. Луговий, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова. За ред. В.Г. Кременя. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. С. 7
14. Стинська В.В. Методика викладання у вищій школі. [методичні рекомендації]. Івано-Франківськ, 2016. 65 с.
15. Страшко С.В., Животовська Л.А., Пурік О.П., Гречишкіна О.Д., Міненко А.О., Савонова О.В. Соціально-просвітницькі тренінги з формування мотивації до здорового способу життя та профілактики ВІЛ/СНІДу. [навч.-метод. посібник для студентів пед. вищих навч. закладів, вчителів основ здоров'я, викладачів валеології, основ медичних знань та безпеки життєдіяльності]. К.: ОсвітаУкраїни, 2005, 292с.
16. Теорія і методика викладання в вищій школі. Конспект лекцій з навчальної дисципліни [Електронний ресурс]. [навч. посіб]. уклад.: І. О. Казак. Електронні текстові дані (1 файл: 1,37 Мбайт). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 116 с.
17. Туркот Т. Педагогіка вищої школи. [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів]. К.: Кондор, 2011. 628 с.
18. Філоненко М. М. Методика викладання у вищій медичній школі на засадах компетентнісного підходу. [методичні рекомендації для викладачів та здобувачів наукового ступеню доктора філософії (PhD) ВМ(Ф)НЗ України]. К., 2016. 88 с.
19. Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря. К.: Центр учбової літератури, 2015. с. 182-204.
20. Фіцула М. Педагогіка вищої школи. [навчальний посібник]. К.: Академвидав, 2006. 351 с.
21. Москаленко В.Ф. Громадське здоров'я. Вінниця, 2013. 559с.
22. Товканець Г. В. Університетська освіта. [навч.-метод. посіб. для студ. ВНЗ]. К.: Кондор, 2011. 186 с.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Рекомендації викладачам вищої школи щодо посилення мотивації студентів

1. Використовуйте індивідуальний підхід до студентів, використовуйте диференційовані навчальні завдання.
2. Складайте завдання оптимальної складності для всіх рівнів засвоєння знань студентами.
3. Надавайте студентам право самостійного вибору завдань, підтримуйте зацікавленість студента (наприклад, вибір теми реферату, вибір типу установки для курсового проектування і т. ін.).
4. Забезпечуйте новизну завдань й робіть усе можливе, щоб зацікавити студента.
5. Створюйте сприятливі умови для виконання навчального завдання (через надання достатньої кількості часу на виконання завдання, стимулювання студентів, пояснюйте мотив (заради чого виконуються навчальні завдання)).

Структура різних типів лекцій

Структура інформаційної лекції

1. Організаційний етап:

1.1. Перевірка наявності студентів та їх готовності до заняття.

1.2. Актуалізація опорних знань з теми

1.3. Повідомлення теми, мети і завдань. Мотивація навчальної діяльності студента.

1.4. Ознайомлення з додатковою літературою.

2. Основний етап:

2.1. Виклад основного змісту теми.

3. Заключний етап:

3.1. Узагальнення основних теоретичних понять.

3.2. Встановити зв'язок основних теоретичних понять з практичним використанням.

3.3. Вияснити перспективи розвитку.

Структура проблемної лекції

1. Організаційний етап:

1.1. Перевірка наявності студентів та їх готовності до заняття.

1.2. Актуалізація опорних знань з теми

1.3. Повідомлення теми, мети і завдань. Мотивація навчальної діяльності студента.

1.4. Ознайомлення з додатковою літературою.

2. Основний етап:

2.1. Постановка проблеми.

2.2. Розв'язання проблеми

2.3. Формулювання висновку

3. Заключний етап:

3.1. Узагальнення основних теоретичних понять.

Структура лекції-візуалізації

1. Організаційний етап:

- 1.1. Перевірка наявності студентів та їх готовності до заняття.
- 1.2. Актуалізація опорних знань з теми
- 1.3. Повідомлення теми, мети і завдань. Мотивація навчальної діяльності студента.
- 1.4. Ознайомлення з додатковою літературою.

2. Основний етап:

- 2.1. Вступна частина (виклад нового навчального матеріалу).
- 2.2. Інструкція щодо перегляду фільму (вказуються фрагменти, на які необхідно звернути увагу, задаються запитання для обговорення після перегляду фільму).
- 2.3. Перегляд навчального кінофільму

3. Заключний етап:

- 3.1. Узагальнення основних теоретичних понять.

Структура бінарної лекції

1. Організаційний етап:

- 1.1. Перевірка наявності студентів та їх готовності до заняття.
- 1.2. Актуалізація опорних знань з теми (1-й викладач).
- 1.3. Повідомлення теми, мети і завдань. Мотивація навчальної діяльності студента (1-й викладач).
- 1.4. Ознайомлення з додатковою літературою (1-й викладач).

2. Основний етап:

- 2.1. Виклад першого фрагменту нового навчального матеріалу (1-й викладач).
- 2.2. Проблемне запитання 2-ого викладача
- 2.3. Відповідь 1-ого викладача
- 2.4. Виклад другого фрагменту нового навчального матеріалу (1-й викладач).
- 2.5. Проблемне запитання 2-ого викладача
- 2.6. Відповідь 1-ого викладача

3.Заключний етап:

3.1.Заключне слово 1-го і 2-го викладача.

Структура лекції із заздалегідь запланованими помилками

1.Організаційний етап:

1.1. Перевірка наявності студентів та їх готовності до заняття.

1.2. Актуалізація опорних знань з теми

1.3.Повідомлення теми, мети і завдань. Мотивація навчальної діяльності студента.

1.4.Ознайомлення з додатковою літературою.

2.Основний етап:

2.1. Інструкція щодо фіксування помилок (вказуються кількість помилок)

2.2.Виклад нового навчального матеріалу.

2.3.Розбір помилок.

3.Заключний етап:

3.1.Узагальнення основних теоретичних понять.

Структура лекції-прес-конференції

1.Організаційний етап:

1.1. Перевірка наявності студентів та їх готовності до заняття.

1.2.Ознайомлення з додатковою літературою.

2.Основний етап:

2.1. Повідомлення етапів роботи на занятті

2.2.Запитання студентів

2.2.Відповіді викладача на запитання.

3.Заключний етап:

3.1.Узагальнення основних теоретичних понять.

Структура лекції-бесіди

1. Організаційний етап:
  - 1.1. Повідомлення мети і завдання лекції.
2. Основний етап:
  - 2.1. Виклад 1-го фрагмента матеріалу викладачем.
  - 2.2. Питання до аудиторії.
  - 2.3. Відповіді студентів.
  - 2.4. Виклад наступного фрагмента матеріалу викладачем.
  - 2.5. Питання до аудиторії.
  - 2.6. Відповіді студентів.
3. Заключний етап:
  - 3.1. Узагальнення основних теоретичних понять.

Структура лекції-бесіди

1. Організаційний етап:
  - 1.1. Повідомлення мети і завдання лекції.
  - 1.2. Актуальність питання.
2. Основний етап:
  - 2.1. Повідомлення порядку роботи на занятті.
  - 2.2. Виклад 1-го фрагмента матеріалу викладачем.
  - 2.3. Проблемне питання до аудиторії.
  - 2.4. Вільна дискусія.
  - 2.5. Підведення підсумків дискусії викладачем.
  - 2.6. Виклад 2-го фрагмента і так далі
3. Заключний етап:
  - 3.1. Узагальнення основних теоретичних понять.

Структура лекції-консультації

1. Організаційний етап:
  - 1.1. Повідомлення мети і завдання лекції.

2.Основний етап:

2.1. Короткий виклад основних питань теми викладачем.

2.2. Запитання студентів

2.3.Відповіді викладача.

2.4.Вільна дискусія.

2.5.Підведення підсумків дискусії викладачем.

3.Заключний етап:

3.1.Узагальнення основних теоретичних понять.

*Приклад клінічного кейсу,
розробленого в медичному центрі університету Утрехта,
курс «Розвиток клінічного мислення на основі ситуаційних завдань»
(CBCR), згідно з програмою для лікарів загальної практики, 2006³*

Назва кейсу. Пацієнт з втратою слуху

Актуальність кейсу: Втрата слуху є дуже розповсюдженою скаргою серед усіх вікових груп, яка призводить до серйозних наслідків і в подальшому може значно впливати на якість життя. Погіршення слуху може бути результатом зміни функції органу слуху. Ця зміна відбувається як в ході звичайних життєвих процесів, так і в результаті патологічних порушень. Лікар загальної практики відіграє важливу роль у подальшій діагностиці порушень слуху, як показано в рамках цього заняття.

Навчальні цілі кейсу: Після обговорення даних випадків, студент зможе визначити ряд причин втрати слуху, вказати, які типи порушень існують, як лікар може розрізняти різноманітні порушення на підставі анамнезу та об'єктивного обстеження. Крім того, студент зможе розібрати варіанти лікування.

Опис навичок та вмінь, які формує кейс:

- вміти визначати причин втрати слуху
- вміти визначати типи порушень на підставі анамнезу та об'єктивного обстеження
- вміти визначати варіанти лікування

Опис кейсу:

---

³ Модернізація медичної освіти шляхом формування клінічного мислення кейс-методом (CBCR) /Посібник за редакцією Олле тен Кате, Марії ван Лон, Гаяне Сімонія, 2014, 217 с.

Клінічна ситуація А: Пані Мохаммед

До Вас на консультацію прийшла пані Мохаммед. Їй 63 роки, заміжня і має п'ятеро дітей. Вона з Марокко, але 10 років проживає в Голландії. Голландська мова виявилася для неї дуже складною. Вона достатньо розуміє її, якщо сконцентрується. Вона здатна розмовляти голландською на помірному рівні, але досі хоче говорити рідною мовою. Ви бачили її двічі, 1-й раз під час ознайомчої зустрічі та 2-й раз - близько двох років тому. Пані Мохаммед розповіла вам, що хвилюється з приводу свого слуху, бо помітила, що розуміє людей все менше, та зараз її оточення скаржиться на її постійні "Що ви кажете?", коли у неї щось питають або до неї звертаються.

Запитання для обговорення:

Запитання 1: Визначте причину звернення за допомогою.

Чому хороший слух є особливо важливим для даного пацієнта?

Довідкова інформація для викладача, який спостерігає за роботою студентів, виправляє (тільки за необхідності) і оцінює результати:

Для цього "звернення по допомогу" стурбованість пацієнтки через втрату слуху відіграє особливу роль. Важливо для студентів зрозуміти, що втрата слуху серед пацієнтів-іммігрантів може посилити потенційний мовний бар'єр. Якщо ви не можете вірно розуміти бесіду, мовлення також стає все більш складним.

Завдання для поетапного обговорення кейсу

1. Зробіть початкову класифікацію можливих причин основної скарги.
2. Подумайте спочатку про анатомію і категорії захворювань, ви не повинні одразу визначити діагноз.

Пропозиції для студентів:

Створіть таблицю різних груп станів, які можуть призвести до втрати слуху. Заповніть таблицю, як показано в зразку. Подумайте про анатомічну класифікацію.

Підказка: На початку заняття намалюйте порожню таблицю на дошці. Це забезпечить економію часу при обговоренні ситуації.

Ураження	Анамнез		Об'єктивне обстеження		Додаткові дослідження	
	За	Проти	За	Проти	За	Проти
Зовнішнє вухо						
Середнє вухо						
Etc.						

Довідкова інформація для викладача: важливо, щоб студенти зробили чітку таблицю з групами станів. Виходячи з цих груп, запитання для уточнення анамнезу можуть бути сформульовані пізніше. Нехай студенти проведуть доволі багато часу, заповнюючи таблицю (близько 15 хвилин). Якщо таблиця заповнена правильно, подальше обговорення справи стане зрозумілішим, а отже, швидшим.

Ви можете знайти корисну анатомічну класифікацію, як показано нижче:

Зовнішнє вухо

Середнє вухо

Внутрішнє вухо / кохлеарні ураження

4. Ретрокохлеарні ураження

Приклади діагнозів можуть бути розподілені за цими групами.

Запитання 2: Які додаткові запитання під час збирання анамнезу Ви можете згадати, щоб розрізнити різні групи уражень?

Пропозиції для студентів:

Важливо, щоб студенти систематизовано створювали і використовували запитання. Подумайте про запитання, які зроблять діагнози, перераховані в таблиці більш або менш імовірними. Дайте студентам обґрунтувати кожне запитання: чому вони поставили саме його, як відповідь вплине на диференційний діагноз?

Довідкова інформація для викладача:

Студенти мають тепер вирішити, які запитання допоможуть їм у диференційній діагностиці. Важливо не просто задати «правильне» запитання, а щоб це запитання допомогло відрізнити можливі захворювання.

Запитання мають бути такі:

Тривалість і перебіг захворювання; гострий, прогресуючий, пароксизмальний (хвороба Мен'єра), під час вагітності / менопаузи (отосклероз)

Важкість (вплив на повсякденне життя)

Одно- або двобічність (однобічне ураження може спричинити однобічний середній отит, травма від шуму, гостра ідіопатична втрата слуху, невринома слухового нерва). Хоча при середньому отиті і травмі під впливом шуму двобічне ураження зустрічається частіше.

Біль у вухах, свербіж або оторея (отит)

Застуда або інфекції верхніх дихальних шляхів (отит)

Вживання антибіотиків або інших ототоксичних ліків

Запаморочення та дзвін у вухах (хвороба Мен'єра)

Травма голови

Тривалий вплив шуму

Сімейний анамнез (використання родичами слухових апаратів в молодому віці, отосклероз та ін.)

Анамнез життя: менінгіт, вушні інфекції

Блок інформації для подальшого обговорення показують на екрані (роздають роздрукований варіант) і зачитує один із студентів.

Інформація для обговорення 1

З анамнезу відомо, що пані Мохаммед не знає точно, коли почалися проблеми зі слухом. Здається, що слух погіршувався поступово. Травми нещодавно не було. Вона не зазнавала тривалої дії шуму. Вона помітила, що часто робить телевізор гучніше. Під час розмови рідною мовою – проблеми зі слухом не зникають, але не так помітні. В дитячому віці вона часто хворіла на вушні інфекції. Запаморочення нема, але її вже декілька місяців турбує

дзвін у вухах. Вона не помічала різниці у сприйнятті між правим і лівим вухом.

Запитання 3: Які діагнози тепер є більш ймовірними?

Пропозиції для студентів, що виконують функції викладача:

Додайте в таблицю отримані дані. Які діагнози тепер є більш ймовірними?

Довідкова інформація для викладача-консультанта: Тут теж важливий системний підхід. Студенти повинні проаналізувати всю інформацію, яку вони отримали. Ця інформація допоможе поставити діагноз.

Подивіться заповнену таблицю у додатку, розділ «Анамнез: за / проти».

На даний момент найбільш ймовірним є захворювання внутрішнього вуха.

Запитання 4: Що Ви повинні визначити при об'єктивному обстеженні? Яким чином дані об'єктивного обстеження допоможуть диференціювати різні захворювання?

Пропозиції для студентів:

Нехай студенти зазначають, які компоненти об'єктивного обстеження вони планують виконати. Запитайте їх, яких результатів, пов'язаних з різними захворюваннями, слід чекати, як вони вплинуть на диференційний діагноз. Ви також повинні обговорити камертон тести Рінне і Вебера. Яке значення цих тестів під час огляду? Уявіть, що зробив би лікар загальної практики.

Довідкова інформація для викладача:

Метою об'єктивного обстеження є оцінити важкість захворювання і можливі причини втрати слуху. Лікар загальної практики повинен оглянути обидва вуха за допомогою отоскопа і звернути увагу на наступні аспекти:

Наявність сірчаної пробки або виділень у зовнішньому слуховому ході;

Набряк, луцення, почервоніння, пухирці або ерозії у слуховому ході;

Колір, прозорість, відбиття світла і можливий прорив барабанної перетинки;

Наявність рідини або бульбашки(-шок) повітря позаду барабанної перетинки.

Запитайте студентів, які можливі результати вкажуть на певні захворювання при диференційній діагностиці.

Крім того, лікар загальної практики може виконати проби Рінне і Вебера. Обидві проби та їх значення повинні бути обговорені. За допомогою цих проб може бути визначено причини втрати слуху. Чутливість для виявлення кондуктивної (звукопровідної) приглухуватості є низькою (43%), специфічність краща (76% для проби Вебера, 98% для дослідження Рінне). Це означає, що негативний результат проби Рінне (відповідає кондуктивній приглухуватості), а також позитивний тест Вебера на одне з двох вух надає додаткового значення даним анамнезу та об'єктивного дослідження.

Пробу Вебера виконують так: вібруючий камертон розміщують на серединній лінії тім'я, чола, носових кісток або зубів. Якщо приглухуватість кондуктивна, то звук буде краще чути в ураженому вусі. Якщо зниження слуху сенсоневральне, то звук буде краще чути у вусі з нормальним слухом. Звук сприймається посередині в пацієнтів з нормальним слухом.

Проба Рінне порівнює повітряну та кісткову провідності. Вібруючий камертон розміщують на соскоподібному відростку (кісткова провідність). Коли пацієнт перестає чути звук, то камертон розміщують близько до слухового ходу (повітряна провідність). За наявності нормального слуху або сенсоневральної приглухуватості повітряна провідність краща за кісткову. Отже, звук буде далі сприйматися при переміщенні камертона до слухового ходу. При кондуктивній приглухуватості кісткова провідність краща за повітряну, тому, при переміщенні камертона до слухового ходу, звук уже не буде сприйматися (негативна проба Рінне).

Блок інформації для подальшого обговорення 2 показують на екрані (роздають роздрукований варіант) і зачитує один із студентів

Інформація для обговорення 2

При отоскопії очевидних порушень не було знайдено, за винятком деякої кількості сірки з обох боків. Проби з камертоном: Вебер індіферентний, Рінне позитивний. Далі Ви замовляєте аудіограму.

Запитання 5: Про що свідчать результати об'єктивного обстеження?

Опишіть, що Ви бачите на аудіограмі. Який тепер ваш діагноз?

Пропозиції для студентів:

Коротко обговоріть результати об'єктивного обстеження і додайте ці дані в таблицю. Які діагнози тепер стають більш або менш імовірними? Потім обговоріть результати аудіограми. Який діагноз тепер є найбільш вірогідним?

Довідкова інформація для викладача:

Отоскопія не показує значних змін. Трохи вушної сірки, безумовно, недостатньо для двосторонньої втрати слуху. Тести з камертоном свідчать, що повітряна провідність не порушена (Рінне), що вказує на нормальний слух або сенсоневральну приглухуватість. Тест Вебера показує, що слух з обох боків є добрим або це є двобічним порушенням звукосприйняття.

Аудіограма є типовим прикладом пресбіакузиса. Пресбіакузис проявляється головним чином двосторонньою втратою слуху на високих частотах.

Пресбіакузис є однією із форм сенсоневральної приглухуватості (це вікове зниження слуху за рахунок погіршення функції звукосприймаючого апарату внутрішнього вуха: завитки, п. cochlearis, центрального слухового аналізатора). При сенсоневральній приглухуватості втрата провідності дорівнює втраті сприйняття. Спочатку погіршення слуху відбувається в основному за рахунок високочастотних звуків, а потім всіх частот.

Запитання 6: Яка Ваша тактика щодо цього пацієнта?

Пропозиції для студентів:

Яке лікування є найкращим для цього пацієнта з таким діагнозом?

Довідкова інформація для викладача:

Інформація:

Проінформуйте пацієнта та його/її оточення про: потрібна гарна артикуляція, розмова в ритмі ходи. Підтримання зорового контакту є кращим способом для покращення розмови, ніж збільшення гучності мови;

Слуховий апарат покращує сприйняття звуку, але більшість слухових апаратів мають проблеми з відокремленням звуку від фонових шумів, тому і сигнал і шум будуть посилюватися. Запитайте, чи хоче пацієнт носити слуховий апарат і чому. Якщо пацієнт претендує на слуховий апарат, показано направлення до отоларинголога.

Після обговорення запитань, один із студентів робить **міні-презентацію**.

Джерело: Філоненко М. М. Методика викладання у вищій медичній школі на засадах компетентнісного підходу: Методичні рекомендації для викладачів та здобувачів наукового ступеню доктора філософії (PhD) ВМ(Ф)НЗ України. – К., 2016. – С. 78-85.

Приклад клінічного кейсу

Назва кейсу: ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНА СИТУАЦІЙНА ЗАДАЧА ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ДЛЯ СТУДЕНТІВ VI КУРСУ МЕДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ «Комплексна оцінка стану здоров'я населення».

Актуальність кейсу. Здоров'я громадян держави завжди виступає національним пріоритетом. Науково обґрунтована, продумана, з високим рівнем відповідальності про здоров'я та благополуччя населення політика складає основу успішного керівництва. Вона забезпечує ефективну діяльність медичної сфери та визначає чітке розуміння основних її цінностей, цілей, принципів та функцій.

При цьому треба чітко розуміти, що доступність та якість є стратегічними цілями і ключовими поняттями в організації медичної допомоги населенню, незалежно від його економічного та соціального статусу, місця проживання, статі та віку. Тому ключова задача системи охорони здоров'я країни – при існуючих ресурсах забезпечити максимально ефективно медичне обслуговування населення та досягти максимально високого рівня надання медичної допомоги і медичних послуг. Цього неможливо досягти без відповідних знань і навичок майбутніх лікарів.

Навчальні цілі кейсу: Після обговорення ситуаційних завдань, студент зможе визначити джерела та/або місця знаходження інформації для проведення аналізу стану здоров'я населення, застосовуючи відповідні методи та методики проведення статистичної обробки даних, виявляти діючі фактори впливу на здоров'я і заповнювати відповідні облікові документи.

Опис навичок та вмінь, які формує кейс:

- вміти визначати джерела та/або місця знаходження інформації, використаної в ситуаційних задачах.

- Проводити статистичну обробку даних.
- Вміти аналізувати фактичний стан здоров'я певного контингенту населення, що вивчається.
- Виявляти діючі фактори впливу на здоров'я населення.
- Вміти заповнювати відповідні облікові документи.

Опис кейсу:

Клінічна ситуація А:

В області Т. з чисельністю населення 1,4 млн. 45% населення складають сільські жителі, поширеність захворювань серед населення збільшилась за останні 5 років на 18% і складає 1530%, а первинна захворюваність зменшилася на 5%.

Загальна чисельність лікарів в області - 4680, серед них сімейних лікарів – 280. У минулому році забезпеченість населення лікарями становила 38,6%, сімейними лікарями – 5,2 на 10 тис. населення.

У сільських лікарських амбулаторіях групової практики області число штатних посад лікарів - 260, серед них зайнятих – 187, число фізичних осіб склало 162. Число закладів у яких жодна посада не заміщені лікарем – 13 із 170 закладів (по Україні питома вага подібних закладів складала 5%).

Показники післяопераційної летальності в двох дитячих лікарнях, де розподіл хворих за видами операцій був майже однаковим, склали в лікарні А – 2% ($m=\pm 0,3\%$), а в лікарні Б – 1% ($m=\pm 0,2\%$).

Запитання для обговорення:

Запитання 1: Визначити джерела та/або місця знаходження інформації, використаної в ситуаційній задачі.

Довідкова інформація для викладача, який спостерігає за роботою студентів, виправляє (тільки за необхідності) і оцінює результати:

Визначення джерел знаходження інформації, використаної в ситуаційній задачі, надасть можливість визначити основні поняття

захворюваності та смертності населення, системи організації медичної допомоги і дозволить вибрати необхідні показники для розрахунку і подальшого аналізу.

Завдання для поетапного обговорення кейсу:

1. Дайте визначення основних понять відповідно до кожного пункту ситуаційної задачі.

2. Виберіть основні облікові документи, які можуть характеризувати дані поняття.

Пропозиції для студентів: почніть роботу із визначення основних понять і їх видів:

- Захворюваність та основні види захворюваності.
- Смертність населення.
- Забезпеченість лікарями.

Знайдіть відповідність цих понять та облікових документів, які містять дані про них, як показано на зразку.

Журнал реєстрації амбулаторних пацієнтів", ф. № 074	Поширеність, первинна захворюваність
Звіти лікувально-профілактичних закладів, ф. № 20	Смертність, летальність, післяопераційна летальність
Звіт про число захворювань, зареєстрованих у хворих, які проживають у районі обслуговування лікувального закладу, ф.№12	Захворюваність у відповідних контингентів населення

Довідкова інформація для викладача: важливо, щоб студенти давали чіткі визначення понять на основі даних, що зустрічаються в окремих блоках ситуаційної задачі. Виходячи з цих визначень, запитання для уточнення їх основних показників у подальшому дозволить перейти до статистичної обробки даних. Правильний розподіл зустрічі основних понять у відповідних облікових документах сприятиме логічно обґрунтованому пошуку основних

показників, які їх характеризують та можуть бути статистично відображені. Близько 15 хвилин робочого часу сприятиме правильному розумінню ситуаційного завдання, подальше обговорення якого стане зрозумілішим і швидшим.

Запитання 2: Які основні показники можна розрахувати на основі приведених у ситуаційній задачі даних?

Пропозиції для студентів:

Підказка: На початку заняття намалюйте порожню таблицю, що забезпечить економію часу при обговоренні ситуаційної задачі.

Поняття	Формула для розрахунку		Фактичний показник		Динаміка показників	
Захворюваність						
Первинна захворюваність						
Післяопераційна летальність						
Забезпеченість лікарями						

Важливо, щоб студенти систематизовано заповнювали таблицю, спираючись на дані окремих блоків ситуаційної задачі. Подумайте, які показники необхідно розрахувати, а які вже дано в умові задачі? На основі якого показника оцінюється динаміка процесу?

Довідкова інформація для викладача:

Для правильної статистичної обробки даних студенти мають вибрати правильну методику розрахунку показників. Для цього кожний блок ситуаційної задачі необхідно розглядати окремо, а питання мають бути поставлені так, щоб зменшити ризик помилок. Наприклад:

Перший блок задачі містить готові дані, придатні для статистичного аналізу динаміки захворюваності населення.

Другий блок задачі передбачає розрахунок частки сімейних лікарів ($280/4680 \times 100 = 6\%$) і оцінки його динаміки на основі розрахунку показника наочності ($6-100\%$, $38,6-x$; $x=84,5\%$).

На основі приведених у третьому блоці задачі даних можна розрахувати показники укомплектованості лікарні лікарями ($187/260 \times 100\% = 71,9\%$), коефіцієнт сумісництва ($187/162 \times 100\% = 115\%$) та частку закладів, в яких жодна посада не заміщена лікарями ($13/170 \times 100\% = 7,6\%$).

Четвертий блок задачі передбачає розрахунок достовірності різниці показників післяопераційної летальності у двох лікарнях ($2-1/\sqrt{0,3^2+0,2^2}=2,8$).

Додайте в таблицю отримані дані.

Запитання 3: яким чином проаналізувати отримані дані?

Пропозиції для студентів, що виконують функції викладача: статистичний аналіз необхідно розпочати із співставлення отриманих даних із нормативними значеннями цих показників, відповідаючи на наступне запитання: чи відповідають отримані результати нормативним значенням?

Зростання показника поширеності захворювань за останні 5 років на 18% свідчить про погіршення стану здоров'я населення. На зміни могли вплинути зменшення забезпеченості населення сімейними лікарями на 84,5% та низька укомплектованість лікарями медичних закладів 71,9% при $N=100\%$.

Різниця в показниках післяопераційної летальності в двох дитячих закладах є достовірною.

Довідкова інформація для викладача-консультанта: важливим є системний підхід при статистичному аналізі. Для цього важливим є постановка «правильних запитань». Зокрема:

- про що свідчать отримані результати статистичної обробки даних?
- якими є критерії достовірності різниці показників у двох порівнюваних групах?

Зростання показників поширеності серед населення свідчить про накопичення хронічної патології серед досліджуваного контингенту і погіршення стану здоров'я. Цьому могли сприяти недостатній рівень

медичної допомоги, адже показник укомплектованості лікарями менше 75%, таким чином не можливо забезпечити якісну меддопомогу, а коефіцієнт сумісництва 115% означає, що на 100 фізичних осіб – 115 зайнятих посад, водночас, 7,6% закладів, в яких жодна посада не заміщена лікарями, що також служить підтвердженням недостатнього рівня надання медичної допомоги.

Критерієм достовірності різниці показників у двох порівнюваних групах є коефіцієнт достовірності більший або ≥ 2 при $p < 0,05$. Тому, різниця в показниках післяопераційної летальності в двох дитячих закладах, що становить $t=2,8$ є достовірною з ймовірністю безпомилкового прогнозу 95% як і вимагається для медико-біологічних даних.

Запитання 4: про які діючі фактори впливу на здоров'я свідчать отримані результати?

Пропозиції для студентів:

Нехай студенти зазначать, які ключові показники вплинули на погіршення стану здоров'я населення.

На негативні зміни здоров'я населення впливає зменшення забезпеченості населення лікарями на 84,2%, зменшення забезпеченості населення сімейними лікарями (5,2 на 10тис. населення при нормі 5.9 на 10тис. населення), низька укомплектованість лікарні лікарями – 1,9% при нормі 100%, високий коефіцієнт сумісництва та, в порівнянні з даними по Україні, достатньо висока частка закладів, в яких жодна посада не заміщена.

Довідкова інформація для викладача: для об'єктивного аналізу і виявлення факторів впливу на ситуацію студенти повинні проводити порівняння міжрегіональні та з даними по Україні загалом. Системний аналіз повинен завершитись рекомендаціями та пропозиціями з метою покращення ситуації.

Пропозиції для студентів:

Коротко обговоріть результати отриманих даних і запропонуйте свій варіант покращення ситуації. Після обговорення запитань, зробіть **міні-презентацію**.

Приклад клінічного кейсу

Назва кейсу: ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНА СИТУАЦІЙНА ЗАДАЧА ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ДЛЯ СТУДЕНТІВ VI КУРСУ МЕДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ «Комплексна оцінка стану здоров'я населення».

Актуальність кейсу. Сьогодні проблема загрози здоров'ю розглядається світовою спільнотою як сьома додаткова до шести раніш визначених загроз планетарного масштабу (загроза світової війни, екологічні катаклізми, контрасти в економічних рівнях країн планети, демографічна загроза, нестача ресурсів планети, наслідки науково-технічної революції науко- і техногенного походження). Глобальна вагомість і актуальність проблеми викликала стурбованість передових представників світової науки, особливо в сферах, що стосуються охорони здоров'я. З 1977 р. ВООЗ ініціювала міжнародну кампанію під назвою "Здоров'я для всіх", у межах якої розпочато збір і систематизацію інформації про існуючі загрози здоров'ю.

Сучасне розуміння здоров'я людини і його основних складових є дуже актуальним. Адже, вивчення основних підходів до правильного аналізу стану здоров'я населення на основі статистичних даних і їх обробки є підґрунтям і передумовою для його збереження.

Навчальні цілі кейсу: Після обговорення ситуаційних завдань, студент зможе визначити джерела та/або місця знаходження інформації для проведення аналізу стану здоров'я населення, застосовуючи відповідні методи та методики проведення статистичної обробки даних, виявляти діючі фактори впливу на здоров'я і заповнювати відповідні облікові документи.

Опис навичок та вмінь, які формує кейс:

- вміти визначати джерела та/або місця знаходження інформації, використаної в ситуаційних задачах.
- Проводити статистичну обробку даних.
- Вміти аналізувати фактичний стан здоров'я певного контингенту населення, що вивчається.
- Виявляти діючі фактори впливу на здоров'я населення.
- Вміти заповнювати відповідні облікові документи.

Опис кейсу:

Клінічна ситуація В:

Чисельність населення сільського району – 45 000 мешканців, у тому числі дітей 0-14 років – 9 000, осіб 50 років і старше – 14 000. За рік зареєстровано всього - 54 000 випадків захворювань та 720 випадків смерті.

Три роки тому поширеність захворювань становила – 1050‰, смертність 14,7‰.

За три роки зменшилась частота ускладнень хвороб органів кровообігу та дихання, зросла повнота охоплення диспансерним спостереженням на 21%.

Коефіцієнт кореляції між масою та довжиною тіла новонароджених дівчаток дорівнює $r_{xy} = 0,98$, $\delta_x = 0,66$, $\delta_y = 3,8$.

Запитання для обговорення:

Запитання 1: Визначити джерела та/або місця знаходження інформації, використаної в ситуаційній задачі.

Довідкова інформація для викладача, який спостерігає за роботою студентів, виправляє (тільки за необхідності) і оцінює результати:

Визначення джерел знаходження інформації, використаної в ситуаційній задачі, надасть можливість визначити основні поняття захворюваності та смертності населення, системи організації медичної допомоги і дозволить вибрати необхідні показники для розрахунку і подальшого аналізу.

Завдання для поетапного обговорення кейсу:

1. Дайте визначення основних понять відповідно до кожного пункту ситуаційної задачі.

2. Виберіть основні облікові документи, які можуть характеризувати дані поняття.

Пропозиції для студентів: почніть роботу із визначення основних понять і їх видів:

- Захворюваність та основні види захворюваності.
- Смертність населення.
- Основні показники диспансеризації населення.

Знайдіть відповідність цих понять та облікових документів, які містять дані про них, як показано на зразку.

Лікарське свідоцтво про смерть, ф. №106/о-95	Смертність населення
Звіт про число захворювань, зареєстрованих у хворих, які проживають у районі обслуговування лікувального закладу, ф.№12	Захворюваність та поширеність хвороб за окремими причинами

Довідкова інформація для викладача: важливо, щоб студенти давали чіткі визначення понять на основі даних, що зустрічаються в окремих блоках ситуаційної задачі. Виходячи з цих визначень, запитання для уточнення їх основних показників у подальшому дозволить перейти до статистичної обробки даних. Правильний розподіл зустрічності основних понять у відповідних облікових документах сприятиме логічно обґрунтованому пошуку основних показників, які їх характеризують та можуть бути статистично відображені. Близько 15 хвилин робочого часу сприятиме правильному розумінню ситуаційного завдання, подальше обговорення якого стане зрозумілішим і швидшим.

Запитання 2: Які основні показники можна розрахувати на основі приведених у ситуаційній задачі даних?

Пропозиції для студентів:

Підказка: На початку заняття намалюйте порожню таблицю, що забезпечить економію часу при обговоренні ситуаційної задачі.

Поняття	Формула для розрахунку		Фактичний показник		Динаміка показників	
Захворюваність						
Первинна захворюваність						
Смертність						
Повнота охоплення диспансеризацією						

Важливо, щоб студенти систематизовано заповнювали таблицю, спираючись на дані окремих блоків ситуаційної задачі. Подумайте, які показники необхідно розрахувати, а які вже дано в умові задачі? На основі якого показника оцінюється динаміка процесу?

Довідкова інформація для викладача:

Для правильної статистичної обробки даних студенти мають вибрати правильну методику розрахунку показників. Для цього кожний блок ситуаційної задачі необхідно розглядати окремо, а питання мають бути поставлені так, щоб зменшити ризик помилок. Наприклад:

Перший блок задачі містить готові дані, придатні для статистичного аналізу динаміки захворюваності населення.

Другий блок задачі передбачає розрахунок:

- Показника смертності $= 720/45000 \times 1000 = 16\%$;
- поширеність захворювань $= 54000/45000 \times 1000 = 1200\%$.

3. Як провести статистичну обробку даних?

На основі приведених у третьому блоці задачі даних можна оцінити динаміку показників на основі розрахунку показника наочності:

- захворюваність населення за 3 роки зросла на 14 %
 $1050 - 100\%$
 $1200 - X$ $X = 114\%$. Динаміка $= 114 - 100 = 14\%$.
- поширеність смертності за 3 роки зросла на 8%
 $14,7 - 100\%$

16-X

$X=108\%$. Динаміка = $108-100=8\%$.

Висновок: стан здоров'я населення сільського району погіршився, про що свідчать дані зростання показника поширеності і смертності за останні три роки на 8%, зростання показника захворюваності – на 14%, при зменшенні частоти ускладнень хвороб органів дихання та кровообігу. На ці зміни могли вплинути зростання повноти охоплення диспансерними спостереженням на 21% тощо.

Четвертий блок задачі передбачає розрахунок коефіцієнта регресії $y/x=0,66 / 3,8=0,17$

Додайте в таблицю отримані дані.

Довідкова інформація для викладача-консультанта: важливим є системний підхід при статистичному аналізі. Для цього важливим є постановка «правильних запитань». Зокрема:

- про що свідчать отримані результати статистичної обробки даних?
- Про що свідчить коефіцієнт кореляції і регресії?

Запитання 4: про які діючі фактори впливу на здоров'я свідчать отримані результати?

Пропозиції для студентів:

Нехай студенти зазначать, які ключові показники вплинули на погіршення стану здоров'я населення.

На негативні зміни здоров'я населення впливає переважання у віковому складі населення осіб 50 років і старше над особами віком 0-14 років зростання повноти охоплення диспансерним спостереженням на 21%, що в свою чергу може бути пов'язано із скороченням обсягу амбулаторної поліклінічної допомоги та зміни забезпеченості лікарями.

Довідкова інформація для викладача: для об'єктивного аналізу і виявлення факторів впливу на ситуацію студенти повинні проводити порівняння в різних вікових групах, роблячи логічні висновки щодо причин, які визначають рівні диспансеризації населення. Системний аналіз повинен завершитись рекомендаціями та пропозиціями з метою покращення ситуації.

Пропозиції для студентів:

Коротко обговоріть результати отриманих даних і запропонуйте свій варіант покращення ситуації. Після обговорення запитань, зробіть **міні-презентацію**.

Додаток Е.

Приклад клінічного кейсу

Назва кейсу: ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНА СИТУАЦІЙНА ЗАДАЧА ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ДЛЯ СТУДЕНТІВ VI КУРСУ МЕДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ «Комплексна оцінка стану здоров'я населення».

Актуальність кейсу. Стан здоров'я населення є одним із найважливіших соціальних індикаторів суспільного прогресу, потенціалом економічного зростання та безпеки держави, що займає провідне місце у системі цінностей будь-якої цивілізованої країни, який відображає благополуччя нації, її соціально-економічне, екологічне, демографічне, санітарно-гігієнічне становище тощо. Здоров'я та якість життя окремих людей і популяції у цілому визначається складним набором взаємопов'язаних факторів, тому питання щодо зміцнення здоров'я і благополуччя населення не можуть обмежуватися тільки сектором охорони здоров'я і вимагає мультисекторального підходу, а саме активної участі і залучення інших секторів суспільства на всіх етапах процесу, спрямованого на підвищення якості життя та зміцнення здоров'я.

Тому вивчення здоров'я та розуміння майбутніми лікарями основних його складових має бути пріоритетом при оцінці його стану як на регіональному рівні, так і в масштабах країни.

Навчальні цілі кейсу: Після обговорення ситуаційних завдань, студент зможе визначити джерела та/або місця знаходження інформації для проведення аналізу стану здоров'я населення, застосовуючи відповідні методи та методики проведення статистичної обробки даних, виявляти діючі фактори впливу на здоров'я і заповнювати відповідні облікові документи.

Опис навичок та вмінь, які формує кейс:

- вміти визначити джерела та/або місця знаходження інформації, використаної в ситуаційних задачах.
- Проводити статистичну обробку даних.

- Вміти аналізувати фактичний стан здоров'я певного контингенту населення, що вивчається.
- Виявляти діючі фактори впливу на здоров'я населення.
- Вміти заповнювати відповідні облікові документи.

Опис кейсу:

Клінічна ситуація С:

В стаціонарі комунального некомерційного підприємства ЗОЗ передбачено 60 хірургічних ліжок. За 2019 рік проведено 2100 операцій, померло 12 оперованих осіб . Три роки тому рівень післяопераційної летальності становив 0,45%, а рівень госпіталізації в термін пізніше 24 години з моменту виникнення захворювання зріс на 10,7%.

За звітний рік у терапевтичному відділенні лікарні 1611 хворих, ними проведено 20940 ліжко-днів. Три роки тому ліжко працювало 330 ліжко-днів за рік, середні строки перебування хворих в стаціонарі становили – 14,0 дня, за цей час зросла частота госпіталізації хворих з ускладненнями на 12,5%, особливо серед мешканців сільських територіальних ділянок всіх типів.

Частота госпіталізації мешканців районного центру збільшилась на 23%.

Запитання для обговорення:

Запитання 1: Визначити джерела та/або місця знаходження інформації, використаної в ситуаційній задачі.

Довідкова інформація для викладача, який спостерігає за роботою студентів, виправляє (тільки за необхідності) і оцінює результати:

Визначення джерел знаходження інформації, використаної в ситуаційній задачі, надасть можливість визначити основні поняття захворюваності та смертності населення, системи організації медичної допомоги і дозволить вибрати необхідні показники для розрахунку і подальшого аналізу.

Завдання для поетапного обговорення кейсу:

1. Дайте визначення основних показників відповідно до кожного пункту ситуаційної задачі.

2. Виберіть основні облікові документи, які можуть характеризувати дані поняття.

Пропозиції для студентів: почніть роботу із визначення основних понять і їх видів:

- післяопераційна летальність
- середня тривалість перебування хворого в лікарні
- середньорічна зайнятість ліжка
- середньорічна зайнятість ліжка.

Знайдіть відповідність цих понять та облікових документів, які містять дані про них, як показано на зразку.

статистична карта хворого, який вибув із стаціонару, (ф.№066/о)	Смертність, летальність, післяопераційна летальність
Звіти лікувально-профілактичних закладів, ф. № 20	середня тривалість перебування хворого в лікарні, середньорічна зайнятість ліжка, середньорічна зайнятість ліжка.
Звіт про число захворювань, зареєстрованих у хворих, які проживають у районі обслуговування лікувального закладу, ф.№12	Захворюваність у відповідних контингентів населення

Довідкова інформація для викладача: важливо, щоб студенти давали чіткі формули для визначення показників на основі даних, що зустрічаються в окремих блоках ситуаційної задачі. Виходячи з цих розрахунків можна буде перейти до статистичного аналізу. Близько 15 хвилин робочого часу сприятиме правильному розумінню ситуаційного завдання, подальше обговорення якого стане зрозумілішим і швидшим.

Запитання 2: Які основні показники можна розрахувати на основі приведених у ситуаційній задачі даних?

Пропозиції для студентів:

Підказка: На початку заняття намалюйте порожню таблицю, що забезпечить економію часу при обговоренні ситуаційної задачі.

Поняття	Формула для розрахунку		Фактичний показник		Динаміка показників	
Захворюваність						
Первинна захворюваність						
Післяопераційна летальність						
Забезпеченість лікарями						

Важливо, щоб студенти систематизовано заповнювали таблицю, спираючись на дані окремих блоків ситуаційної задачі. Подумайте, які показники необхідно розрахувати, а які вже дано в умові задачі? На основі якого показника оцінюється динаміка процесу?

Довідкова інформація для викладача:

Для правильної статистичної обробки даних студенти мають вибрати правильну методику розрахунку показників. Для цього кожний блок ситуаційної задачі необхідно розглядати окремо, а питання мають бути поставлені так, щоб зменшити ризик помилок. Наприклад:

Перший блок задачі для статистичного аналізу летальності та післяопераційної летальності потребує статистичної обробки даних:

- показник післяопераційної летальності $= 12/2100 \times 100 = 0,57\%$;
- за останні 3 роки показник післяопераційної летальності зріс на 26,7%

0,45-100%

0,57-x

x=126,7

Динаміка: $126,7 - 100\% = 26,7\%$.

На основі приведених у третьому блоці задачі даних можна розрахувати показники:

- середня тривалість перебування хворого в лікарні = $20940:1611=13$ днів;
- середньорічна зайнятість ліжка = $20940:60=349$ (N330);
- середньорічна зайнятість ліжка зросла на 5,7% ($330-100\%$; $349-x$; $x=105,7\%$. Динаміка: $105,7-100\%=5,7\%$).

Четвертий блок задачі передбачає розрахунок достовірності різниці показників післяопераційної летальності у двох лікарнях ($2-1/\sqrt{0,3^2+0,2^2}=2,8$).

Додайте в таблицю отримані дані.

Запитання 3: яким чином проаналізувати отримані дані?

Пропозиції для студентів, що виконують функції викладача: статистичний аналіз необхідно розпочати із співставлення отриманих даних із нормативними значеннями цих показників, відповідаючи на наступне запитання: чи відповідають отримані результати нормативним значенням?

Погіршився стан здоров'я населення, про що свідчить зростання показників післяопераційної летальності за останні 3 роки на 26,7%, зростання рівня госпіталізації в термін пізніше 24 год. З моменту виникнення хвороби – на 10,7% крім того за 3 роки зросла частота госпіталізації з ускладненнями, особливо серед мешканців сільських територіальних ділянок та збільшилася частота госпіталізації серед мешканців районного центру.

Довідкова інформація для викладача-консультанта: важливим є системний підхід при статистичному аналізі. Для цього важливим є постановка «правильних запитань». Зокрема:

- про що свідчать отримані результати статистичної обробки даних?
- якими є нормативи для визначених показників?
- про що свідчать наочні показники?

Запитання 4: про які діючі фактори впливу на здоров'я свідчать отримані результати?

Пропозиції для студентів:

Нехай студенти зазначають, які ключові показники вплинули на погіршення стану здоров'я населення.

На зростання рівня післяопераційної летальності могли вплинути дані, що свідчать про несвоєчасне звернення населення за медичною допомогою. Що стосується роботи терапевтичного відділення, то зростання середньорічної зайнятості ліжка на 5,7%, а також збільшення тривалості перебування хворого в ліжку на 1 день, свідчить про нераціональне використання ліжкового фонду.

Довідкова інформація для викладача: для об'єктивного аналізу і виявлення факторів впливу на ситуацію студенти повинні проводити порівняння із нормативними значеннями. Системний аналіз повинен завершитись рекомендаціями та пропозиціями з метою покращення ситуації.

Пропозиції для студентів:

Коротко обговоріть результати отриманих даних і запропонуйте свій варіант покращення ситуації. Після обговорення запитань, зробіть **міні-презентацію**.